ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ, ଜଣାଣ
ଓ
କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

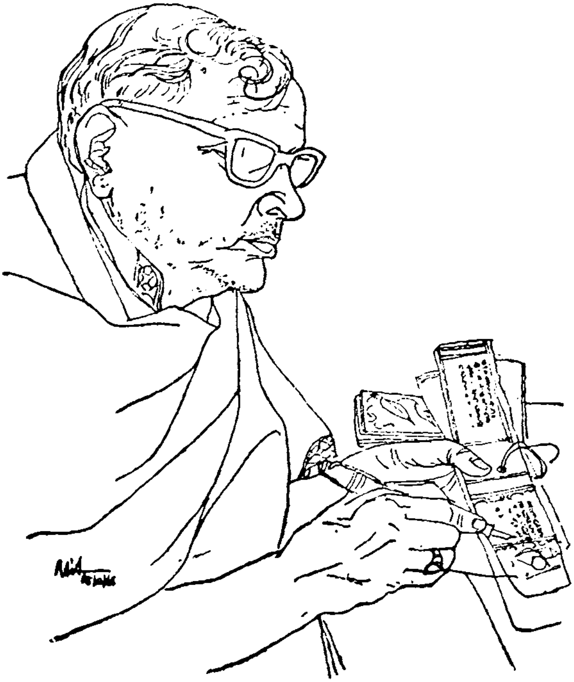

[illegible]

ମୁଦ୍ରାକର :
ଶ୍ରୀ ଜାନକୀନାଥ ହାଲଦାର
ପାୟୋନିଅର ପ୍ରେସ୍
କଟକ-୧

ପରିବେଷକ :—
ଇଉନାଇଟେଡ୍ ବୁକ୍ ହାଉସ୍
— କଟକ-୨ —

ସାହାଯ୍ୟ :
ପ୍ରସ୍ତାବିତ କବିଚନ୍ଦ୍ର କଳାମଣ୍ଡପ
ପାଣ୍ଠି ପାଇଁ
ପ୍ରାଥମିକ ଦାନ
ଅନୁ୍ୟନ ଗୋଟିଏ ଟଙ୍କା

ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ, ଜଣାଣ
ଓ
କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ, ଜଣାଣ
ଓ
କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

ସଂକଳକ

ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର

ପ୍ରକାଶକ
ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ର
କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର
କଟକ : ୭୫୩୦୦୨

ମୁଦ୍ରାକର
ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର
ପ୍ରସାଦ ପ୍ରେସ : କଟକ-୨

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ
ଜାନୁଆରୀ ପହିଲା, ୧୯୭୬

ମୂଲ୍ୟ : ଟ ୪-୦୦

Oriya Bhajan, Janan
O
Kavichandra Kalicharan

Publisher
Sri Anant Misra
Cuttack Students Store
Cuttack-753002

Printer
Sri Raghunath Prasad Misra
Prasad Press
Cuttack : 753002

First Edition
January 1st., 1976

Price : Rs. 4-00

(This book is printed on paper allotted by Govt. of India at concessional rate.)

ସୂଚୀ

ଶ୍ରୀମତୀ ତୁଳସୀ ଦାସ
କାଳଜୟୀ ଆଦ୍ୟ
କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା
ଜନନୀଙ୍କ ଯାଚନା : ସନ୍ତାନର ସାଧନା ୧
ଅଧ୍ୟାପକ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ
ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟ ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ୭
ଡଃ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ
ଭକ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ୧୭
ଅଧ୍ୟାପକ ହୃଦାନନ୍ଦ ରାୟ
କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ ୨୪
ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି
କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ୨୮
ଅଧ୍ୟାପକ ଡଃ କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର
ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ-ସାହିତ୍ୟକୁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦାନ ୩୫
ଅଧ୍ୟାପକ ଡଃ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି
କବିଚନ୍ଦ୍ର ଭଜନ-ଜଣାଣ ୪୧
ଶ୍ରୀ ବିଭୂତି ଭୂଷଣ ତ୍ରିପାଠୀ (ଆଇ. ଏ. ଏସ୍)
କବି ଶଶୀ ୫୦
ଅଧ୍ୟାପିକା ଶ୍ରୀମତୀ ବିଦ୍ୟୁତଲତା ନନ୍ଦ
କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ୫୪

ପ୍ରଫେସର ଡ: କେଶବଚନ୍ଦ୍ର
"ପ୍ରେମ ବୀଣାର ଝଙ୍କାର" ୬୦
ମହାପାତ୍ର ନୀଳମଣି ସାହୁ
ଭକ୍ତିମାର୍ଗର କବି କାଳୀଚରଣ ୬୫
ଅଧ୍ୟାପିକା ମନୋରମା ମହାପାତ୍ର
ଧାର୍ମିକ ଚେତନା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ୭୧
ଡ: ମନମୋହନ ମହାନ୍ତି
ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ୭୯
ଶ୍ରୀ ପ୍ରାଣନାଥ ମହାନ୍ତି, ଆଇ. ଏ. ଏସ୍ (ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ)
ଅଲିଭା ସ୍ମୃତି ୮୧
ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଅଧିକାରୀ
ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ପୂଜାରୀ କାଳୀଚରଣ ୮୪
ଅଧ୍ୟାପକ ଅସିତ କବି
କବିଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଭଜନ-ଜଣାଣ ୮୮
ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାମାଧବ ମିଶ୍ର
ଭକ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ର ୯୩
ଶ୍ରୀ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ କର
ଭକ୍ତି କବିତା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର ୯୭
କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ
"ଜାଣୁଛୁ ମୁଁ ପୁଣି ଜାଣୁ ନାହିଁ" ପ୍ରାନ୍ତ

●

ମୋ ନିଜ କଥା

ଓଡ଼ିଆ କଳା-ସଂସ୍କୃତି ସାହିତ୍ୟର ସଫଳ ସ୍ରଷ୍ଟା, ଯଶସ୍ୱୀ ସାଧକ ତଥା ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ଓ ଐତିହ୍ୟର ପରମଭକ୍ତ ଓ ପ୍ରଚାରକ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିର ନମସ୍ୟ । କେବଳ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନାଟକର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ରୂପେ ନୁହେଁ, ଜଣେ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ କ୍ଷଣଜନ୍ମା ପୁରୁଷ ରୂପେ ତାଙ୍କର ସାରସ୍ୱତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଏକ ଆଲୋକବର୍ତ୍ତିକା ସମ ଏହି କଳାପ୍ରିୟ ରସିକ ଜାତି-ପ୍ରାଣକୁ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଉଦ୍ଭାସିତ କରୁଥିବ । ସର୍ବୋପରି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗୀତିଗୁଚ୍ଛରେ ସୁରଭିତ ଭକ୍ତି-ଚେତନାକୁ ହିଁ କେବଳ ପାଥେୟ କରି ଏହି ସଙ୍କଳନର ପ୍ରୟାସ, 'ଫଳତଃ ସଙ୍କଳନରେ 'ଭକ୍ତ' କାଳୀଚରଣ ହିଁ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ସଂଖ୍ୟାହୀନ ଗୀତ ଓ କବିତା ମଧ୍ୟରୁ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସମୂହରେ ଏହି ଭକ୍ତକବିଙ୍କ ବିଶ୍ୱ-ଦର୍ଶନର କାବ୍ୟିକ ଅନୁଭୂତିକୁ ନେଇ ସଙ୍କଳିତ ଆଲୋଚନାଗୁଡ଼ିକ ଲିପିବଦ୍ଧ ।

ଆଜି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ୭୭ତମ ଜନ୍ମ-ବାସରରେ ଏହିକି କରି ପାରି ମୁଁ ନିଜେ ଗୌରବାନ୍ୱିତ । ମୋତେ ଏଭଳି ଏକ ସଙ୍କଳନର ପ୍ରେରଣା ଓ ସହଯୋଗ କରିଥିବାରୁ 'କଳା ବିନୋଦ'ର କୃତି ସମ୍ପାଦକ ଔପନ୍ୟାସିକ ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ନିକଟରେ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞ ।

ପରିଶେଷରେ, ଉକ୍ତ ସଙ୍କଳନର ବିଶିଷ୍ଟ ଲେଖକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ।

କଟକ—୭୫୩୦୦୨
୧ ଜାନୁଆରୀ, ୧୯୭୭

ରଘୁନାଥ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

ତମସୋ ମାଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ଗମୟ !

କବିନିକେତନ,
ଶ୍ରୀମତୀ ତୁଳସୀ ଦାସ
ପୋ : କୁଜଙ୍ଗ—କଟକ
ତା ୨୫ । ୧୨ । ୧୯୭୭

କାଳଜୟୀ

ପ୍ରଜ୍ଞାର ବନେ ତୁମେ ସାଧନାର ଝଡ
ଭକ୍ତି ତଡ଼ାଗେ ତୁମେ ପ୍ରଣତର କଢ଼ ।

ମହାମାନବର ସାଗର ତୀରରେ ଆହା
ନିର୍ମାଣିଛ ଯେ କୂଳରେ କୀର୍ତ୍ତି ଗାହା ।

କଳା କଉଶଳେ କାଳରେ କରିଛ ଜୟ
ଅମର ହେ ! ଲେଖି ପ୍ରତି ମନେ ପରିଚୟ ।

—ତୁଳସୀ—

ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ, ଜଣାଣ ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର

ଜନନୀଙ୍କ ଯାଚନା : ସନ୍ତାନର ସାଧନା

ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ବେହେରା

କବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଆପଣା ବୃଦ୍ଧା ଜନନୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁରୁଦ୍ଧ ଓ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସୁପରିଚିତ 'ଭାଗବତ' ରଚନା କରିଥିବାର ଜନଶ୍ରୁତି ରହିଛି । ଜର୍ଜ୍ ବାର୍ଣ୍ଣାର୍ଡ୍ ଶ'ଙ୍କର ମାଆ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରବୀଣା ଗାୟିକା । ଆପଣା ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଜନନୀଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରେରଣାରେ ଶ' ସଙ୍ଗୀତ ତଥା ନାଟକର ସମାଲୋଚକ ଭାବରେ ପ୍ରଥମେ ସାରସ୍ୱତ ଜୀବନର ଶୁଭ ଦେଇଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହିପରି ବହୁ ଉଦାହରଣ ମିଳିବ, ଯେଉଁଥିରେ ଆମେ ଦେଖିବା ଯେ—ସନ୍ତାନର ସାଧନା ମୂଳରେ ରହିଛି ଜନନୀଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରେରଣା । ଜନନୀଙ୍କ ସ୍ତନ୍ୟପାନରେ ସନ୍ତାନର ସ୍ଥିତିସ୍ଥାପକତା—ଜନନୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷାରେ ସନ୍ତାନର ସିସୃକ୍ଷା—ଜନନୀଙ୍କ ସ୍ୱୀକୃତିରେ ସନ୍ତାନର ସିଦ୍ଧି ।

ବାସ୍ତବିକ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଫଳ ଓ ସାର୍ଥକ ପୁରୁଷଜୀବନର ନେପଥ୍ୟରେ ରହିଛି କୌଣସି-ନା-କୌଣସି ଜଣେ ନାରୀର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରରୋଚନା—ସେ ନାରୀ ଜନନୀ ହୋଇପାରେ, ଭଗିନୀ ହୋଇପାରେ, ହୋଇପାରେ ବି ପତ୍ନୀ ବା ପ୍ରେମିକା !

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହି ସତ୍ୟଟି ବେଶ୍ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ଜନନୀ ରାଧାମାଳିନୀଙ୍କଠାରୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଲାଭ କରିଥିଲେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାର ପ୍ରଭୂତ ପ୍ରେରଣା । ସେ ସେତେବେଳେ ଅପରିଣତ ବୟସର କିଶୋର । ଥାଆନ୍ତି କଟକ ଜିଲ୍ଲା ବାଙ୍କୀରେ । 'ଦେବି ଗୋ, ପରମାନନ୍ଦ ଦାୟିନୀ' ଶୀର୍ଷକ ଦେବୀ-ଜଣାଣଟି ଏ

ଲେଖି ମାଆଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲାରୁ, ମାଆ କହିଥିଲେ ଯେ—ଏ ଯାହାଙ୍କର ଜଣାଣ, ତାଙ୍କୁଇ ଯାଇ ଶୁଣା । କାଳୀଚରଣ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଜଣାଣଟି ଉଚ୍ଚ କଣ୍ଠରେ ଗାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଦେବୀଙ୍କର କରୁଣା-ଲାଭରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଜନନୀଙ୍କର ଶୁଭାଶିଷ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କ ଉପରେ । 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ କଣ୍ଠମାଳା' କରିଥିବା—'ଶୁଦ୍ଧସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରବୀଣା' ଏହି ଜନନୀ ରାଧାମାଳୀ ହିଁ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଆପଣାର ଦେହାବସାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଉତ୍ସାହଦାତ୍ରୀ ରୂପେ ରହିଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନିଜ ଭାଷାରେ—"ତୁ ମୋତେ ଦେଇଛୁ ଭଜନ-ଜଣାଣ ଲେଖିବାର ପ୍ରେରଣା । × × × ମୋ ଗୀତ ଶୁଣି, ଭଜନ ଗୁଆଇ ଆଉ କିଏ ଆନନ୍ଦ ହେବ, କିଏ ଅଖି ଛଳ ଛଳ କରି ମୁଣ୍ଡରେ ମୋର ଆଉ ହାତ ବୁଲାଇ ଦେବ ?"

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ କେବଳ ଜଣେ କୃତୀ ନାଟ୍ୟକାର ନୁହନ୍ତି, ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ମଧ୍ୟ । ସେ ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ରଷ୍ଟା ଓ ସୁରକାର । ଆମ ଦେଶରେ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନାଟକର ସମ୍ପର୍କ ଅଗାଧ ଓ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ । ନାଟ୍ୟକାରମାନେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ହୋଇଥିଲେ, ଲାଭ ଛଡ଼ା କ୍ଷତି ନାହିଁ । 'ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ କାଳୀଚରଣ' 'ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ କାଳୀଚରଣ'ଙ୍କୁ ଅଧିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବନ୍ତ ଓ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇଛି—ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ହଜାର ହଜାର ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଛନ୍ତି—ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ଓଡ଼ିଶୀ, ଭଜନ, ଜଣାଣ, କୀର୍ତ୍ତନ, ଆଧୁନିକ, ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ଧରଣର ସଙ୍ଗୀତ । ଏହା ସବୁ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ' ନାମରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଚାରି ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଏକ ବିଶେଷ ଦିଗ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

କବିଗୁରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଉଦାତ୍ତ କଣ୍ଠରେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି—

> "ଗାନେର୍ ଭିତର୍ ଦିୟେ ଯଖନ୍ ଦେଖି ଭୁବନ୍ ଖାନି
> ତଖନ୍ ତାରେ ଚିନି—ଆମି ତଖନ୍ ତାରେ ଜାନି ।"

ସଙ୍ଗୀତ ଜରିଆରେ ସମଗ୍ର ଭୁବନକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବା ଏବଂ ତତ୍ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି 'ଭୁବନେଶ୍ୱର'ଙ୍କୁ ଜାଣିବା କବି ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ । ସ୍ୱରଲୋକ ହିଁ ରସଲୋକ । ସେହି ରସଲୋକର ଦୃଷ୍ଟି ଇତର ବା ସାଧାରଣ ନୁହେଁ, ତାହା ରଞ୍ଜନରଶ୍ମି ଭଳି ସ୍ଥୂଳ ଆବରଣ ଭେଦ କରି ସୂକ୍ଷ୍ମରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିପାରେ । କେବଳ ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶନ ନୁହେଁ, ଦୂରଦର୍ଶନ ଓ ଭୂୟୋଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ସେହି ରସଲୋକରେ ସହଜ ହୋଇଥାଏ । କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଆପଣା ସଙ୍ଗୀତ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ତାହାହିଁ କରିଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ତାଙ୍କର ନିଜ ଭାଷାରେ—

"କଣ୍ଠେ ଯେ ସୁର ଦିଅ ପ୍ରେମମୟ !
ଯେ ସୁରେ ଗାଇଲେ ବସି
ଯେତେ ଦୂରେ ଅବା ନିକଟରେ ଥାଏଁ
ପାରିବି ପଦ ପରଶି ।
ଯେ ମହା ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା
ଆଲୋକିକ ବିଶ୍ୱସାରା
ସେହି ଭାଷା ମୋତେ ଶିଖାଇ ଦିଅ ହେ
ଯହିଁ ତୁମେ ଥାଅ ରସି ।"

ସୁର ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ସେ ଆପଣା 'ପ୍ରେମମୟ'ଙ୍କର ପଦସ୍ପର୍ଶ କରିବା ପାଇଁ ବାହାରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ନିବେଦନ ହେଉଛି—

ଜୀବନ ମୋହର କର ହେ ନାଥ !
ଚିର ସଙ୍ଗୀତମୟ
ରଜନୀ ଦିବସ ଝଙ୍କାରି ଉଠୁ
ମଧୁ ସୁର ତାନ ଲୟ ।

ତାଙ୍କର ସେହି 'ପ୍ରେମମୟ ନାଥ' କେବଳ କୁଞ୍ଜବିହାରୀ, ଘନଶ୍ୟାମ, ମୁରଲୀଧର ନୁହନ୍ତି —ଗଣେଶ, ମହାଦେବ, ଶ୍ରୀରାମ ଏବଂ ଚକାଡ଼ୋଳା ଜଗନ୍ନାଥ ମଧ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏହି ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭକ୍ତି ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । ତାହା ବ୍ୟତୀତ ବାଗ୍‌ଦେବୀ ସରସ୍ୱତୀ, ଶଙ୍କର, ମୋହିନୀ, ପାର୍ବତୀ ପ୍ରଭୃତି ଦେବୀମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟା । ଏଥିରୁ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ—କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କୌଣସି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ବା ଆସକ୍ତି ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ପରଂପରାର ପ୍ରାପ୍ୟ ସକଳ ଦେବ-ଦେବୀଙ୍କୁ ସେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତିରେ ଏକାଗ୍ରତା ଏବଂ ଅନୁରାଗରେ ନିଷ୍ଠାପରତା କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭଜନ-ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ସୁପ୍ରକଟ । ଆରାଧ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ନିଜର ଅତି ଆପଣାର ଜନ ବୋଲି ମନେ କରି କବିଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ରାଗ ରୁଷା, ମାନ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମର ସୁପରିଚିତ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କୁ ତୁଳନା କରି ଯାଇ ପାରେ ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କହେ ପାଦ ଛୁଇଁ ତୋର
ନିଶ୍ଚୟ କରୁଛି ମୁହିଁ
ତୁ' ଯେ ଶିଖାଇଛୁ ଅଭିମାନ ମୋତେ
ମନୁ ତ ପାଶୋର ନାହିଁ !

ରୁଷିବ ସତରେ ନ ପଶୁରୁ ଯେବେ
ଜୀବନର ପଣ ମୋର
ଏଥର ଦେବତା ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁତ
ଚରଣ ଦୁଇଟି ତୋର ।।

ଅଥବା—

ବାପ ଯାର ରଜା, ଦୟାର ଭଣ୍ଡାର
ପୁଅ ନ ପାଇବ ଆଶିଷ ତାହାର
ରୁଷିବ ଏଥର ହେଉ ଯା ହେବାର
ସହିବାର ଯେବା ସହୁ
କବିଶଶୀ କହେ ବେଳ ଆଉଁ ପଦେ
ଠାବ ଦିଅ, ଟେକ ରହୁ ।
ମୁଁ ଯେବେ ତୁମକୁ ବାପ ନ ବୋଲିବ
ତୁମେ ବାପ ହେବ କାହୁଁ ।।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମଧ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁରୂପ ଆନ୍ତରିକ ଭାବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି—

ଚକାଡୋଳା, ଚକାଡୋଳା
ଭଲ ଲଗାଇଛ ବସି ମେଳା ।
ପଥର ଦେଉଳେ ଗଣ୍ଡି କାଠ ଦିଅଁ ହାତ ଗୋଡ଼ କାନ ନାହିଁ
ପଲକ ନ ପଡ଼େ ଚକା ଚକା ଆଖି ମୁହଁଯାକ କଳା ବୋଳା ।।
ଛେଷ୍ଣ କରୁ ଖାଇ ପହଣ୍ଡିକୁ ବଜେ ପେଟରେ ଦଉଡ଼ି ବନ୍ଧା
ନିଜେ ବୁଝ ଏବେ ଲୋକଙ୍କୁ ସନ୍ତେଇ କି ସୁଖ ସେ ଠେଲାପେଲା ।।

ଏହି ଐକାନ୍ତିକ ଭକ୍ତି ଓ ଗଭୀର ଅନୁରାଗର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । କବିଚନ୍ଦ୍ର ନିଜେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଅନେକ ଭଜନ-ଜଣାଣ ଲେଖିଲାବେଳେ ମୋର ଯେମିତି ମନେହୁଏ, ମୋ ମନ ଓ ମୋ ଦେହଟା ଅଲଗା ଅଲଗା ।" ଅର୍ଥାତ୍ ଭଜନ ଜଣାଣ ଲେଖିଲାବେଳେ ସେ ଭକ୍ତି ଭାବରେ ଏପରି ତନ୍ମୟ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ଯେ—ତାଙ୍କର ମନ ସ୍ଥୂଳ ରକ୍ତମାଂସର ଶରୀରଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ସେହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରାଜ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରେ । ଏହାକୁ ଏକପ୍ରକାର 'ସମାଧି' ଅବସ୍ଥା ବୋଲାଯାଇ ପାରେ । ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତମାନେ ମଝିରେ ମଝିରେ ଏପରି ସମାଧିସ୍ଥ ହେଉଥିବା ଅତି ଜଣାଶୁଣା କଥା ।

ବୈରାଗ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦକ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜନପ୍ରିୟ ଭଜନ ମଧ କବିଚନ୍ଦ୍ର ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏ ଧରଣର ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କରେ ରୂପକ, ପ୍ରତୀକ ଆଦିର ବ୍ୟବହାର ଚମତ୍କାର । ଅମର ପାରମ୍ପରିକ ଶରୀମାର୍ଥ ବା ଶରୀରଭେଦ ଭଜନ ଭଳି ଭାବ ତଥା ଭାଷାରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ହୋଇଛି, ଯଥା :—

ଆକାଶ ପାତାଳେ କାହିଁ ସେ ନ ଫୁଟେ
ପାଣି ପବନ ନ କାଟେ (ତାକୁ)
କର ବଢ଼ାଇଲେ, ଦୂରେ ସେ ଘୁଞ୍ଚଇ
ମନ ତଳେ ଗୁଏଁ ଫୁଟେ ।
ତା'ର ନାହାକା ଚେର
ଚରି ରହୁଛି ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀରରେ—ଉଡ଼ି ବୁଲ ।
ଅମଳ କମଳ ଚରଣ ତଳକୁ ଭ୍ରମର,
ମନ ଭ୍ରମର ତୁ ଉଡ଼ି ବୁଲରେ ॥

ଭାଷା ବିନ୍ୟାସ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଜଣେ ଯାଦୁକର । ଫକୀର—ମୋହନ, ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜ ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ରଚନା ପରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରଚନାରୁ ଯଦି କେହି ପ୍ରକୃତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରାଣ ସ୍ପନ୍ଦନ ଶୁଣିବାକୁ ଚାହେଁ, ତା'ହେଲେ ତାକୁ କାଳୀଚରଣଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ, ବାକ୍ୟ ଗଠନ, ପ୍ରବାଦ-ପ୍ରବଚନାଦି ବ୍ୟବହାର କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉତ୍କଳୀୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ସତତ ଯତ୍ନବାନ୍ । ତାଙ୍କର ଭଜନ—ଜଣାଣଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା-ବିନ୍ୟାସରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଗୁଣ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ :—

ଟାଣ ଖରା, ସରୁ ବାଲି, ଉପରେ ସୂରୁଯ ଗୋ
ଅପନ୍ତରା ନଗୁଟ ଏ ବାଟ,
ଚୁହିଁ ଦେଲେ ହଂସା ଉଡ଼େ, ନଥାଁ ହୁଲା ସତେ ଗୋ
ଆଖି ଆଗେ ଆଗେ କରେ ନାଟ ॥
ତାକୁରୁ ତଳପା ଯାଏ ତାଡରେ ତ ପାଚିଯାଏ
ଆହା କରିବାକୁ ନାହିଁ ସାହା,
ଆଖିଟର ଲୁହଧାର ପତା ତଳେ କାଟେ ଗାର
ଭଗାର ଖେଳ କି ଚଉବାହା !
ସବୁରି ପାଇଁ କି ତୁମ ଗନ୍ତାଘର ମେଲା ତ
ମୋହ ଲଗି ଏକା ପଡ଼ି କାଟ ॥

ବୈଦିକ ସ୍ତୋତ୍ର କିମ୍ବା ଇଂରାଜୀ 'ହିମ୍' (Hymn) ସଦୃଶ ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଭଜନ, ଜଣାଣ, ସ୍ତୁତି, ମାଳଶ୍ରୀ ଆଦି ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଠାରୁ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ—ଏପରିକି ମଧୁସୂଦନ (ବ୍ରାହ୍ମ ସଙ୍ଗୀତ), ସଟନ୍ ସାହେବ (ଯୀଶୁ ବନ୍ଦନା) ପ୍ରମୁଖ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳର ଅଗଣିତ କବିଙ୍କ ବିଷୟ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ

ଆମର ସ୍ମରଣୀୟ । ଭଜନ, ଜଣାଣ, ସ୍ତୁତି, ମାଳଶ୍ରୀ ଆଦି ସମଧର୍ମୀ ଏକ-ଜାତୀୟ ରଚନା ହେଲେହେଁ ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିରୂପଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଭଜନ ଓ ସ୍ତୁତି ବନ୍ଦନା ପ୍ରଧାନ; ଏଥିରେ କବି ମୁଖ୍ୟତଃ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତନ ତଥା ନାମଭଜନ କରି ଥାଆନ୍ତି । ମାଳଶ୍ରୀ ସାଧାରଣତଃ ଦେବୀ-ବନ୍ଦନାତ୍ମକ ସଙ୍ଗୀତ । କିନ୍ତୁ ଜଣାଣ ମଧ୍ୟରେ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଗୁଣକୀର୍ତ୍ତନ ଓ ନାମଭଜନ ଗୌଣ । ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ହାରି-ଗୁହାରି, ଅଳି-ଅଦଉତି, ଆକୁତି-ମିନତି ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଆମର ଅଧିକାଂଶ ଜଣାଣ ପୁଣି ଚଉତିଶା ଆକାରରେ ଲେଖା ହୋଇଛି । କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଆପଣା ଜଣାଣଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ଚଉତିଶାର ଆଙ୍ଗିକ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ସଞ୍ଚୟନରେ କେଉଁଟି ଜଣାଣ ଏବଂ କେଉଁଟି ଭଜନ— ତାହା ଜାଣିବାରେ ବିଶେଷ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—ସଙ୍ଗୀତ ସଞ୍ଚୟ ର ତୃତୀୟ ପୃଷ୍ଠାରେ ଥିବା ପ୍ରଥମ ସଙ୍ଗୀତଟି ଯେ ଭଜନ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଯେ ଜଣାଣ, ତାହା ସହଜରେ ଜାଣି ହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ସଞ୍ଚୟନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଚିହ୍ନିତ କରି ଦେଇଥିଲେ, ସାଧାରଣ ପାଠକ ତଥା ଗାୟକଙ୍କ ପାଇଁ ସୁବିଧାଜନକ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭଜନ-ଜଣାଣ ପରି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଅନୁରୂପ ରଚନା ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠତା ଖୁବ୍ କମ୍ ସ୍ଥାନରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ (ଯଥା—'ଫୁଲ୍ଲ ମାଳତୀ-ପୁଞ୍ଜ ନିକୁଞ୍ଜ ତଳେ' କିମ୍ବା 'ଶାରଦା ସକଳ ଗୁଣଯୁତା' ଆଦି ସଙ୍ଗୀତ) । ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ—ବିଶେଷତଃ କବି ଯେତେବେଳେ ଭକ୍ତ-ଭଗବାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କକୁ ଲୌକିକ, ସାଂସାରିକ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରିଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତର ଦୀର୍ଘ ଓ ସମୃଦ୍ଧ ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କ ଏହି ଭଜନ-ଜଣାଣଗୁଡ଼ିକର ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଦୌ ପରମ୍ପରା ବିହୀନ ନୁହନ୍ତି; ପୁଣି ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ପୁନରୋକ୍ତିର ଅଭାବ ନାହିଁ । ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନେ ଏଗୁଡ଼ିକର ସାଙ୍ଗୀତିକ ମୂଲ୍ୟ କଳନା କରିବେ । ମାତ୍ର ଏଗୁଡ଼ିକର ଉନ୍ନତ ସାରସ୍ୱତ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଯେ ରହିଛି, ସେ ବିଷୟରେ ଏହି ଆଲୋଚକ ନିଃସନ୍ଦେହ ।

●

ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟ ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

ଅଧ୍ୟାପକ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ

କେହି ଜଣେ କହିଥିଲେ—'The voice of Asia is the voice of religion, the voice of Europe is the voice of politics." ଏସିଆ ମହାଦେଶର ପ୍ରାଣ ଓ ମନରେ ଐଶ୍ୱରିକ ସଙ୍ଗୀତର ନିର୍ଝର ସର୍ବଦା ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥାଏ । ଖାଦ୍ୟ ପେୟ, ଉତ୍ସବ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରଭୃତି ଯେ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବନାର ସ୍ପର୍ଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଶିଳ୍ପବିପ୍ଳବ ସମ୍ଭୂତ ଜଡ଼ବାଦୀ ସଭ୍ୟତାର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କ୍ରମଶଃ ସମାଜ ଜୀବନକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରୁଥିଲେହେଁ ଏହି ଜାଗତିକ ସୁଖ ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟରେ ଭାରତୀୟ ମନ ସର୍ବଦା ଏକ ପରଲୋକର ସ୍ୱପ୍ନରେ ବିହ୍ୱଳିତ ହୋଇଅଛି । ସେଥିପାଇଁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏ ଦେଶରେ କବିକଣ୍ଠରେ ଅସୁମାରି ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସେହି ଅରୂପ ଐଶୀଶକ୍ତିର କଲ୍ୟାଣ କାମନାକରି ପ୍ରସ୍ଫୁରିତ ହୋଇଆସିଛି । କାବ୍ୟ, ନାଟକ, ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରଭୃତି ସିନା ସୁଧୀ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ପାଠକ-ସଂସାରରେ ଆଦର ଲାଭ କରିଅଛି । ମାତ୍ର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ହେଉଛି ସମଗ୍ର ସମାଜର ସମ୍ପତ୍ତି । ଉତ୍ତର ଭାରତର ଯେ କୌଣସି ପବିତ୍ର ପୀଠରେ କିମ୍ବା ଯାତ୍ରୀ ସମାବେଶରେ ନିଶ୍ଚୟ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ସୁରଦାସ କିମ୍ବା ମୀରାବାଈଙ୍କର ମନୋମୁଗ୍ଧକର ଭଜନ । ସାଧୁସନ୍ଥ, ପରିବ୍ରାଜକ ଅଥବା ଭିକ୍ଷାଜୀବୀ ସମସ୍ତେ ପବିତ୍ର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଗାନକରି ପଥଶ୍ରାନ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଅପୂର୍ବ ଭାବାବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରନ୍ତି ।

କୌଣସି ରେଳଷ୍ଟେସନର ଜନସମାଗମ ମଧ୍ୟରୁ ବେଳେ ବେଳେ ଭାସି ଆସେ କୌଣସି ଭିକ୍ଷାରୀର ମଧୁର କଣ୍ଠର ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ—"ବଡ଼ ମାୟାବୀ ଜୀବ ନୁହେ କାହାର । ଦିନେ ନ ଭଜୁ ରାମକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀହରି—" ପଞ୍ଚସଖା ଯଶୋବନ୍ତ କେଉଁ କାଳେ ଏହି ଭଜନଟି ରଚନା କରିଥିଲେ । କାଳବକ୍ଷରେ କେତେ କବି ଯୁଗପରେ ଯୁଗ ଏହିପରି ମାର୍ମିକବାଣୀ ସମାଜ ପାଇଁ ପରିବେଷଣ କରି ଆସିଅଛନ୍ତି । କେଉଁ ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା କନ୍ଦରୁ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ଏହିପରି—ଭକ୍ତଚରଣଙ୍କ ସେହି ମନଭୁଲା ଜଣାଣ

—"ଭଜ ମନ କଳା କହ୍ନାଇଁ । ଭଜିଲେ ତୋ ଦୁଃଖ ରହିବ ନାହିଁ ।" ଏ ଦେଶରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସାକ୍ଷର ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟ, ଶାସ୍ତ୍ର ପୁରାଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଉପକୃତ ହେବା ସେମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୁତିରେ ପରିଗୃହୀତ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଗାନ କରି ସେମାନେ ଯେ କେତେ ଉପକୃତ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାତୀତ । କର୍ମମୟ ଜଞ୍ଜାଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନରେ ଏହି ଭକ୍ତିଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କର ମନରେ ଶାନ୍ତିର ପ୍ରଲେପ ବୋଳି ଦେଇଥାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଭକ୍ତ କବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଅତି ପରିଚିତ ଭାଗବତ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇ ନାହାଁନ୍ତି, ସେମାନେ ଗାଇବାର ଶୁଣାଯାଇଥାଏ ତାଙ୍କର ଭଜନରୁ ଗୋଟିଏ—"ଆଉ ଏଣିକି ରେ ମନ ଭୁଲୁ କାହିଁକି – ଉଡ଼ୁଛି କାଳ ଛଞ୍ଚାଣ ମନେ ନାହିଁକି ? ଅଇରି ତୋ କାଳପଣା, ଛେଦିପକା ତାର ଡେଣା, ଶୂନ୍ୟରେ ବାଜୁଛି ବୀଣା ଶୁଣା ନାହିଁକି ?" ସେହିପରି ପଣ୍ଡିତ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତା ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାର ଅବସର ଏବଂ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ କେତେଜଣଙ୍କର ଅଛି ? ରାସ୍ତାଘାଟ, ମେଳା ମହୋତ୍ସବ, ଯାତ୍ରା, ହାଟ ସର୍ବତ୍ର ହୁଏତ ସାଧାରଣ କଣ୍ଠରେ ବୋଲାହେବାର ଶୁଣାଯାଇଥାଏ ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କର ସେହି ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ—"ମାନ ଉଦ୍ଧାରଣ କର ହେ କାରଣ ଶରଣ ମୁଁ ତୁମ ପାଦ ତଳେ, ଅନାଥର ନାଥ ନୀଳଗିରି ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ ନାମ ନୀଳାଚଳେ । ମହୋଦଧିକୂଳେ କଳ୍ପବଟମୂଳେ ବିଜେ କରିଛ ବଡ଼ ଦେଉଳେ ।" ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହି ଭକ୍ତିଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ଏପରି ପ୍ରସ୍ଫୁରିତ ଯେ ତାହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳମନ୍ତ୍ର "ଅନୈକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟ" ପ୍ରସ୍ଫୁରିତ କରିଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତର ଲୋକାଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟ ହୁଏତ ସାଧାରଣ ଜନ ଅଗୋଚରରେ ରହି ଆସିଛି । ମାତ୍ର ମରାଠି ସାହିତ୍ୟର ତୁକାରାମ, ଗୁଜରାଟ ସାହିତ୍ୟର ନରସିଂହ ମେହେଟା, ମୀରାବାଈ, ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟର ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ମୈଥିଳୀ ସାହିତ୍ୟର ବିଦ୍ୟାପତି, ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର କବୀର, ପଞ୍ଜାବୀ ସାହିତ୍ୟର ନାନକ, ଆସାମୀ ସାହିତ୍ୟର ଶଙ୍କରଦେବ ପ୍ରଭୃତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁପରିଚିତ—କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ମନଜିଣା ଜଣାଣ ଓ ଭଜନପାଇଁ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗରୁ ଆରମ୍ଭକରି ରୀତିଯୁଗ, ସଙ୍ଗୀତଯୁଗ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ପରମ୍ପରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ । ଓଡ଼ିଆ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା କାଳରେ ବଳରାମ, ଜଗନ୍ନାଥ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ, ଯଶୋବନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ଭାବଧାରାର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ, ତାହାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ ଏବଂ ପୁଷ୍କଳ କଲେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର, ସାଲବେଗ, ଭକ୍ତଚରଣ, ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ, ଆର୍ତ୍ତଦାସ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ବନମାଳୀ ଓ ଗୌରଚରଣ ପ୍ରଭୃତି । ସାଂପ୍ରତିକ କାଳରେ ଆକାଶବାଣୀ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ପ୍ରସ୍ଫୁରିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏ ଯୁଗରେ ବହୁ ପ୍ରବୀଣ ଓ ନବୀନ ଲେଖକ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲେଖନୀ ଚାଳନା କରି ଯଶସ୍ୱୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ତେବେ ଏ ଯୁଗରେ ଜଣେ ବିପ୍ଳବୀ ନାଟ୍ୟକାର ଭାବରେ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯେତିକି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଅଛନ୍ତି, ସମୃଦ୍ଧ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସାହିତ୍ୟର ଉଚ୍ଚର ସାଧକ ହିସାବରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସେହିପରି ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । କାଳୀଚରଣ ସ୍ୱଭାବତଃ କବି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଗଣି ଗଣି କବିତା—ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ସଂକଳିତ ହୋଇଅଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି ? କବିପ୍ରାଣର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଓ ଆନ୍ତରିକ ଉଚ୍ଛଳ ପ୍ରବାହକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଭାବରେ ବହନ କରି ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତେବେ କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ, ଗୌରଚରଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଭଜନରେ ଯେଉଁପରି ଭକ୍ତି ଗଦ୍ ଗଦ୍ ହୃଦୟର ପ୍ରତିଫଳନ ହୋଇଅଛି, ତାହା ହୁଏତ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଜଣାଣରେ ଖୋଜିଲେ ମିଳିବ ନାହିଁ । କାରଣ କବିଚନ୍ଦ୍ର କବି, ଭକ୍ତ ନୁହନ୍ତି । ସେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମମତର ବାନ୍ଧାଧରା ପ୍ରବକ୍ତା ମଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରାଚୀନ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଅଥବା ସଙ୍ଗୀତ ଯୁଗର ଭଜନ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ଯେଉଁ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ବିଶ୍ୱାସର ଛାପ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥାଏ, କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନାବଳୀ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଅତୀତର ଭଜନ ଜଣାଣ ମଧ୍ୟରେ ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତି ଗୀତିକାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ପୁନଶ୍ଚ ତହିଁରେ ଶୂନ୍ୟବାଦୀ ଶରୀରଭେଦ ଭଜନଠାରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାମ କଥା ସମ୍ବଳିତ କାବ୍ୟ କବିତା ତୁଳନାରେ କୃଷ୍ଣକଥା ସମ୍ବଳିତ କାବ୍ୟ କବିତା ଅଧିକ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବରେ ଏହି ଭାବର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ସମାଜ ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି କାରଣରୁ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତିମୂଳକ କବିତା ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥାଏ । କାଳୀଚରଣ କୌଣସି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ-ବିଶେଷର କବି ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ସେ ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନରେ ଅଧିକ ଉଦାର ଓ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ନିଷ୍ଠାରୁ ଦୂରରେ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ତାଙ୍କର ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଶିବ, ଦୁର୍ଗା, ସରସ୍ୱତୀ, ଗଣେଶ, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥି ସହିତ ସ୍ଥାନୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲଭିଥିବା କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେବତା ଅଥବା ଦେବୀପୀଠ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଲେଖିବାକୁ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି ।

କାଳୀବାବୁଙ୍କ ଭଜନଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ସୁଗେୟ ନୁହେଁ, ସୁଲଳିତ, ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଏବଂ ହୃଦୟର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଭଜନ ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଏବଂ ଲିରିକ୍‌ଧର୍ମୀ । ଅବଶ୍ୟ ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱଭାବତଃ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଏବଂ ଜଣାଣଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଭାବନାକୁ ପ୍ରକଟ କରିଥାନ୍ତି । କବି ଜଣାଣ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହାର ଆତ୍ମ-ନିବେଦନ କରି ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ଅଥବା ଦେବୀଙ୍କ ନିକଟରେ ମନର ଅଭିମାନ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା ତାହାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ

ପ୍ରେରଣା ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକ ଅନୁଚିନ୍ତା । ଏଥିରେ ଜୀବନର ଅନ୍ଧକାର ପଥରେ କବି ଆଲୋକର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଥାଏ । ବିଚଳିତ ଦିଗ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥରେ ବିଚରଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏଭଳି କବିତାର ମାର୍ମିକ ଉପଲବ୍‌ଧି ସୁଦୂରପ୍ରସାରୀ ଏବଂ ସର୍ବଯୁଗମୟୀ । କାରଣ ଯନ୍ତ୍ର ଯୁଗରେ ଜଡ଼ବାଦୀ ମନୁଷ୍ୟ ବେଳେ-ବେଳେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଅନୁଚିନ୍ତାରେ ରଞ୍ଜିତ ଭକ୍ତିଗୀତକୁ ହୁଏତ ସ୍ୱାଗତ ନକରିପାରେ କିମ୍ବା ତାହାର ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନ ସେହି ଭଜନ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଗୁଣଗାନ ଅଥବା ଶକ୍ତିମତ୍ତାକୁ ସ୍ୱୀକାର ନ କରିପାରେ, ମାତ୍ର ଜୀବନର କଠୋର ପରିଣତି ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ସଭ୍ୟତାଭିମାନୀ ମନୁଷ୍ୟର ପରମପ୍ରିୟ ପାଥେୟ ହୋଇ ଆଦର ଲାଭ କରିବ । ସେହି କାରଣରୁ ଅନନ୍ତକାଳ ବକ୍ଷରେ 'ମୋହମୁଦ୍‌ଗର' ଶଙ୍କରଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରାଇ ଆସିଛି । 'ମନବୋଧ ଚଉତିଶା'ର ଲେଖକ ଭକ୍ତଚରଣଙ୍କୁ ଉତ୍କଳୀୟ ସମାଜ ଭୁଲିପାରିବ ନାହିଁ । ଯୁଗରୁଚିର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏକଦା ମଞ୍ଚକଳା ଓ ନାଟ୍ୟକଳାରେ ବିପ୍ଳବ ଆନୟନକାରୀ କାଳୀଚରଣ ହୁଏତ ପ୍ରାଚୀନ ହୋଇ ଯାଇପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ଆବେଗମୟୀ ଅନୁଭୂତି ରସାଣିତ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟର କବି କାଳୀଚରଣ ଚିରକାଳ ଅମଳିନ ହୋଇ ରହିବେ । କି ପାଠୁଆ, କି ଅପାଠୁଆ ଉଭୟ ସଂସାରରେ ଏହି ସଙ୍ଗୀତର ଅପୂର୍ବ ନିକ୍ୱଣ ଭାବାନ୍ତର ସୃଷ୍ଟି କରି ଚାଲିଥିବ । ଉଦାହରଣ ଛଳରେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କେତୋଟି ଜୀବନଧର୍ମୀ ଭଜନର ଅବତାରଣା ଆଦୌ ଅସଙ୍ଗତ ମନେହେବ ନାହିଁ । କବି କାଳୀଚରଣ ଲେଖିଛନ୍ତି ଏହିପରି—

ମନ ବାଉଳା ରେ,
ତୁଚ୍ଛ ଭଙ୍ଗା ଘରର କୁଣିଆ । ୦ ।
କହିଲୁ କେ ତୋହର   କିଏ ଭାଇ ପିଅର
କେହି ନୁହେ କାହାର   ଅନ୍ଧାରି କାରବାର
ସଭିଏ ସାଥି ଦୁଇ ଦିନିଆ ।
ଏ ମାଟି ଗାଆଁ ଭୁଇଁ   ତୋହର ହେଉ କହି
କାହୁଁ ଆସିଛୁ ବହି   କାହିଁ ରୁ ଯିବୁ ଧୋଇ
ନେବୁ କି ଖଟ ପାଟ-ଛଣିଆ ?

ଏହି ଛନ୍ଦ, କପଟ, ମାୟା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟ ତୃଷ୍ଣା ପଛରେ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଧାବମାନ ହେଉଛି । ଅଯଥା ଅହଙ୍କାର ଓ ବଡ଼ିମାପଣରେ ସେ ଆତ୍ମାର ଅପମାନ କରି ଚାଲିଛି । ମାତ୍ର ଭବସାଗରରୁ ପାରି ହେବାପାଇଁ ସତ୍ୟପଥ ଆଚରଣ କରିବାକୁ କବି ସତର୍କ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଜୀବନର ଅନିତ୍ୟତା, ସଂସାରର ନଶ୍ୱରତା, ମହାକାଳର ଅଲଂଘ୍ୟ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇ ନବଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏକାଧିକ ଭଜନ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ଆତ୍ମିକ ଭାବନାର ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିବାରୁ ଏପରି ଦାର୍ଶନିକ ଅନୁଚିନ୍ତା ଗୁଡ଼ିକର ବାରମ୍ବାର ରୂପାୟନ ବୋଧହୁଏ ସ୍ୱାଭାବିକ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଅନ୍ୟ ଏକ ଭଜନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ମନ, କାହିଁ ଆସିଛୁ ଯିବୁ କାହିଁ ରେ
ଏ ଜୀବ ତୋର ଧୂପ ଛାଇ ରେ ।

ଚିତା, ଚଇତନ କେହି ସାଥି ହେବେ ନାହିଁରେ
ତୋ ବାଟେ ତୁ ଯିବୁ ଥିବେ ସାଇ ଭାଇ ଗୃହିଁ ରେ ।
ଗଛ ପଡ଼ିଲେ ଢଳି—ହଂସା ତୋ ଯିବ ଉଡ଼ି
ଶାଖା ପତର କଡ଼ି—କଲେ ପଡ଼ିବ ଝଡ଼ି
ଭାଙ୍ଗି ଯିବ ଗୃତର ଛଇ ରେ ।

ସବୁ ଜାଣିଶୁଣି ମୂର୍ଖ ମନୁଷ୍ୟ ନ ଜାଣିଲାପରି ବ୍ୟବହାର କରେ । ସେ ମନେକରେ ସତେ ଯେପରି ଅସରନ୍ତି ସମୟ ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ଏ ମରଣଶୀଳ ସଂସାରରେ ତାହାର ଚଳାଫେରା ଚାଲିଛି । ମାତ୍ର ଦିନେ ଏହି 'ମୋର ମୋର' ସାମାଜିକ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ସମସ୍ତ ସାତପରି ହୋଇଯିବ । ସେହି କାରଣରୁ ଦରଦୀ କବିର ଆନ୍ତରିକ ନିବେଦନ—

ସଉଦା ତୋର ସାରି ଯା'ରେ
ମନୁଆ ! ଦୁନିଆ ହାଟ ଏ
ଥିରି ଥିରି ତୋ ପଦ ପକାରେ
ମନୁଆ ! କଣ୍ଟା ବାଟ ଏ ।

ଅଥବା—

ମନ, ସେପାରି କଥା ଦିନେ ଭାଳିଲୁ ନାହିଁ
ବସିଛୁ ପାରିହେବୁ ଯମୁନା ନଈ । ୦ ।
ଦଦରା ନାଆ ଗୋଟି   ମେଘ ଆସୁଛୁ ଘୋଟି
ଝଞ୍ଜା ପବନ ପୁଣି ତା ତୁଲେ ବାଇ ।
ବହିବ ଅଣସ୍ତଣ   ସରିବ ସବୁ ଆଶ
ସାହା ନୋହିବ ତୋର ପିଅର ଭାଇ ।
ଏ ତୋର ଛିଣ୍ଡା ପାଲ   ହାତ ମାରିବ କୋଲ
ବୋଲ ନ ମାନ, ନାଆ ଯିବ ଢଳି ।'

କବି ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ କହୁଛନ୍ତି ସେହି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ‘‘Slow and steady, wins the race.’ ଦୁନିଆର କଙ୍କଣିତ ରାଜପଥରେ ପଥ ଚାଲିବା ଆୟାସସାଧ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ଆଗରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତିକରଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଅଳୀକ ସୁଖ ପାଇଁ ଶକ୍ତି ବ୍ୟୟ ନକରି ଚିରନ୍ତନ ବିଭୂତି ଲାଭ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାଧନା କରିବା ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ ।

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନର ଆଉ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ହେଲା ପ୍ରାର୍ଥନା ସଙ୍ଗୀତ । ସମ୍ପ୍ରଦାୟବାଦୀ କବିଗଣ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଙ୍ଗୀତରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଗୁଣଗାନ କରି ନାନା ଭାବରେ ସ୍ମରଣ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଅବତାରଣା କରିଥାଆନ୍ତି । ଏଥିରେ ବେଳେବେଳେ ଭକ୍ତପ୍ରାଣର ଆକୁଳ ନିବେଦନ କିମ୍ବା ପ୍ରିୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ତରଙ୍ଗତାର ଅଭିମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସର୍ପଜଣାଣ ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ।

ସଙ୍ଗୀତ କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ନିଜର ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଙ୍ଗୀତରେ ଲେଖିଥିଲେ—

‘‘ଅନୁସରିତ ! ପ୍ରଭୋ ! କାଳଯାକ ଗଲା ସରି ତ ?
କଣ ବିତରଣ କଲେ ଊଣା ହୁଅନ୍ତା କରୁଣା ସରିତ ?’’

ଠିକ୍ ଏହି ଭାବର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଆମେ ଶୁଣିବାକୁ ପାଉ ସେହି ଯୁଗର ଅନ୍ୟତମ ସଙ୍ଗୀତ କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ପଦାବଳୀରେ—

ଆହେ ପ୍ରଭୁ କଳା ଶ୍ରୀମୁଖ,
କାଳଯାକ ଭଜି ନ ଗଲା ଦୁଃଖ ।
କି ଅବା ତୁମରେ ଜଣାଇବି ମୁହିଁ ସାକ୍ଷାତେ ମୋ ଦୀନ ଅବସ୍ଥା ଦେଖ ।
ତେଣୁ ଶ୍ରୀ ତୁମକୁ ଯାଚି ନ ପାରଇ
ଖଣ୍ଡିଏ ତ ମୋର ନ ଥାଇ ଭେକ ।
ସାଧୁଙ୍କ ଜଞ୍ଜାଳ ଖୁଣ୍ଟମୁଙ୍କ ଗୋଳ ଅନ୍ତର ବେଦନା ସବୁ ଅଧିକ
କା ଆଗେ କହିବି କେ କଷ୍ଟ ଫେଡ଼ିବ
ସଂସାରେ ମୋପରି ନାହିଁ ନିରେଖ ।

ତେଣୁ କବି କହୁଛନ୍ତି, ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳଦାତା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଆଶ୍ରେ କରି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଦୂର ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗର ଜଣେ ପଲ୍ଲୀକବି ବାଙ୍କାଦାସ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କୁ ଅଭିମାନ କରି ଏକାଧିକ ଜଣାଣରେ ଏହିପରି ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଗାଉଛନ୍ତି—

"ଦୀନବାନ୍ଧବ ହେ ! କେ କି ଦେଲା ମୁଁ ନ ଦେଲି
ଟେକିଅଛି କର ଡାକିଲିକ ପ୍ରାୟେ ଠକିଦେଲ ମୁଁ କି କଲି ।"

ନିମ୍ନା ଆଉ ଏକ କବିତାରେ—

"ଦୀନ ବାନ୍ଧବ ହେ ମୋ କର୍ମ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଜାଣି
କୃପାସିନ୍ଧୁ ବୋଲି ଆଶ୍ରେ କରିଥିଲି
ସେ ପୁଣି ହୋଇଲା ଲୁଣି ।"

ଶେଷରେ କବି ବାଙ୍କା ଦାସ ନିଜର ପ୍ରିୟତମ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅଭିମାନରେ ଗାଳି ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଭାଷାରେ—

"ଟୋକାଦିନୁ ଡ଼ଙ୍କା ପକାଉଛୁ ଯେତେ ଫଙ୍କା ହୁଅନ୍ତାଣି ନାଲି
ବାଙ୍କା ବୋଲେ ଚଙ୍କା ନେଇ ଜାଣିଥିଲି ଏଡ଼େ ଡକାଇତ ବୋଲି ।"

ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଭକ୍ତକବି ତାର ପ୍ରିୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନାନା ଭାବରେ ନିବେଦନ କରି ଆସିଛି । ଭକ୍ତକବି ବନମାଳୀ ଗୋଟିଏ ଜଣାଣରେ ବହୁ ଭାବରେ ସ୍ତୁତି କରି ସାରି କହିଛନ୍ତି, ହେ ଜଗତର ନାଥ ! ଯଦି ଆଉ କେହି ଜଣେ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବାପାଇଁ ଥାଆନ୍ତା, ତେବେ —

ବନମାଳୀ ଦାସ ନ ମାଡ଼ନ୍ତା ପାଶ
କୋଟିଏ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦେଲେ ଆଣି ।"

କବି କାଳୀଚରଣ ସେହି ପରମ୍ପରର କୁଶଳୀ ସାଧକ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାତର ହୃଦୟରେ ନିଜର ଦୁଃଖାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ଜୀବନଟା ହେଉଛି 'ଟାଣଖରା, ସରୁବାଲି', ସେହି 'ଅପନ୍ତରା ନିଘୁଟ ବାଟରେ ସତେ ଅବା ନିଆଁ ହୁଳା ଆଖି ଆଗେ ଆଗେ ନାଚ କରୁଅଛି । ସେହି ପଥରେ ଆହା କରିବାକୁ କେହି ଆଉ ନାହିଁ । ଏତେବେଳେ ଯଦି ପ୍ରଭୁ ସାହା ନ ହେବେ, କିଏ ଆଉ ପିଠିରେ ପଡ଼ିବ ? ତେଣୁ ମରମଜଣା ସ୍ୱରରେ କବିଙ୍କର ଜଣାଣ ହେଲା—

'ଆଖି ଝରି ଲୁହଧାର
ପତାତଳେ କାଟେ ଗାର
ଭିଗାରି ହେଲି କି ଚଉବାହା
ସବୁରି ପାଇଁକି ଭୂମି
ଗନ୍ତାଘର ମେଲା ତ
ମୋହିଲାଗି ଏକା ପଡ଼ି କାଠ ?

ସତେ କି ଜଗତର ନାଥଙ୍କର ଏ ଏକ ଖିଆଲ । ସେ କାହାକୁ ତାରନ୍ତି, କାହାକୁ ରଖନ୍ତି ତ କାହାକୁ ରସାତଳରେ ଗଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏହି ଅପକର୍ମକୁ ପଦାରେ ପକାଇ ଦେବାପାଇଁ ଆଦୌ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପତିତପାବନ ବୋଲି କହନ୍ତି, ସେମାନେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ କରିଥାଆନ୍ତି ବୋଲି କବିଙ୍କର ମତ । ବୋଧହୁଏ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଶକ୍ତି ଦେଖି ଡରିଅରି ଏପରି ବିଚଳିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ପରି ! କିନ୍ତୁ ନିଜର ଅଜ୍ଞଜନ ପଣିଆ ପାଇଁ ପ୍ରଭୁ ଲଜ୍ଜିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହି ଅଭିମାନର ବାଣୀ କବିଙ୍କର ଏକ ଜଣାଣରେ କିପରି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ହୋଇଅଛି ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଯାଇ ପାରେ ।

ତୁମେ ବୋଲିଅ ପରି ପ୍ରଭୁ ପତିତ ପାବନ
ଯେ କୁହେ ହେ ହରି, ଡରିମରି ଅକାରଣ ।
କାହିଁ କହି ଛାଡ଼ିଛ ମୋ ପରି ଅଜ୍ଞଜନ
ଲଜ୍ଜ, ମାନ କାହିଁ ସତେ କି ହେଲା ସପନ ।

କାଳି ବୋଲି ଛୁଏଁ ପରି
କାଳିଅଃ ଅଘଘନ
ଜାଣି କି ଥିଲି, ଜଗତେ ମୋ ପରି ପତିତ
ଜନମ ଲଭିବ ଦିନେ ସାରିବ ମହତ
ସତ କହ ଭଗବାନ ।”

କବିଙ୍କର ଇଷ୍ଟଦେବତା ବିରାଟ ପୁରୁଷ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହାନ୍ । ଏକାଧିକ ଜଣାଣରେ ସେ ଏହି ଅରୂପ ଶକ୍ତିର ମହିମା ଗାନ କରିଛନ୍ତି । ଆକାଶର ନୀଳିମା ରବିଶଶୀଙ୍କର ଜ୍ୟୋତି, ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପୁଷ୍ପର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ବର୍ଷୁକ ମେଘରେ, ଚପଳାର ନର୍ତ୍ତନରେ କବି ସେହି ଭୂମା ଶକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଦିବ୍ୟ ଶକ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶାନ୍ତିଲାଭ ପାଇଁ ପ୍ରଣତି ଜଣାଇ ଅଛନ୍ତି । ତଥାପି କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କ ପରି ଦଗାଦିଆ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଇଜ୍ଜତ ସାରିବା ପାଇଁ ଆଦୌ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଭକ୍ତକୁ ଭଗବାନ ଦୁଃଖ ଦିଅନ୍ତି ତାର ମନକୁ ଅଧିକ ଈଶ୍ୱର-ପ୍ରାଣ କରିବାପାଇଁ । ବିପଦ, ଦୁର୍ବିପାକ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କର ଅଧିକ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ହେବାପାଇଁ କାମନା କରିଥାଏ । ତେଣୁ କାଳୀଚରଣଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ହେଲା—

ଜଗା ହିଁ ! ଦଗାଦିଆ ପଣ ଗୁଡ଼ିକ କହ ରେ
ଅନ୍ୟ ଯେ ଆରଛେ, ତାଙ୍କ ମତେ ଦେଖାତେ
ତୁ କି ରଖୁ ତାର ଅସ୍ତ୍ର ?
ଟେକ ଚଉବାହା   କହ ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ନାହା
ଛୁଇଁ ଦେଖା ଆପଣା ଦେହ ।

ଅବଶ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କବି ଭସ୍ତରେ ସାଆନ୍ତ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ମନ ଏଥିରେ ମାନୁନାହିଁ । କାରଣ ବଡ଼ ପଣରେ ବଡ଼ ପତାକା ବାନ୍ଧି ଯଦି ଭକ୍ତର ଦୁଃଖରେ ମନ ବିଗଳିତ ହେଲା ନାହିଁ, ତେବେ ସେଭଳି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ କବି 'କଳା ପଥର' ନ କହିବେ କାହିଁକି ? ମାତ୍ର ଭଗବାନ ଭୁଲିଯାଉଛନ୍ତି ଯେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଯୋଗୁ ସିନା ତାଙ୍କର ବଡପଣ । ଯଦି ଭକ୍ତ ବଡ଼ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର ନ କରିବ ତେବେ ଆଉ ବଡ଼ିମା କେଉଁଠି ରହିବ ? ତାଙ୍କର ଦୀନବନ୍ଧୁ ନାମ ମିଥ୍ୟା । କାରଣ ତାଙ୍କପରି ଗରିବ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପଛରେ ଧାଇଁ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖ ମେଣ୍ଟିଲା ନାହିଁ । ସେହିପରି ତାଙ୍କୁ ଚକ୍ରଧର କହିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । କବିଙ୍କର ଫଟା କପାଳରେ ଯାହା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି, ତାକୁ କାଟି ଦେବାପାଇଁ ଯଦି ଚକ୍ରର ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ତେବେ ତୁମେ ଆଉ କିପରି ନିରାଶ୍ରୟର ଆଶ୍ରୟ ହେବ, ଅଗତିର ଗତି ହେବ, ନିରଖ ଜନର ସାହା ହୋଇ ପାରିବ । କବି ସେଥିପାଇଁ ଖୋଲା ମନରେ ଉତ୍ତର ଦାବୀ କରିଛନ୍ତି—

ଆଉ କେତେ ସରି ହେଲେ ସତେ ହରି
ସୁଖୀ ହେବ ତୁମେ କହ ତା
ଜିଇ ଆଉ ନିତି ମରିବାର,
ମରମରେ ଚିତା ଜଳିବାର
ଏ କେଉଁ ବେଭାର   ଏ ବିଧି କାହାର
କହିଦିଅ ଥରେ ବିଧାତା ।

ଶବ୍ଦର ଗୁମ୍ଫନରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମାଳାକାର । ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଏହି କୁଶଳତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତିଭାବନ୍ତ କବି ନହେଲେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥାର୍ଥ ସାର୍ଥକତା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଜଣାଣ ଭଜନର ସଙ୍କଳନ ଅଥବା ସମ୍ପାଦନା ହୋଇ ନଥିବାରୁ ସେ ସବୁର ତୁଳନାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଯେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଣେ ପ୍ରମୁଖ ସାଧକ, ଏଥିରେ ଦ୍ୱିମତର ଅବକାଶ

ନାହିଁ । ପଦଲାଳିତ୍ୟ ଏବଂ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀହିଁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭଜନ ଜଣାଣର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ । କାଳୀଚରଣଙ୍କ କେତେ ଗୋଟି ଭଜନ ପାଠକଲାବେଳେ “କଲେକଲେ ପଦଲାଳିତ୍ୟଂ” କଥାଟି ସ୍ମରଣ ହୋଇଯାଏ । ଯେପରି କାଳୀଚରଣ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ନୀପତରୁ-ମୂଳିଆ ଗୁରୁ ଗୁଞ୍ଜ-ମାଳିଆ
ଶିଖୀ-ଚୂଳିଆ ସେ କାଳିଆ
ରାଧା-ପ୍ରୀତି-ପାଳିଆ ବ୍ରଜ-ଗୋପ-ମେଳିଆ
ଗିରି ତୋଳିଆ ସେ ଧୂଳିଆ ହେ
ଜଞ୍ଜାଳିଆ
ଯଶୋଦା ଜନନୀ-କୋଳିଆ ନାଗର କାଳିନ୍ଦୀ-କୂଳିଆ
ହେ ପୀତ-ଦୁକୂଳିଆ ନାଗବର-ଦଳିଆ
କବିଚନ୍ଦ୍ର ତୋ ପା’ ତଳିଆ ।”

—ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଏବଂ ବହୁରଙ୍ଗୀ । ଏହାର ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ତଥା ସମୃଦ୍ଧ ପରମ୍ପରା ବିଦ୍ୟମାନ । ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗ, ରୀତି ଯୁଗ, ସଙ୍ଗୀତ ଯୁଗ ତଥା ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ବହୁ କବି ନାନା ଭାବରେ ସାହିତ୍ୟର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ବିଭାଗରେ ଅସାଧାରଣ କଳାକୃତିର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଆସିଅଛନ୍ତି । କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏହି ପବିତ୍ର ସାରସ୍ୱତ ପୀଠରେ ଜଣେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ । ତାଙ୍କର ରାଶି ରାଶି ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସଙ୍ଗୀତକାରମାନଙ୍କ ଜରିଆରେ ଯେପରି ଓଡ଼ିଶାର ଅସଂଖ୍ୟ ଜନମାନସକୁ ଆପ୍ଲୁତ କରି ଆସିଛି, ସେହି ଭଜନ ଗୁଡ଼ିକର ଭାବଗର୍ଭକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ରସିକ, ସୁଜାଣ ଓ ସୁଧୀଜନମାନଙ୍କୁ ଯେ ସେହିପରି ଯଥେଷ୍ଟ ସନ୍ତୋଷବିଧାନ କରିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

●

ଭକ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ

ପିତୃସ୍ଥାନ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜ୍ୟର ଅନାମଧେୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଦର୍ଶକ ଆଜି ନାଟ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ, କୃଷ୍ଟି ଓ ସଙ୍ଗଠନର ଗୋଟିଏ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପରିଣତ ହେଲେଣି । କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ପଠାଣି ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଲେଖିଥିଲେ —

"ନର ଦେହେ ଥିବ ଯାବତ ହୃଦୟ,
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ହେବ ନାହିଁ ଲୟ ।"

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ କରିବା ଲାଗି ସେ ଯେଉଁ ସାଧସାଧନା କରିଛନ୍ତି ଓ ନିଃସ୍ୱ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଇ ପୁଞ୍ଜି ନିଜ ହାତରୁ ବ୍ୟୟ କରି ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦଉଡ଼ି ଯେପରି ଓଡ଼ିଶାର ଗୌରବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି, ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କୁହାଯାଇପାରେ,

"ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଯେତେ କାଳ ଜୟ
କବିଚନ୍ଦ୍ର ନାମ ହେବ ନାହିଁ ଲୟ ।"

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୀକ୍ଷାର ଉପସଂହାରରେ ଜଣେ ଯୁବକ ସମାଲୋଚକ ଲେଖିଛନ୍ତି, "ଆଜି କବିଚନ୍ଦ୍ର ବୃଦ୍ଧ, ଖଞ୍ଜ ।" କବିଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ବହୁ ରାସଦଳ ଓ ନାଟକଗୋଷ୍ଠୀ ଗଠନ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ପରମୁଖାପେକ୍ଷୀ ନ ହୋଇ ନିଜେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, କାଳ୍ପନିକ, ଐତିହାସିକ, ପୌରାଣିକ ନାଟକ ଲେଖି ଅଭିନୟ କରାଇଛନ୍ତି । ଏହି ନାଟକଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ସହସ୍ରାଧିକ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ନିଜ ଭାଷାପଟୁତା, ବର୍ଣ୍ଣନା-ଚାତୁରୀ ଓ ଭକ୍ତିରସର ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏତିକିରୁ ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ସାହିତ୍ୟକୃତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳିବ କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଲୋକ ବେତାରଯନ୍ତ୍ରରୁ ଶତଶତ ଗାୟକଗାୟିକାଙ୍କ ସ୍ୱରରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର, କବିଶଶୀ ବା କାଳୀଚରଣଙ୍କ ବିରଚିତ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଶୁଣିଥିବ, ସେ ନିଶ୍ଚୟ କହିବ ଯେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ଭକ୍ତକବି । ତାଙ୍କ ଅସୁମାରି ନାଟକଗୁଡ଼ିକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି କେବଳ ଏହି ଭଜନ ଓ ଜଣାଣଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟା-

ଲୋଚନା କଲେ ତାଙ୍କ ଗମ୍ଭୀର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା, ଈଶ୍ୱର ଭକ୍ତି, ଏପରିକି ବର୍ଣ୍ଣନା ଚାତୁରୀର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ। ସେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମୀ। ଏଠିକି ତ ସେ ପୁରୀରେ ରାସଦଳ ଗଢ଼ିଥିଲେ। ପୁଣି ପୁରୀ ଗଜପତି ରାଜାଙ୍କ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ତାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ଥିଲେ। ଏହାହିଁ ତାଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସାନିଧ ଦେଇଥିଲା। ପରେ ଗଜପତି ତାଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଚାମରସେବା ଓ ମୃତ୍ୟୁପରେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ପ୍ରାପ୍ତିର ଗୌରବ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ। ତେଣୁ ସାଧାରଣ ଓଡ଼ିଆର ଜଗନ୍ନାଥ ଆରାଧନାଠାରୁ ତାଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ ଅନୁରକ୍ତି ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ଥିଲା। ସେତେବେଳେ ସେ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇ ନ ଥିଲେ କିମ୍ବା ଦୁର୍ଘଟଣା ହେତୁ ଖଞ୍ଜ ବି ହୋଇ ନ ଥିଲେ। ତଥାପି ତାଙ୍କ ମନ ଭଗବାନଙ୍କ ଚରଣାରବିନ୍ଦରେ ରହିଥିଲା। କହିବାକୁ ଗଲେ, ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କ ମନ ଉପରେ ଗଭୀର ଭାବରେ ପଡ଼ିଥିଲା ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କ କବି ଜୀବନ ମା ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ବନ୍ଦନାରୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ। ସେ ଦଶବର୍ଷ ବୟସରେ ଲେଖିଥିଲେ,

"ଦେବୀ ଗୋ, ପରମାନନ୍ଦଦାୟିନୀ
ପଦ୍ମଗନ୍ଧ ପ୍ରସୂନମାଳିନୀ, ମା ଶ୍ମଶାନ ବିଳାସିନୀ
କର ଦୟା ଦୀନେ ସିଂହବାହିନୀ, ହରହୃଦୟ ପରିଚାରିଣୀ।"

ଏହି ଜଣାଣଟି ଗାଇବା ଫଳରେ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ମସ୍ତକରୁ ସନ୍ତୋଷସୂଚକ ପୁଷ୍ପ ଖସି ପଡ଼ିଥିଲା। ଏହି ଭାବଧାରାକୁ ସେ ଆଜୀବନ ଧ୍ୟାନ କରି ଆସିଛନ୍ତି ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି,

"ଦୀନବନ୍ଧୁ ହେ, ସତ କହିବ ମୋତେ,
ତୁଇଁ ଚକାଡୋଳା ଆପଣା ହାତେ।

× × ×

ବାପ ମୋର କିଏ ପଚାରିଲେ ମୁଁ ତ
କହିବ ନୁହେଁ ମୁଁ ଅଣବାପୁଆ,
ଜଗନ୍ନାଥ ମୋର ବାପ ବସିଛନ୍ତି,
ତୁମ ବାପ କିଏ କହ ଜଗତେ।" (୨୩୧)

ସେ ପୁଣି ଲେଖିଛନ୍ତି,

ବଡ଼ ଦେଉଳେ ବଡ଼ ଦିଅଁ କାହିଁକି ?
ବଡ଼ ବୋଲାଇ ଲାଜ ନାହିଁକି ?
ବଡ଼ ଦିଅଁ, ବଡ଼ ଦିଅଁ ପଡ଼ୁଛୁ ହୁରି (ହରି ହେ)
ବଡ଼ତ କରିଛ କହ କାହିଁ କାହାରି ? (୨୨୮)

ଅଥବା —"ମୁ ଯେବେ ମୋ ଦୁଃଖ, କଲା ଶିଶୁମୁଖ !
ନିଜେ ହେଉଥିବ ଗାଇ,
କାହିଁକି କହ ତ ବସିଛ ପତିତ-
ପାବନ ବାନା ଉଡ଼ାଇ ? (୨୨୭)
କିମ୍ବା —"ଜଗବନ୍ଧୁ ଭଲ ନାଟୁଆ,
ଭବ ଦରିଆରେ ଲଗାଏ ନିଆଁ ।
ପୋକା କନ୍ଦ, ଅଚାଣ୍ଟା ସାରୁ
ସୁଖେ ଖାଏ ସେ ଢଅଁଦାରୁ ।"

କବିଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରାଣତା ନ ଥିଲେ ଓ ସେ ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେହରେ ଲୀନ କରି ଦେଇ ନ ଥିଲେ ଏପରି ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ବା ବନ୍ଧୁସୁଲଭ ଶ୍ଲେଷ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାନ୍ତା କି ?

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଈଶ୍ୱର ଭକ୍ତି ନାନା ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । କେତେବେଳେ ତାହା ଅନାବିଳ ଭଗବତ୍ ପ୍ରେମ, ଅନ୍ୟ କେତେବେଳେ ସେ ନୈରାଶ୍ୟଜର୍ଜରିତ ହୋଇ ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭିମାନ କରିଛନ୍ତି । ମଣିଷ ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ିଲେ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶେ । ସେ ଆଶା କରେ, ତାହାର ଦୁଃଖ ଅପନୋଦିତ ହେବ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ସର୍ବଦା ଈର୍ଷାପରାୟଣ ଲୋକଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତର ଶିକାର ହୋଇ ଏହି ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ଭବସାଗରରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନତରୀକୁ ବୁହାଇ ନେଇଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ କେବେ କେବେ ବିପଦରୁ ନିଷ୍କୃତି ପାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନ ପାଇ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିଯୋଗ ପତ୍ର ଉତ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃତ୍ରିମ ରୋଷ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କ ଭଗବତ୍ପ୍ରୀତି ଆଦୌ ଊଣା ପଡ଼ିନାହିଁ । ବରଂ ସେ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ଏହି ପାର୍ଥିବ ଜୀବନକୁ ଅସାର ବିବେଚନା କରି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ଦୁନିଆ ହେଉଛି ଅସାର ଓ ଭଗବତ୍ଭକ୍ତି ହିଁ କେବଳ ସାର । ତେଣୁ ଏହି ଅଳୀକ ସାଂସାରିକ ସମସ୍ୟାରେ ଜଡ଼ିତ ନ ହୋଇ ସବୁ ବିଷୟରେ ନିଜକୁ ବିଭୁପଦରେ ଅର୍ପଣ କରି ଦେଲେ ସାଂସାରିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହେବ । ବସ୍ତୁତଃ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଏହିପରି ଦ୍ୱିବିଧ ଭାବଧାରା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗୋଟିକର ପରିଣତି ହୋଇଛି ବୈରାଗ୍ୟ ଓ କର୍ମବିମୁଖତା, ଅପରର ପରିଣତି କର୍ମଯୋଗ । ପ୍ରଥମ ଚିନ୍ତାଧାରା ଅନୁସାରେ କପାଳ ଲିଖନ ମୁତାବକ ସଂସାରରେ ସୁଖ ବା ଦୁଃଖ ଭୋଗ ହୁଏ । ମଣିଷ ଯେତେ ଉଦ୍ୟମ କଲେ ବି ନିଜ ଭାଗ୍ୟକୁ ବଦଳାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ଭାଗ୍ୟବାଦୀମାନେ କହନ୍ତି, "କପାଳ ଲିଖନ,

କେ କରିବ ଆନ ?" ଏମାନେ ସାଧାରଣ କର୍ମବିମୁଖ । ଅପର ଚିନ୍ତାଧାରା ମଣିଷକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅଭିକର୍ତ୍ତା ରୂପେ ଚଳଣ କରେ । ମଣିଷ ସଂସାରରେ ଯାହା କରେ, ତାହା ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ କରେ ନାହିଁ । ଭଗବାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ କରିଥାଏ । ସେ କାମ କରେ ସତ୍ୟ, ପରିଣାମ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । ସେ ନିଜକୁ କର୍ମପ୍ରବଣ କରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ, ନିଜ ବାହାଦୁରି ପାଇଁ ନୁହେଁ । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ନିଜ ପୁରୁଷକାରକୁ ଦାୟୀ ନ କରି ତାହାକୁ ଭଗବତ୍ ଅଭିପ୍ରାୟ ବୋଲି ବୁଝେ । ତେଣୁ କର୍ମର ଫଳକୁ ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି—

"କର୍ମଣ୍ୟେ ବାଧିକାରସ୍ତେ ମା ଫଳେଷୁ କଦାଚନ ।"

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଶେଷୋକ୍ତ ମତର ଅଧିବକ୍ତା । ସେ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି; ପରିଣାମ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଶୋଚନା ନାହିଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅହମିକାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଭାବନ୍ତି, ଜଣେ ଆଜୀବନ ଦୁଃଖୀ ନ ହୋଇଥିଲେ ସମ୍ପଦବେଳେ କାତର ହୋଇ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକିବ କାହିଁକି ?

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଜୀବନକୁ ଉପଭୋଗ କରିଛନ୍ତି, ସର୍ବଦା ଦୁଃଖୀ ନୁହନ୍ତି । ତଥାପି ସେ ବିଭୁଙ୍କ ନିକଟରୁ ନିଜକୁ ଦୂରେଇ ନେଇ ନାହାନ୍ତି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି —

"ତୁମଠାରୁ ବଳି କିଏ ଅଛି ମୋର ପ୍ରିୟ
କାହାରି ଦୁଆରେ କହିବି ମୁ କ୍ଷମାଦିଅ ?

× × ×

ଦୋଷ ମୁ କରୁଛି କେତେବେଳେ କହୁଛି
ଦୂରେ ଠେଲ ପୁଣି ଶରଣ ପଶୁଛି
ଦୀନ କବିଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲେ
ଏଇ ଦିନ ଶେଷବେଳେ
ଆଡ଼େ ହେଲେ ଥରେ ଚାହିଁ ।" (୨୫୭)

"ଶୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧି ଦିବ୍ୟ ଜ୍ଞାନ
ଦିଅ ହେ ସକଳ ଗୁଣ ନିଧାନ" (୨୫୯)

"ଜଗନ୍ନାଥ, ଧରିବ ନାହିଁ ମୋ ଦୋଷ
ଯେତେ ଦେଉଥିବ, ସେତେ ମାଗୁଥିବ
କାହିଁରେ ନୁହେଁ ମୁଁ ତୋଷ ।" (୨୬୯)

"ମନା ନ ମାନିଲେ ମୋର
ଏଥର ଦେବତା ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ ତ
ଚରଣ ଦୁଇଟି ତୋର ।" (୮)

ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ଉଦାସୀନତାରେ ନୈରାଶ୍ୟ ଜର୍ଜରିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ଲୋକେ କହୁଥାନ୍ତି ଦୟାନିଧି ତୁମେ
ମୋହର ପାଇଁ କି ପଥର ହେଲ,
ସବୁ ଦେଖ, ସବୁ ଶୁଣ ବୋଲି ଶୁଣେ,
ମୋହର ପାଇଁ କି ସବୁ ମୁଦିଲ ?" (୯)
"ଯେବେ କରମର ଗାର ସାର,
ତେବେ କି ଫଳ ମା' ଡାକିବାର ?
ସାରି ଦୁନିଆ କହେ ତୁ ମାଆ,
ତାରି ! କାହାର ହୋଇଛୁ ସାହା ?
ମୁ ଯେ ମୋ କଲା କରମ ଭୁଞ୍ଜେ
ତୁଯେ ବାଆକୁ ବତା ଦେବାର !

× × ×

କଷଣଶୀ ପସୁରୁଛୁ ଏତେ
ଲଭି ଚିର ଦୁଃଖ ଏ ଜଗତେ
ମୁଁ ଗୋ କୁସନ୍ତାନ ହେଲି ବୋଲି
ତୁ କି କୁମାତା, ହେଲୁ କଠୋର ?" (୨୭୯)
"ଏଡ଼ିକି କଠୋର ତୁମେ ନାରାୟଣ !
ଜନ କହେ ମିଛେ ବିପଦ-ବାରଣ
ପାଲଟିଲ ଅବା ମୋ ଲାଗି ପାଷାଣ
ଚକ ତେଜିଲା କି ବାହୁ ?
ଅପରାଧ ଯେବେ ଥିଲା କିଛି ମୋର
ତୁମେ ତ ବୋଲାଅ କ୍ଷମାର ସାଗର
କରମେ ଲିହିଛ, ଅମା-ଶଶୀ ଚିର
ଗରାସିବ ସତେ ରାହୁ ?" (୫୭)

ଅଳୀକ ସଂସାରର ମାୟାମୋହରେ ଛନ୍ଦି ନ ହୋଇ ଜୀବନର ପ୍ରକୃତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ଲାଗି କବିଚନ୍ଦ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ମନୁଆଁ, ଭୋଗିବୁ ତ କରମର ଫଳ
କାହିଁ ପାଇଁ ହେଉ ସତେ ଡହଳ ବିକଳ ?

× × ×

ଗାଦିରେ ବସିବୁ ଖଣ୍ଡୁ ଗଦାଇବୁ ପାଳ,
ସଠି ପଟବାକୁ କହ ଲୋଡ଼ା କେତେକାଳ । ୨ ।
ଆର ପାଖେ ଜଣେ ବସି
ହସୁଛୁ ଦେଖୁଛୁ ?
ଦାନ୍ଧୁଛୁ ଯା, ପାଇବୁ ତା,
କାହିଁକ ଭୁଲୁଛୁ ? (୨୩)

× × ×

ମନୁଆଁ ! ତୋଳିଲୁ ତ ନୂଆ ଘର ତୋର
ସାଇତି ରଖିଲୁ ଆଣି ନାନା ଉପସ୍କର ।
ଦୁନିଆଁ ନାଆଁ ଯାହାର ଦୁଇ ପାଖେ ନିଆଁ
ନୁହେଁ ସେ ନବାତ ପଣା ନୁହେଁ ଗୁଡ଼ ମୁଆଁ
ଏ ପଟେ ସେ ପଟେ କଣ୍ଟା କରତର ଧାରରେ ।

× × ×

ନସୁଏ ଜଣେ କେ ବସି ଧର ବାଗ ଡୋର,
ମୁହଁ ମୁଢ ବସ, ଯେବେ ନାହୁଡ଼କୁ ଡର
ଝଁଡ଼କୁ ଡରିଲେ, ଗୃଳ ଯିବ ବେଛପର ରେ । (୪୪)
ପତର ଗୁଇରେ, ବାସ ରଚିଥିଲୁ ,
ଶୀତ, ମେଘ ଖରା ସାହାକୁ ,
ଦଣ୍ଡକରେ ଉଡ଼ି ଯିବୁ କାହିଁ ଗୁଡ଼ି
ପବନେ ହଲଇ ବାହାକୁ । (୪୭)
ଚଲ ପଥୁକାରେ ! ନ ଜାଣୁ ତୁ କରେ ?
ବାଟ ବଧା-ଘର ନୁହେଁ ପରା ତୋର,
ଆସି ଯିବୁ ଗୃଳ ଘରଥିବ ଖାଲି
ଧନ, ମାନ ସାରା ନୁହେଁ ପରା ତୋର (୧୧୫)

ଏଥିରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ଚିନ୍ତାଧାରା "ମନବୋଧ ଚଉତିଶା" ବା "ମୋହ ମୁଦ୍‌ଗର" ସହିତ ଅନାୟାସରେ ତୁଳନୀୟ ।

ସଂସାରର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଜୀବନର ବିପର୍ଯ୍ୟତାତ୍ମକ ଅଭିଜ୍ଞତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ବାସଭରା ଫୁଲ ନରମ ତନୁଟି
କୀଟରେ ଭରିଲା କାହିଁକ ?
ହର୍ଷଭରା ସୁନା-ଗୋଷ୍ଠ କୁମୁଦରେ
କଣ୍ଟକେ ଆସିଲ କାହିଁକ ? (୨୮)

ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ କେବଳ ଭାବଧାରା ନୁହେଁ, ଲିଖନ ଶୈଳୀ ଓ ଭାଷା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ସମାଲୋଚକବୃନ୍ଦ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରନ୍ତି । କବିଚନ୍ଦ୍ର କେତେବେଳେ ଭାଷା ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ହିମାଳୟର ତୁଙ୍ଗ ଶିଖରରେ ଆରୋହଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ କେତେବେଳେ ସରଳ ତରଳ ଭାବରେ ସୃଷ୍ଟିର ଗୂଢ଼ ରହସ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଉଲ୍ଲିଖିତ ପଙ୍‌କ୍ତିମାନଙ୍କରୁ ଉଭୟ ଶୈଳୀର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ତାଙ୍କ କବି-ପ୍ରତିଭା ଓ ଭାଷା-ପଟୁତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହେଲା ।

(ମାଗୋ) କର କରୁଣା, ଅମ୍ବିକେ ! ଦେବୀ ଚଣ୍ଡୀକେ,
ହରମୋହିନୀ ବରଦେ ।
ନର-ଶିର-ମାଳିନୀ, ଭବାନୀ ତ୍ରିନୟନୀ
(ପଦ) ଚଣ୍ଡମୁଣ୍ଡ ମହିଷ-ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଭକ୍ତମୋଦ ବିବର୍ଦ୍ଧିନୀ
ଶରଣ-ରକ୍ଷିଣୀ, ସିଂହ ବାହିନୀ, ଜନନୀ ହର-ପରସ୍ତୁରଣୀ
ଶୁଭଦେ, ସୁଖଦେ, ବରଦେ । ୧୧୬ ।

ମନ୍ଦ ସମୀରେ ସେ ଯେ ଗନ୍ଧ ମନ୍ଦର
ଚନ୍ଦ୍ର ତନୁରେ ସାର ଆନନ୍ଦ ଧାର ।
ନାଚେ ସେ ରଙ୍ଗେ ଜଳଧି ତରଙ୍ଗେ
ଭରମାଏ ଭୃଙ୍ଗେ ଅରବିନ୍ଦ ସଙ୍ଗେ
ପ୍ରେମେ ବିଭୋର । ୨୫୬ ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ କେବଳ ନାଟ୍ୟକାର ବା ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ହିସାବରେ ନୁହେଁ, ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ କବି ଓ ସାହିତ୍ୟିକ । ବିଶେଷରେ ଭାଷାକାର ରୂପେ ବି ସୁପରିଚିତ । ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ "କୁମ୍ଭାର ଚକ"ର ଲିଖନ ଶୈଳୀ ଅନବଦ୍ୟ । ତାଙ୍କ ଭାଷା ଓ ଭଙ୍ଗୀ ତାଙ୍କୁ ସାରସ୍ୱତ ମନ୍ଦିରରେ ଯେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ଆସନ ଦେବ, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ।

(ଏଥିରେ ଥିବା ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ"ର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡର ସଂଗୀତ ସଂଖ୍ୟାର ସୂଚନା ଦିଏ ।)

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ

ଅଧ୍ୟାପକ ହୃଦାନନ୍ଦ ରାୟ

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପରିଣତ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ଗୀତିବୋଚ୍ଛ୍ୱାସମାନ ତାଙ୍କ ହୃଦୟ ବେଦୀରୁ ନିଃସାରିତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ଗଙ୍ଗା-ଯମୁନା-ନର୍ମଦା-କାବେରୀ ଧାରାମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କରି ରୂପଧାରଣ କରିଛି "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ ।" ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ବିବିଧ ଭଜନ-ଜଣାଣମାନ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । କେବେ ନାରାୟଣଙ୍କୁ, କେବେ ଅମ୍ବିକାଙ୍କୁ, ଶ୍ୟାମାଙ୍କୁ, ଶାରଦାଙ୍କୁ, ବିଘ୍ନ ବିନାଶନ ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ତ କେବେ ଶୂଳପାଣି ପଶୁପତିଙ୍କୁ ଏହି ଭଜନ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକ ନିବେଦିତ ହୋଇଅଛି । ଉତ୍କଳୀୟ ସାରସ୍ୱତ ପରମ୍ପରାରେ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କର ଭଜନ ଜଣାଣର ସମୃଦ୍ଧ ଗନ୍ତାଘର ବିଦ୍ୟମାନ । ସେହି ଗନ୍ତାଘରର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପେ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର' ତହିଁରୁ ନାନା ବିଭବ ଆହରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ଗୌରଚରଣଙ୍କ ପଦାବଳୀର ପଦାଙ୍କ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଚନା ସରଣୀରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଙ୍କିତ ହୋଇ ରହିଛି । ବଙ୍ଗଳାର ଶ୍ୟାମା-ସଙ୍ଗୀତର ଛାୟା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପରିସ୍ଫୁଟ । କିନ୍ତୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ତାଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ରୀତିରେ ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରଭାବକୁ ପୁଟପାକ କରାଇଛନ୍ତି । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ପ୍ରତିଭା ହେଉଛି ତାଙ୍କ 'ସାଙ୍ଗୀତିକତା' । ସଙ୍ଗୀତ ହେଉଛି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରେରକ ଶକ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ପର୍ଶରେ ସେ କବିତା ରୂପସୀଙ୍କୁ ଲବଲ୍ୟମୟୀ କରିଥାନ୍ତି । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଜଣାଣକୁ ପାଠ କଲେ ଯେଉଁ ରସାସ୍ୱାଦ ହୁଏ, ତାହାକୁ ତାଳଲୟ ଆରୂଢ଼ କରି ଶ୍ରବଣ କଲେ ଅଧିକ ରସାନୁଭୂତି ମିଳେ । ଏହା ଅନୁଭବସିଦ୍ଧ । କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର 'ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ରାଟ' ବୋଲି ଅଭିହିତ କରିବାକୁ ଅଧିକ ସୁଖ ପାଆନ୍ତି । ସେ କେତେଥର କହିଛନ୍ତି, ତୁମ 'କବି ସମ୍ରାଟ' ଯେତେ ବଡ଼ ହୁଅନ୍ତୁ ପଛକେ ସେ ମୋ 'ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ରାଟ'ଙ୍କ ଠାରୁ ବଡ଼ ହୋଇ ପାରିବେ କି ? ଭଞ୍ଜଙ୍କ କବିତ୍ୱ ପ୍ରତିଭା ଠାରୁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗୀତିକ ପ୍ରତିଭାର ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ହେଉଛି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଠିକ୍ ସେହିପରି

କୁହାଯାଇପାରେ, ସେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଜଣାଣରେ ନିହିତ କବିତ୍ୱ ଠାରୁ ସାଙ୍ଗୀତିକତା ଅଧିକ ସଫଳତା ଅର୍ଜନ କରିଛି । ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣର ପ୍ରିୟତମଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଛନ୍ତି—

"ଜୀବନ ମୋହର କର ହେ ନାଥ !
ଚିର ସଙ୍ଗୀତ ମୟ ।"
ପୁଣି କହୁଛନ୍ତି, "ମନ ବୀଣା ବାନ୍ଧ ତବ ମଧୁସୁରେ
ବାଜଉଠୁ ତବ ଗୀତ ସୁମଧୁରେ ।" (ଜଣାଣ—୯୩)

ଏହା ହେଉଛି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ପ୍ରଧାନ ଆଭିମୁଖ୍ୟ । ସଙ୍ଗୀତ ହେଉଛି ସେ ଜୀବନର ସାଧନା, ସେ ଜୀବନର ସିଦ୍ଧି, ସେ ଜୀବନରେ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ମୂଲ୍ୟାୟନ । ନାଦବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଲୀଳା-ଲଳିତ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କର ତନ୍ମୟ ଉପାସନା କରିବା ହେଉଛି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ।

ଜୀବନରେ ମରୁଝଡ଼ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ସେ ଗାଇଛନ୍ତି—
"ମଶାଣି ହେଲାଣି ସଜଫୁଲ ବନ
କୋଇଲି ଶବଦ ନାହିଁ ।" (ଜଣାଣ—୫)

ଜୀବନରୁ ସକଳ ସୁଖ ଉଭାଇ ଯାଇଛି, ସକଳ ସ୍ୱପ୍ନ ସରି ଯାଇଛି । ସେତେବେଳେ, "ଆଖି ଆଗେ ଟଳେ ରତନ ଆସନ ।" ସବୁ ଭରସା ତୁଟି ଯାଇଛି, ସବୁ ଆଲମ୍ବନ ଖସି ଯାଉଛି—ନିଜ ଧୃତିର ଟଳଟଳ ଅବସ୍ଥାରେ । ଟଳୁଛି ରତ୍ନ ସିଂହାସନ ସ୍ଥିତିର ଏହି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଭୂମିକମ୍ପକୁ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି କବି ତ୍ରାହି ତ୍ରାହି ଡାକୁଛି—"ତ୍ରାହି ଜଗଦୀଶ୍ୱର । "ଲୁହାଗୁନ୍ଥ ପରେ ଉହା ଘଷା ଦାଉ"ର ଲୋକହସା ଅବସ୍ଥା । କବି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ କହି ଉଠିଛନ୍ତି—"ପାତି ଦେଲି ବୋଲି ବୁକୁ ଦନଗତି ପକାଇ ଘଷିଲ କାହିଁ ?"—ଏହା ହିଁ କଅଣ ମୋର ସହିଣିକ ପଣିଆର ଉପଯୁକ୍ତ ପୁରସ୍କାର ! ଯାହା ଦେଲ ତାହା ମୁଁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ଗ୍ରହଣ କଲି, ଅମ୍ଳାନ ବଦନରେ ସବୁ ସନ୍ତାପ ସହ୍ୟ କଲି; ପ୍ରତିବାଦ କଲି ନାହିଁ କି ଆପତ୍ତି ଉଠାଇଲି ନାହିଁ । ତାହା ତେବେ କଅଣ ହେଲା ମୋର ଅପରାଧ ? (ଜଣାଣ—୧୧୩) ଆଉ କଅଣ କରିଥିଲେ ମୁଁ 'ତୁମ୍ଭର' ହୋଇଥାନ୍ତି ?

ମଣିଷର ଏହି ଅକୃତ୍ରିମ ଆକୁତିଟି ସମସ୍ତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନର ଆଦ୍ୟସ୍ୱର ରୂପେ ଅନୁରଣିତ । ଏହାହିଁ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତୀକ୍ଷା, ପ୍ରେମସାଧନା ଓ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ । ମୁରଲୀ-ମନୋହରଙ୍କ ପାଇଁ ରାଇ-କିଶୋରୀଙ୍କର ବେଦନା ବିଧୁର ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ।

କବି କଣ୍ଠରୁ ଶୁଭୁଛି—

"ପାଞ୍ଚିଥିଲି ଖରା ହେବ କାଲି
ଆଖିରେ ତ ଭରିଦେଲ ବାଲି
ଅନ୍ଧ କରି ଶେଷେ ବସାଇ ଦେଲ ତ
ନିତି ଭଜିବାର ଫଳ ସିନା । (ଜଣାଣ—୧୪)

ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ଅବସାନ ହେବ, ନବୀନ ସୂର୍ଯ୍ୟାଲୋକରେ ଧରଣୀ ଧୌତ ହେବ-ଏହି ଆଶାରେ ତୁମକୁ ନିତି ନିତି ଭଜୁଛି । କିନ୍ତୁ ଫଳ ହେଲା କଅଣ ? ଆଖିରେ ବାଲି ଭରି ଦେଲ ତୁମେ ହଟ ନାଗର, ଅନ୍ଧ କରି ବସାଇ ଦେଲ । ଏଣିକି ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ଧକାରରୁ ନିସ୍ତାର ନାହିଁ । ଖାଲି ଅନ୍ଧାର, ସୂଚୀଭେଦ୍ୟ ତମିସ୍ରା । କବି ନିଜକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଛନ୍ତି—"ଲଗାଇବୁ କରମଙ୍ଗା, ଫଳିବକି ତାଳ ?" ଏହି ତ ତୋ କର୍ମର ସମୁଚିତ ଫଳ ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ରେମ ପରିପାକର ଉତ୍କର୍ଷରେ କବି ହୃଦୟ ଗାଇଛି, "କ୍ଷମାକର ଭଗବାନ !"

"ହରି ଯା ନେଇଛ ନୟନ ଦୁଇଟି
ସେ ତୁମ ଅତୁଳ ଦାନ ।"

ବହିର୍ଚକ୍ଷୁ ଦୂର କରି ତୁମେ ଅନ୍ତର୍ଚକ୍ଷୁ ଖୋଲି ଦେଇଛ । ନାନା ପ୍ରଲୋଭନରୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇ ତୁମ ଚରଣ ଅନୁସରଣ ପ୍ରଲୋଭନରେ ବୁଡ଼ାଇ ରଖିଛ । ଏ ତୁମର 'ଅତୁଳ ଦାନ' ।

"ଅନ୍ଧ କରି ତୁମେ ଅନ୍ଧର ଲଉଡ଼ି
ଖଞ୍ଜିଛ ମଧୁସୂଦନ ।
"ଆଖି ବଦଳରେ ତୁମେ ପୁରେ ମୋର
ବିଜେ ତ ଜୀବ-ଜୀବନ ।"

ପ୍ରିୟତମ ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି "ଅନ୍ଧର ଲଉଡ଼ି ।" ଅନ୍ଧାର ଅମା ନିଶାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର । ଅନ୍ଧାରର ଆତ୍ମାର ନବସୂର୍ଯ୍ୟ । ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ ପ୍ରେମ ପୁଲକିତ ସ୍ୱରରୁ ଝରି ପଡ଼ୁଛି—

"ଏଇତ ଆକାଶେ ବଜ୍ର ବିଜୁଳି,
ଏଇତ ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ର,
ସୁନୀଳ ଫେନିଲ ଲହରୀ ମିଳନେ
ସାଗର ଗରଜେ ମନ୍ଦ୍ର ।" (ଜଣାଣ—୫୭)

ଯେଉଁ "ମନଚୋର" ଚୋର ବସନ୍ତ ଭଳି ଚୁହିଁ ବୁଲି ଯାନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କ ପାଇଁ—

"ଚେତି ଚୁହେଁ କେହି ନାହିଁ ନାହିଁ
ପାହେ ନିଶିଥିନୀ ଚୁହିଁ ଚୁହିଁ ।" (ଜଣାଣ—୫୮)

ସେ ଆଜି ଅନ୍ଧ ନୟନର ପିତୁଳା ହୋଇ ଉଦାସ ହୋଇଛନ୍ତି । "ନାହିଁ ନାହିଁ" ର ନିରାଟ ସ୍ୱର ମଉଳି ଆସିଛି । କବି ହୃଦୟ-ବଲ୍ଲଭଙ୍କ ପାଇଁ ମିନତି ଜଣାଉଛନ୍ତି—

"କହୁଛି ଏତିକି, ଜଳିବାକୁ ମନ
ବଳୁ ନାହିଁ ଆଉ ନିଆଁରେ
ଯେ ନିଆଁ ଜାଳିଲ ଗୋପପୁରେ ଥରେ
ସେଇ ନିଆଁ ଥରେ ଜାଳ
ଏ ନିଆଁ ବଦଳେ, ସେ ନିଆଁରେ ଜଳି
ଭୁଲିବି ସବୁ ଜଞ୍ଜାଳ ।
ପୋଡ଼ା ପାଉଁଶରେ ଥରେ ଯିବ ଗୁଳି
ଏତିକି ମିନତି ମୋର ବନମାଳୀ ।

× × ×

ଦଳି ଦେଲେ ଥରେ କମଳ ଚରଣେ
ମନ ସାଧ ଯିବ ପୂରି । (ଜଣାଣ—୭୭)

ଭଗବତ୍ ବିରହ ଜ୍ୱାଳାର ଦହନରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରି, ଭଗବତ୍ ମିଳନ ଜ୍ୱାଳାର ଦହନରେ ପଶିଯିବା ପାଇଁ କବି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । କାମନା ଦାହରୁ ଆନନ୍ଦରେ ସେ ଡେଇଁ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି ପ୍ରେମର ଦାହକୁ । ଦହନରୁ ଦହନକୁ ସେ ଆଗ୍ରହରେ ଧାଇଁଛନ୍ତି । କେବଳ ଏତିକି ଆତ୍ମତୃପ୍ତି—ବନମାଳୀଙ୍କର ଚରଣ କମଳରେ ସେ ଥରେ ଦଳି ହୋଇଯିବେ ସେହି ଦହନ ମଧ୍ୟରେ । ରଙ୍ଗା ଚରଣରେ ଲାକ୍ଷା ରାଗ ପରି ମିଶିଯିବେ ସେ ଅନୁରାଗରେ । କରୁଣାର ସର୍ବଶେଷ ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଙ୍କର ହୋଇଯିବେ ସେ ଅଙ୍ଗଲଗା ଅଙ୍ଗରାଗ ।

"ଧୀରେ ଧୀରେ ବାଲୁଚରେ ଫୁଟୁ ସୁନାଲତା
ସୁରେ ସୁରେ ମୂକ ମୁଖେ ଛୁଟୁ କୁହା କଥା ।
ଅପାସୋରା ରହି ତୁମେ ଜୀବନର ବନ୍ଧୁ !
ତୁମରି ଦରଶେ ନାଚି ଉଠୁ ସାତସିନ୍ଧୁ ।" (ଜଣାଣ—୧୦୮)

ଗୀତାବଳୀର ଦୁଇଶହ ଅଶୀଟି ଜଣାଣ ଭଜନରେ ଏହି ମାର୍ମିକ ସ୍ୱର ଲହରୀ ନିଜସ୍ୱ ସାଙ୍ଗୀତିକ ବୈଭବରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ଗୋଟିଏ ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଆତ୍ମାର ପରିନିଷ୍ଠିତ ଆତ୍ମ ନିବେଦନ । ଏ 'ଗୀତାବଳୀ' କବିଚନ୍ଦ୍ର ନିଜେ ନିଜ ପାଇଁ ଗାଇ ବସିଥିଲେ । ଆଜି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ତାହା ପାଠକ ପାଠିକା, ରସଜ୍ଞ ଗ୍ରାହକ ଗ୍ରାହିକାଙ୍କର କରଲଭ୍ୟ ହୋଇଛି । ଏହି ଅବସରରେ ନାଟ୍ୟାଗ୍ରଣୀ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅନ୍ତରର କୃତଜ୍ଞତା ନ ଜଣାଇ ରହି ହେଉ ନାହିଁ ।

●

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ।

ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣର ପ୍ରବହମାନ ଧାରା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଡ଼ିଗଡ଼ି ଆସୁଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣର ବାହୁଲ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ସେମାନଙ୍କର ମନୋଭାବ ବ୍ୟକ୍ତକରି ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଜ ନିଜର ଭାଷା ଯେପରି ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତକରି ଅଛନ୍ତି ତାହା ଅଶେଷ ପାଠକ ବା ଶ୍ରୋତାଙ୍କର ଚିତ୍ତକୁ ଦ୍ରବୀଭୂତ କରିଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଗାଁ ଗହଳରେ ବହୁ ଅଶିକ୍ଷିତ ତଥା ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତ ଲୋକେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ସ୍ୱରରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଗାନ କରିବା ଏ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଯୁଗ ବା ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗରେ ଯେଉଁ କବିମାନେ ଜଣାଣ ଭଜନ ରଚନା କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଜଟିଳ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗର୍ଭିତ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ସେକାଳର ଜଣାଣ ବା ଭଜନ ଅବୋଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ରୀତିଯୁଗରେ ବା ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେଉଁ କବିମାନେ ଜଣାଣ, ଭଜନ ରଚନା କଲେ ସେମାନଙ୍କ ରଚନାରେ ରୀତିଯୁଗର ରଚନା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟଣୀୟ । ଉପେନ୍ଦ୍ର, ବଳଦେବ, ବନମାଳୀ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ଯଦୁମଣି, ପ୍ରମୁଖଙ୍କର ରଚନାର ପଦଲାଳିତ୍ୟ ତଥା ଶବ୍ଦମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅଶେଷ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ପ୍ରାଣକୁ ଉଦ୍‌ବେଳିତ କରେ । ଭକ୍ତ କେଉଁଠି ନିଜକୁ ସର୍ବାନ୍ତଃକରଣରେ ବିଭୁପଦାରବିନ୍ଦରେ ସମର୍ପଣ କରିଦେଇଛି ତ, କେଉଁଠି ତାର ଦୁଃଖଲଗି ଜୀବନର ଅସହ୍ୟ ସ୍ୱରକୁ ଗାଇ ବସିଛି । ପୁଣି ଭକ୍ତ ତାର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ କେଉଁଠି କେଉଁଠି ଭଗବାନଙ୍କୁ ମନଭରି ଗାଳି ଦେଇଛି । ଭକ୍ତ ହୃଦୟର ଅକପଟ ମମତା, ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ, ନିରହଙ୍କାରିତା, ଐଶୀ ଶକ୍ତି ଉପରେ ଅଟଳ ନିଷ୍ଠା ପ୍ରଭୃତି ଭଜନ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋରମ ରୀତିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ପୁଣି କେତେକ ଭଜନରେ ଭକ୍ତ କବିଗଣ

ମାନବ ଜୀବନର ଅସାରତାର ଚିତ୍ରାଙ୍କନ କରି ବିଭୁପଦାରବିନ୍ଦରେ ଲୟ ରଖିବା ଲାଗି ମାନବ ସମାଜକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ଏକାନ୍ତ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ରଚନାର ଧାରା ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପଡ଼ିବାର ଦେଖାଯାଇଅଛି । ଏହାର କାରଣ ରୂପେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ରୀତି ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପରେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ନୂତନ ରୂପରେ ଉନ୍ମେଷଲାଭ କଲା, ସେତେବେଳେ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ଠାରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଭିନ୍ନ ପଥ ବାଛିନେଲା । ଭଜନ ଜଣାଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ଭାବରେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଧୀରେ ମନ୍ଥର ଗତିରେ ପ୍ରକାଶକ୍ଷମ ହେଲା । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଗଦ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ହୋଇଉଠିଲା ସେତେବେଳେ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ଆସିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଆକାଶବାଣୀ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହେବାପରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣର ଆଧୁନିକ ରୂପ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାର ଅନୁଭୂତ ହେଲା ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଲେଖନୀ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ । ତାଙ୍କର ଲେଖନୀ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଯେ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ ଜଣାଣ ବା ଭଜନ ରଚନା କରିଆସୁ ନା କାହିଁକି, ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଥିଲା ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଆଗ୍ରହ । ଏହି ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କର ଜନନୀଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗୁଁ । ଏ ବିଷୟରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି, "ଏବେ ନୁହେଁ, ପିଲାଟି ଦିନୁ କେତେ ଗୀତ ଲେଖିଛି । ସାଇତି ନଜାଣି କୁଆଡ଼େ ହଜିଗଲାଣି । ସେଭଳି ଆଉ ଲେଖି ହେଉନାହିଁ ଏବେ । ମୋର ପ୍ରଥମ ଜଣାଣ ଲେଖାବେଳକୁ ମୋତେ ପ୍ରାୟ ଦଶବର୍ଷ, ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ପଢ଼ିବାବେଳେ—ବୋଧହୁଏ ୧୯୧୦ ସାଲ ହେବ ।" କବିଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଜଣାଣ ବିଲୁପ୍ତ । ଏହି ଜଣାଣରେ ସେ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତିଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରିଥିଲେ । ଜନନୀଙ୍କ ଆଦେଶରେ ହାତରେ ଗୋଲାପ ଫୁଲଟିଏ ନେଇ କବି ଯାଇଥିଲେ ଇଷ୍ଟଦେବୀ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ମନ୍ଦିରକୁ ଓ ସେଠାରେ ଜଣାଣଟିକୁ ଗାଇ ଦେବୀଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଜର ଭକ୍ତି ନିବେଦନ କରିଥିଲେ । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପରିଣତ ବୟସରେ, ଏପରିକି ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ କବି ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ରଚନାରେ ଆଗ୍ରହୀ । କେତେ ସଂଖ୍ୟାରେ ଜଣାଣ ଭଜନ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଜନ୍ମ ନେଇଛି ତାହା ନିରୂପଣ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । କବିଙ୍କର ରଚନାବଳୀର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ୨୮୦ ଗୋଟି ଜଣାଣ ଭଜନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ଷାଠିଏଟି ରଚନା ଏହା ପୂର୍ବରୁ 'ଗୀତମଞ୍ଜରୀ' ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

କବି ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜଣାଣ ବା ଭଜନ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସେ କୌଣସି ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି । ଗଣପତି, ସରସ୍ୱତୀ, ଶିବ, ପାର୍ବତୀ, କାଳୀ, ଦୁର୍ଗା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ—ସମସ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ କବି ନିଜର ଜୀବନ ଓ କାମନାର କଥା ବାଢ଼ିଛନ୍ତି । ବିଦ୍ୟାଦାତା ଗଣନାଥଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଜ୍ଞାନ ବୁଦ୍ଧି ଭିକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ।

"ସୁରପୁର ପଣ୍ଡିତ, ସେବିତ ଆଦ୍ୟେ
ତ୍ରିଜଗତ ପୂଜିତ ଧୂପ, ଦୀପ, ପାଦ୍ୟେ
ବିଘ୍ନହାରୀ ! କରୁଣାକର ହେ ଦେବ,
ଜୟ ଜୟ ମୂଷିକ-ବିହାରୀ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ମୌଳି-ତନୁଭବ ଗଣନାଥ !
ଚରଣ ତଳେ ନୁଆଁଉଛି ମାଥ,
ଜ୍ଞାନ ବୁଦ୍ଧି ଦିଅ ହେ ଅଘ-ନାଶନ !
ଅନୁଗତେ କୃପା ବିସ୍ତାରି ।

ଜଗତରେ ଜୀବନର ବହୁବିଧ ବାଧାବିଘ୍ନ ଯେତେବେଳେ ଘୁରିଆଡ଼ୁ ପକ୍ଷ ବିସ୍ତାର କରି ଆସେ ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଃଖରେ ଅଧୀର ହୁଏ । ଏହିପରି ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ି ସେ ଭଗବାନଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୁଏ । ସେ ଯେତେ ଦୁଃଖ ପାଉନା କାହିଁକି ସେହି ଦୁଃଖ ଭିତରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଭଗବତ୍ ସାନ୍ନିଧ୍ୟର ନିକଟତର ହୁଏ । ଏହି ନିକଟତର ଅବସ୍ଥାରେ ସେ କ୍ରମେ ଭଗବତ୍ ଶକ୍ତିକୁ ଏତେ ଆପଣାର ମନେକରେ ଯେ, ଯେ କୌଣସି ଭାଷାରେ ଓ ଭାବରେ ତାକୁ ଆକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ପଶ୍ଚାତ୍ପଦ ହୁଏ ନାହିଁ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହିପରି ଅବସ୍ଥା ଆସିଥିଲା । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଜଣାଣ ରଚନା କରି ଏ ଦେଶର ଅଗଣିତ ଜନମାନସରେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଭାବର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଭଗବାନ୍ ଦୟାନିଧି ହେଲେହେଁ କବିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପଥର । ସେ କବିଙ୍କର ହାରିଗୁହାରି କିଛି ଶୁଣିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ କବି ରୋଷଭରା କଣ୍ଠରେ ଗାଇଛନ୍ତି,

"ଲୁହାଗୁଡ଼ ପରେ ଜିହ୍ୱାଘସା ଦାଉ
ସତେ ହେ ଠାକୁର, ସହି ନୋହେ ଆଉ
ଦେଲ ଯେବେ ଜୀବ, ଜୀବେ ଥାଉଁ ଥାଉଁ
ଲେ ଖାଲି କଲବଲ,
କବିଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲେ—ଦୀନବନ୍ଧୁ ନାମେ
କାଳିସିନା ବୋଳି ଦେଲ ।"

ଦୁଃଖ ପରେ ଦୁଃଖ ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ଚିତ୍ତକୁ ବ୍ୟଥିତ କରେ ସେତେବେଳେ ସେ ଦୁଃଖରେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମାତ୍ର ଯେ ଭଗବନ୍ତ ଶକ୍ତିରେ ବିଶ୍ୱାସୀ ସେ ଗ୍ରହଣ କରିନିଏ ଯେ, ଦୁଃଖ ପରେ ଦୁଃଖ କେବଳ ତାର ନିଷ୍ଠାର ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ । ଭଗବାନ ପ୍ରାଣୀକୁ ଦୁଃଖପରେ ଦୁଃଖ ଦେଇ ତାର ନିଷ୍ଠା ଓ ଭକ୍ତିର ପରୀକ୍ଷା କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଭଗବାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାଇଛନ୍ତି —

"ହରି କେତେ ପରଖିବ ଆଉ ?
ନିରେଖି ପରୀକ୍ଷେ ଆହୁରି ଅଛିକି
ସାଧିବାକୁ ମତେ ଦାଉ ?"

ଏହି ପରୀକ୍ଷାର ଶେଷ ପୁଣି କେଉଁଠି ? ଜଗତର ବିଷୟ ବାସନା ସବୁକୁ ଛାଡ଼ି ଯେ ଭଗବାନଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୁଏ ତା କପାଳରେ କେବଳ ଦୁଃଖ । ଭକ୍ତକୁ ଏମିତି ଦୁଃଖ ଭିତର ଦେଇ ସେ କେତେଦୂର ଅଗ୍ରସର କରାନ୍ତି ? କବି ଏଇଠି ଭଗବାନଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ନୀତିକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ଜଗତର ସବୁ ସୁଖ ପାସୋରି ଯେ
ତୁମକୁ ପାଇଲା ସୁଖ
ତାହାରି କରମ ଫାଟିଲା ଦେଖୁଛୁ
ଭୋଗେ ସେ ଯେତେକ ଦୁଃଖ ।"

ଦୁଃଖର ସୀମା ନାହିଁ । ଜଗତର ଅନନ୍ତ ବିସ୍ତୃତି ମଧ୍ୟରେ କବି ନିଜର ସତ୍ତା ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ନୟନର ଅଶ୍ରୁପାତରେ ।

"ମୋହଲାଗି ଖାଲି, ସବୁ ତାଳିବାଲି,
ଛଳନାର ମରୀଚିକା,
ବେଦନା ଜଞ୍ଜାଳ, ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଜାଲ,
ସବୁ ମୋ ପାଇଁକି ଏକା,
ଏଇ କି ବିଚାର ସାଇଁ !
ଲୁହ ଆପିବାର ଆଉ ଗନ୍ତାଘର
ନମିଳିଲା ପରି କାହିଁ !!
ଏ ଆଖି ଦୁଇକି ସରଜିଥିଲ କି
ଯମୁନା ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ
ଖେଳିବାକୁ ନାଆ ବାହି ।"

ଭାବର ଆବେଗରେ କବି ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବହୁସ୍ଥଳରେ ଆକ୍ଷେପୋକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଆକ୍ଷେପୋକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ନିଷ୍କପଟ ହୃଦୟର ସରଳ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇଅଛି । କର୍ମଫଳ ଉପରେ କବିଙ୍କର ଅଗାଧ ବିଶ୍ୱାସ

ଥିଲେ ହେଁ ତାହା ଭଗବନ୍ତ କୃପାବଳରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ବୋଲି କବିଙ୍କର ଧାରଣା । କବି ଯେତେବେଳେ ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରିଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ତାକୁ କର୍ମର ଫଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଛନ୍ତି ଯେ କର୍ମଫଳ ଯେବେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ନିଶ୍ଚିତ, ତେବେ ତାଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେବାରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କେଉଁଠି ?

ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି ଶଙ୍କରୀଙ୍କୁ କବି ପ୍ରଶ୍ନ କରିଛନ୍ତି—

“ଦୁଃଖ ଯଦି କର୍ମଫଳ—ଦୋଷ ଯେବେ କପାଳର
ସୁଖ ଯାହା ଆସେ କେବେ, ସେ କି ମା ତୋ ବାହାଦୁରି ?”

ପୁଣି ବଡ଼ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି,—

“ଧରମ ପାପ ଯାହା—କଲି ଭୋଗିଲି ତାହା,
ଆହାପଦକୁ ସାହା, ନାହିଁକେ ତହିବାହା,
ମୋ କରମ ବଦଳ ନାହିଁତ ତୁମବଳ
କି ହେବ ପ୍ରଭୁପଣେ ଥାଇ କି ?
ଆପଣା କରମ ଯେବେ ଭୁଞ୍ଜିବା ଲେଖା
କାହିଁକି ବୋଲାଅ ଦୀନଜନର ସଖା ?
କରମବଳ ଥିଲେ, ସୁଫଳ ଫଳେ ବଳେ
ଅଦଳ ବଦଳକୁ ନାହିଁ କେ ଶୁଣିବାକୁ
ସୁଖର ସାଥୀ ପରି ତୁମେ ମୁରଲୀଧରି ।”

ଭାରତୀୟ ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରାରେ ଭକ୍ତ ସବୁବେଳେ ତାର ଦୁଃଖ ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ତାର ଯେତେ ଯାହା କହିବାର କଥା କହି ଶେଷରେ ତାର ଦୁଃଖ ଯୋଗୁଁ ଭଗବାନଙ୍କର ମହିମା ନ୍ୟୂନ ହେବା କଥା ପ୍ରକାଶ କରି ଆସିଛି । ପୁଅ ଯେବେ ସଂସାରରେ ଦୁଃଖ ପାଏ ତେବେ ନିନ୍ଦା ହୁଏ ବାପକୁ । ଏହି ନ୍ୟାୟରେ ଭକ୍ତ ଯେବେ ଦୁଃଖ ପାଏ ତେବେ ନିନ୍ଦା ହେବ ଭଗବାନଙ୍କୁ । ସେଥିପାଇଁ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

“ଆଗରୁ କାହିଁକି ବିଚାର ନକଲ
ବାପା ବୋଲାଇବା ମଣିଲ କି ଭେଲ ?
ତୁମ କୁଳଦୀପ ମଳିନ ହୋଇବ
ତୁମେ ଯେବେ ଥାଉଁ ଥାଉଁ,
ଏଥୁ ବଳି ଲଜ୍ଜା ଅଛି କିସ ହେଜ,
ବୋଲାଉଛ ମହାବାହୁ ?”

କେବଳ ଗୁଡ଼ିଏ ଦୁଃଖର ଅଭିଯୋଗ କରି କବି ନିଜର ଭଗବତ୍ ପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଭାବବିଭୋଳ କବି ଜଗତର ଅନିର୍ବଚନୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସମ୍ପଦରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଭଗବାନଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଛନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କରି ପାଇଁ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ସବୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ।

"ତାରକା-ଭୂଷିତ, ଶଶି-ଆଲୋକିତ,
ଦୁଃଖ-ତାପ-ହର, ରଜନୀ ସହିତ
ତୁମ ସରଜନା, କ୍ଲାନ୍ତି-ହାରିଣୀ,
ଘୁମଘୋର ଜଗ-ଜୀବ ହି ।
ସବୁ କରି ତୁମେ ମୋ ଲାଗି ସତତ
ଆପଣାର ବୋଲି ନଥିବେ ବିଦିତ,
ଦୂରେ ଅପସରେଁ, କୋଳେ ନିଅ ଟାଣି
ନିରବଧି ଚିର ଦୋସର ।"

କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଭଜନ ବା ଜଣାଣରେ କବି ମାନବ ସମାଜକୁ ବହୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ଉପଦେଶରେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିବା ପାଇଁ ମାନବ ସମାଜକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଭଜନରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି,—

"ଦୁନିଆଁ ନାଆଁ ଯାହାର ଦୁଇ ପାଖେ ନିଆଁ
ନୁହେଁ ସେ ନବାତ ପଣା ନୁହେଁ ଗୁଡ଼ ମୁଆ ।
ଏ ପଟେ ସେ ପଟେ କଣ୍ଟା କରିରେ ଧାରି ରେ ।
ମହୁ ଚାଖି ମନ କଲେ, ମହୁମାଛି ମାରି,
ମୁହଁ ମୁଦି ବସ, ଯେବେ ନାହୁଡ଼ିକୁ ଡରି
ଝଁଡ଼ିକୁ ଡରିଲେ, ଶୂଳ ଥିବ ବିଛପରି ରେ ।"

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣଗୁଡ଼ିକର ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସ୍ଥଳ ଏ ନୁହେଁ । କେବଳ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ବିଷୟରେ ଏହା ଏକ ସ୍ଥୂଳ ଧାରଣାର ଆଲୋଚନା । କବିଙ୍କର ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସ କେତେ ଗଭୀର ତାହା ତାଙ୍କର ରଚନାଗୁଡ଼ିକରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର ବିଷୟ । ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସେ ଯେ କେବଳ ଜଣେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ସ୍ରଷ୍ଟା ତାହା ନୁହେଁ, ଆଧୁନିକ ନାଟ୍ୟକାରମାନଙ୍କୁ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି ନୂତନ ଏକ ଦିଗ୍‌ବଳୟର ସନ୍ଧାନ । ଜୟଦେବଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସମ୍ପାଦନା ତାଙ୍କୁ ଯଶସ୍ୱୀ କରିଅଛି । ସେ

ସେ କେବଳ ନାଟକ ରଚନା କରି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ସଫଳତାର ସହିତ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଗୌରବମଣ୍ଡିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ; ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ-ଆଲୋଚନା ନିମିତ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରିଛନ୍ତି "ମଞ୍ଚଧାରା" ଗ୍ରନ୍ଥରେ । ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାରେ ତାଙ୍କର ଐକାନ୍ତିକତା ବିଶେଷ ପ୍ରଣିଧାନ ଯୋଗ୍ୟ । ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସେ ରଚନା କରି ନାହାନ୍ତି, ଜଣେ ସାଧାରଣ କବି ଭାବରେ-ଜୀବନର ଯଥାର୍ଥ ଅନୁଭୂତି ତାଙ୍କର ଲେଖନୀ ମୁନରୁ ଝରି ପଡ଼ିଛି ଅବାରିତ ଭାବରେ । ଏ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଉକ୍ତିହିଁ ଏହି ଆଲୋଚନାର ଉପସଂହାର—"ଅନେକ ଭଜନ, ଜଣାଣ ଲେଖିଲା-ବେଳେ ମୋର ଯେମିତି ମନେହୁଏ, ମୋ ମନ ଓ ମୋ ଦେହଟା ଅଲଗା ଅଲଗା, ଏତିକି କହିଲି । ଏବେ ନ ହେଲେ, କେବେ ତ କେହି ଜଣେ ହେଲେ ମୋର ଏ କଥାପଦକ ବୁଝିବେ ।"

●

ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ-ସାହିତ୍ୟକୁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦାନ

ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର

ଓଡ଼ିଶାର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ କେବଳ ନୁହନ୍ତି, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଜଣେ କୁଶଳୀ ନାଟ୍ୟକାର ଭାବରେ ସୁପରିଚିତ। ଦୀର୍ଘ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ବ୍ୟାପୀ ନାଟ୍ୟସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି, ମଞ୍ଚଧାରାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ ଅଭିନୟ କଳାର ଅଭିବୃଦ୍ଧିରେ ତାଙ୍କର ଦାନ ଅନବଦ୍ୟ। ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେ ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ। କିନ୍ତୁ ଏତିକରେ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି—ସମ୍ପଦର ସମ୍ୟକ ଅବଧାରଣା କରି ହେବ ନାହିଁ, ଯଦି ଆଲୋଚକ ବା ପାଠକମାନେ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦିଅନ୍ତି। ସେ କେବଳ ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ସେ ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତାଚାର୍ଯ୍ୟ। ଆମ ମତରେ ସେ ଆଗେ ସ୍ୱର ସଂଯୋଜକ, ପରେ ନାଟ୍ୟକାର। ଆଗେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ, ପରେ କବି। କବିତ୍ୱ ସଙ୍ଗେ ଅପୂର୍ବ ସଙ୍ଗୀତର ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ଏ ଯୁଗରେ ତାଙ୍କଠାରେ ହିଁ ସମ୍ଭବପର ହୋଇପାରିଛି। ସେ ଜଣେ ଅଭୂତକର୍ମୀ। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟକୁ ମହାଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେବାଲାଗି ସେ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ଆଜି ତାହା ଫଳପ୍ରସୂ ହୋଇପାରିଛି। ବାସ୍ତବରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିପାରିଛି। ତାଙ୍କ ଯୋଗୁ ହିଁ ଆଜି ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ଗାୟକ ଗାୟିକା, ଅଭିନେତା-ଅଭିନେତ୍ରୀ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଭୂମିକାରେ କୃତିତ୍ୱ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିପାରିଛନ୍ତି। ଏ ତ କମ୍-ଗୌରବର ବିଷୟ ନୁହେଁ ?

ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ବିଭାଗ ଶିରୋନାମାରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ୧୮୦ଟି ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସନ୍ନିବେଶିତ। ଓଡ଼ିଶୀ, ଭଜନ, ଜଣାଣ, ଛାନ୍ଦ, ପଲ୍ଲୀ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ସକଳ ପ୍ରକାର ରଚନାରେ ଓଡ଼ିଶାର ସଙ୍ଗୀତ ଗନ୍ତାଘରକୁ ସେ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ କରିଛନ୍ତି। ବିଶେଷତଃ ଏ ଧରଣର ରଚନାରେ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷତା ସୁପରିସ୍ଫୁଟ। ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ଆତ୍ମଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ। ଆଙ୍ଗିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲାବେଳେ ଭଗବନ୍ତଙ୍କ ଗୁଣାନୁକୀର୍ତ୍ତନକୁ ଭଜନ ଆଉ ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ

ଭକ୍ତର ଦୁଃଖାନୁଭୂତି ପରପ୍ରକାଶକୁ ଜଣାଣ କହିଲେ ବୋଧହୁଏ ଅସମୀଚୀନ ହେବନାହିଁ । ଯଥାର୍ଥରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ବିଭାଗ ନକରି ଏହାକୁ ଭଜନ-ଜଣାଣ ବିଭାଗ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି ।

ବିଭିନ୍ନ ରାଗରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ୱରରେ ରଞ୍ଜିତ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ, ଜଗନ୍ନାଥ, ଶିବ, ଦୁର୍ଗା, ପାର୍ବତୀ, ସରସ୍ୱତୀ, ଗଣେଶ ପ୍ରଭୃତି ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ । ଏଥିରୁ ପୁଣି ଅଧିକାଂଶ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନାକୁ ଆଧାରିତ କରି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି ।

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ କବି ସମାଜ ତଥା ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ଶୈଳୀ ଓ ଆଦର୍ଶ ଭକ୍ତି ତଥା ପ୍ରେମମାର୍ଗର ଜଣେ ବଳିଷ୍ଠ ସମର୍ଥକ ଭାବେ ପରମାର୍ଥିକ ଚିନ୍ତାର ଉପଲବ୍ଧି ପୂର୍ବକ ସେ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମତବାଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ବିଦ୍ୟାପତି, ଚଣ୍ଡୀଦାସ ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରାକୁ ସେ କେବଳ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ ତାକୁ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ କରିବାରେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏ ଦିଗରୁ ବିଚାରକଲେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ସାର୍ଥକ ଓ ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ।

ଭକ୍ତ ଓ ଯୋଗୀ, ସାକାର ଓ ନିରାକାର, ସଗୁଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ—ସକଳ ପ୍ରକାର ଉପାସକଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଭାବୋଦ୍ରେକ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ପ୍ରଚୁର ଉପାଦାନ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ସଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି । ଭଗବତ୍ ଉପାସନାରେ କବି ସ୍ୱୟଂ ବିଲୀନ; କେଉଁଠି ବା ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ । ଯଥାର୍ଥରେ କବିଙ୍କ ଉକ୍ତି ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । କବି ତାଙ୍କ ମୁଖବନ୍ଧରେ କହିଛନ୍ତି, "ହେଲେ, ଅନେକ ଭଜନ ଜଣାଣ ଲେଖିଲାବେଳେ ମୋର ଯେମିତି ମନେହୁଏ, ମୋ 'ମନ' ମୋ 'ଦେହ'ଠା ଅଲଗା ଅଲଗା ।" ଦେହରୁ ଦେହାନ୍ତର ଲୌକିକ ସ୍ତରରୁ ଅଲୌକିକ ସ୍ତରକୁ ନଯାଇ ପାରିଲେ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ । ଦୈହିକ ଜଗତରୁ ମାନସିକ ଜଗତରେ ବିଚରଣ କରି କବି ଏକ କଳ୍ପ ଲୋକରେ ପହଞ୍ଚେ । ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତି ସତ୍ତା ସେତେବେଳେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖ । ସେ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ । ସେ ଶାଶ୍ୱତ ସମ୍ପଦର ଅଧିକାରୀ ଏବଂ ତାକୁ ଜଗତରେ ବିତରଣ କରିବାପାଇଁ ତାର ପ୍ରାଣ ଆକୁଳିତ ହୁଏ ।

ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ଦରଦୀ, ସଦାନୁଭୂତିଶୀଳ, ଦୟାର ଅବତାର, ପୁଣି ଭଗବାନଙ୍କ ଭଳି ସେ ମାୟାବୀ । ଅଘଟନ ଘଟନ ପଟୀୟସୀ ମାୟାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସେ ଅପୂର୍ବ ସୃଷ୍ଟି କରି ବସେ; ଯାହାର ସ୍ୱାଦ ଅନୁଭବ କରେ ଜଗତବାସୀ ଚିରଦିନ ଧରି । ଏହି

ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରୁ, ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କବିକର୍ମକୁ ବିଚାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କବି ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବିଚିତ୍ର ଦ୍ୱୈତ ଲୀଳା ସଂଘଟିତ ହୁଏ, ତାହାର ମହତ୍ୱ କଳନା କରିବାକୁ ଗଲେ ପାଠକ ସାମାଜିକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମଣ୍ଡିତ ଲୋକକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତାହାହେଲେ ସ୍ରଷ୍ଟା ଓ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସମ୍ପର୍କ ଓ ଅଭେଦତ୍ୱ ରହିଛି ତାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିହେବ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜଣାଣରେ, ଭଜନରେ ଭକ୍ତଜନ, ସୁଧୀଜନଙ୍କ ସକାଶେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପଭୋଗ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ସଞ୍ଚିତ ରହିଛି । ପ୍ରୟୋଜନ ସେହିପରି ରସସିକ୍ତ ହୃଦୟବାନ୍ ବଣିକ । ବିପଣି ତାଙ୍କର ରସଗର୍ଭା, ମଧୁସ୍ରାବୀ ଏବଂ ସୁଧାଦାୟୀ ।

ତାଙ୍କର ରଚିତ ଭଜନ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକୁ କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରିଯାଇ ପାରେ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରାର୍ଥନା ମୂଳକ, କେତେକ ଭକ୍ତିମୂଳକ, ଓ ଆଉ କେତେକ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ମୂଳକ । ବେଦ ଉପନିଷଦ ଯୁଗରୁ ସଂସ୍କୃତ ତଥା ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରାର୍ଥନାର ବାହୁଲ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଏ ମର୍ମରେ ଇଂରେଜ କବି କୋଲରିଜ୍ କହିଛନ୍ତି—

‘He prayeth best who looks best’’—ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କବିଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାମୂଳକ ବହୁଭଜନ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ‘ଗୌରତନୁ ଗିରିଜା ସୁତ ସୁନ୍ଦର’, ‘ଲୋକେ କହୁଥାନ୍ତି ଦୟାନିଧି ତୁମେ,’ ‘ତୁମେ ବୋଲାଅ ପରି ପ୍ରଭୁ ପତିତ ପାବନ’, ‘ଭଗବତୀ ଅନ୍ଧ ତମିର ବିନାଶିନୀ’ ପ୍ରଭୃତି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ—ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ ଭକ୍ତହୃଦୟର ବୈଫଲ୍ୟ, ନୈରାଶ୍ୟ, ବିକ୍ଷୁବ୍‌ଧତା ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ନିନ୍ଦା ଛଳରେ ସ୍ତୁତି ବାଦନ ହିଁ ଏ ଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଭଗବନ୍ତ ନିଷ୍ଠା ଓ ଈଶ୍ୱର ନିର୍ଭରତା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଭାତ । କବି ଜୀବନ-ପ୍ରଭାତରେ ଦେବୀ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ବନ୍ଦନା ରଚନା କରି ଜୀବନକୁ ସାର୍ଥକ କରିପାରିଛନ୍ତି । ସେ ବନ୍ଦନାରେ ଅଛି ଭକ୍ତ ପ୍ରାଣର ରୁଦ୍ଧାବେଗର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । କେତେକ ପ୍ରାର୍ଥନାମୂଳକ ସଙ୍ଗୀତରେ ସଂସାରର ନିଷ୍ପେଷିତ ଜୀବନର ନିଦାରୁଣ ଚେତନା ପ୍ରକଟିତ ହେଲେହେଁ ସାଂସାରିକତାର ସୀମିତ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଆହତ ଜୀବନର ଆବେଦନ ନିବେଦନ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାରୁଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିଛି । ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ ବନ୍ଦନା ଗୁଡ଼ିକରେ କେବଳ ଭାବନାର ସ୍ରୋତ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ । ହତାଶ ଜୀବନରେ ପ୍ରାର୍ଥନାହିଁ ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବଳ । ଅସୀମ ବଳ, ଅସାମାନ୍ୟ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଭରିଦିଏ ଭକ୍ତପ୍ରାଣରେ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବିଙ୍କ “ରଖିବ କି ସତେ ମିନତି ମୋହର ଦିଅଁ” ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ—

"ଯେତେ ଜାତି ଦୁଃଖ ଅଛି ଗନ୍ତାଘରେ
କବି ଶଶି ମାଗେ ଦିଅ ଶିର ପରେ
ତହିଁକି ନାହିଁ ଖାତିର
ଜଣାଏଁ ଏତେ ମାତର
ଜନମେ ଜନମେ   କବି କଲପନା
କରମେ ଲେଖିନ ଦିଅ"

ସେହିପରି,

"ତୁମେ ନା ସବୁରି ପିତା   ତୁମେ ନା କରତା
ପାତର ଅନ୍ତର କାହିଁକି ଠାକୁର ?"

× × ×

ମୋହର ବେଳକୁ ଏକା
କାନରେ ପଥର ଠିଙ୍କା —

— ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଚ୍ଛ କବିଙ୍କ ଗଭୀର ଆତ୍ମବୋଧର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଜଗତରେ ଯେପରି ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚମ ପୁରୁଷାର୍ଥ, କବି କାଳୀଚରଣ ସେହି ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କ ଭଳି କୃଷ୍ଣପ୍ରେମକୁ ହିଁ ଭକ୍ତି ଜଗତରେ ସର୍ବାଧାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଯେତେ କଳୁଷ କାଳିମା, ଦୁଃଖ-ନିର୍ଯାତନା, ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା-ଅପମାନ ସବୁ କିଛି ଉଭେଇଯିବ ଯେତେବେଳେ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଦ ପଦ୍ମରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରିବ । ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଓ ଆତ୍ମ ନିବେଦନ ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ଚରମାବସ୍ଥା— ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଭକ୍ତର ମନସ୍କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ— ଏ ଚିନ୍ତା, ଏ ଭାବନା ଏ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ କବିତାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ବ୍ୟାକୁଳ ଉତ୍କଣ୍ଠା, ଈଶ୍ୱର ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ସାଧକର ଯେଉଁ ଅଦମ୍ୟ ନିଷ୍ଠା, ହରି ସେବାପାଇଁ କୃଷ୍ଣପ୍ରେମୀମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଆକୁଳ ପ୍ରାର୍ଥନା, ତାହା ସମସ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣରେ ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇଅଛି । କରୁଣାମୟ ଭଗବାନ, ଯେ କି ସତ୍ୟ ଶିବ ସୁନ୍ଦର, ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷାକରି କବି କହୁଛନ୍ତି—

ଯେବେ ପ୍ରଳୟ ଗରଜେ ଘନ ଘୋର
ସେ ଯେ ତବ ନର୍ତ୍ତନ, ହେ ନଟରାଜନ !
ପ୍ରଣତି ଜଣାଏ ମନ ମୋର ।।
ସେ ତ ନୁହେ ଚପଳାର ରେଖା-
ତୁମରି କଟାକ୍ଷ ବିଭଙ୍ଗ
ଝରେ ଅବିରଳ ତବ କରୁଣା ନିର୍ଝର
ରୂପଧରି ବରଷାର ଧାର ।

ଧୋଇଦିଅ କଲୁଷ ରେଖା
ଥାପି ଦିଅ ଶାନ୍ତିର ଲେଖା ।
ଶିବକର ଡମ୍ବରୁ ଚଡ଼କ ନିନାଦେ
ଘୋଷଇ ଜୟ ଜୟକାର
ହେ ଚିର ସୁନ୍ଦର ସତ୍ୟ, ହେ ପ୍ରିୟ ବାନ୍ଧବ ନିତ୍ୟ
ନବ ଜଳଧର ତବ ଆଶୀଷ ବର୍ଷେ
ଭବ-ଜୀବ ଦୁଃଖ ନିବାର ॥

ଏ ପ୍ରାର୍ଥନା ମୂଳକ ସଙ୍ଗୀତରେ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ବିଶ୍ୱପ୍ରସାରି ହୋଇଅଛି । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ଦୁଃଖାପନୋଦନ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସେ ବିଶ୍ୱଜୀବନର ଦୁଃଖାପସରଣ ଲାଗି ବ୍ୟାକୁଳ । ଉଚ୍ଚକୋଟିର ଭକ୍ତ ଭାବୁକ ନ ହେଲେ ଏପରି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଏପରି ସର୍ଜନା, ସାର୍ବଜନୀନ ଚିନ୍ତା ଅନ୍ୟଠାରୁ ଆଶା କରିବା ବୃଥା । ବିଶ୍ୱଶକ୍ତିର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଲାଗି ସେ ଅଖିଳ ଜନ ମଙ୍ଗଳା ଦଶ ପ୍ରହରଣ ଧାରିଣୀ ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି ।

ସେହିପରି ବିଶ୍ୱର ଅଜ୍ଞାନ ଅନ୍ଧକାର ଦୂରୀକରଣ ଲାଗି ସେ ବାଣୀଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ଜଗତର ବିଘ୍ନାପସାରଣ କରି ନିଯୁତ ରୂପୀ ଗଣେଶଙ୍କୁ ଆବାହନ କରିଛନ୍ତି । ସତ୍ୟର ଉପାସକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କବି କର୍ମଫଳରେ ବିଶ୍ୱାସୀ । ତେଣୁ ଅଦୃଷ୍ଟବାଦୀ ରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ଜଗତର ଅନିତ୍ୟତା, ମାନବ ଜୀବନର ଅସାରତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଏବଂ ଭବ ସାଗରରୁ ତରିବାପାଇଁ ଭଗବାନ ଯେ ଏକମାତ୍ର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ତାହା ସେ ବିଭିନ୍ନ କବିତାରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ।

ଲଳିତ ପଦବିନ୍ୟାସ ଭାଷାର ସରଳୀ କୋମଳତା, ରସାଳ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀରେ ରଚିତ ତାଙ୍କର ଜଣାଣ ଭଜନ ପାଠକ ପ୍ରାଣକୁ ରସାପ୍ଳୁତ କରେ । ପାଠକକୁ ଏକ ଶାନ୍ତିମୟ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମୟ ଜଗତକୁ ନେଇଯାଏ, ଯେଉଁଠି ପହଞ୍ଚି ସେ ପାର୍ଥିବ ଦୁଃଖ ଜଞ୍ଜାଳରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭକରେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ଜଗତର କର୍ତ୍ତା, ସ୍ରଷ୍ଟା ଏବଂ ନିଖିଳ ବିଶ୍ୱର ପିତା ଅଥଚ ତାଙ୍କର ସ୍ରଷ୍ଟା କେହିନାହିଁ । ସେ ଆଦି ଅନାଦି ସ୍ୱରୂପ-ଅତି ଆନ୍ତରିକତାର ସହିତ କବିଚନ୍ଦ୍ର 'ଦୀନବନ୍ଧୁ ହେ ! ସତ କହିବି ମତେ' କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନିଦାନ ଜଗବନ୍ଧୁଙ୍କ ଏକାଦିତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ କବି ଲେଖନୀ ସତେକି ଶତଜିହ୍ୱ ! କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାଙ୍ଗୀତିକତା କବିତାର ଆଙ୍ଗିକ ବିକାଶ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ଏକପ୍ରକାର ଧୃଷ୍ଟତାମାତ୍ର । କାରଣ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଅସାଧାରଣ ସ୍ୱର ସନ୍ଧାନୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଭଜନ ଜଣାଣରେ କେଉଁଠି କଣ ତ୍ରୁଟି ବା ଅସଙ୍ଗତି ରହିଛି, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ଅସମ୍ଭବ ।

"ନୃତ୍ୟବାଦ୍ୟଂ ତଥା ଗୀତଂ ତ୍ରୟଂ ସଙ୍ଗୀତ ମୁଚ୍ୟତେ—"

ସଙ୍ଗୀତ ଲହରୀ ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରବେଶ ମାନସରୁ ହିଁ କବିଙ୍କ କବିତ୍ୱର ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଓ ଉନ୍ମେଷ । ପ୍ରାଚୀନ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ହେଲେହେଁ କୃତ୍ରିମତା ଦୁର୍ବୋଧତାରୁ ଏମାନେ ମୁକ୍ତ—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ।

"କଳୟତି ନୟନଂ ଦିଶି ଦିଶି ବଳିତଂ
ପଙ୍କଜ ମିବ ମୃଦୁ ମାରୁତ ଚଳିତଂ ।

…ଇତ୍ୟାଦି ଜୟଦେବୀୟ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁକୋମଳ କାନ୍ତପଦାବଳୀର ଛାୟା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦରେ ପ୍ରତିଫଳିତ—

"ବହଇ ମଳୟ ମନ୍ଦ ଦୋଳେ ଶିଖୀଶିଖା ଶିରେ
ବନଫୁଲ ସୁଗନ୍ଧି ପରଶି ଯମୁନା ନୀରେ ?"

—ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଉପେକ୍ଷିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରଭାତ, ସନ୍ଧ୍ୟା, ଘନାନ୍ଧରାତ୍ରି, ସମୁଦ୍ର, ସବୁଜ ପ୍ରାନ୍ତର, କମ୍ରକୁଞ୍ଜ, ପୁଷ୍ପିତ ଉଦ୍ୟାନ, ନଦୀ, ବନଭୂମି ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ବିକଶିତ ।

କବିଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ତାଙ୍କର କେତେକ ଜଣାଣରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଅଛି । କବି କର୍ମଫଳ ପ୍ରତ୍ୟାଶୀ, ଭାଗ୍ୟବାଦୀ ଭକ୍ତ । ଜୀବନ ଜଞ୍ଜାଳରେ ସାଧାରଣ ମଣିଷ ଭଳି ସେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଛନ୍ତି ଏବଂ ନିଜକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ପ୍ରଦାନ କରି ଆଶାୟୀ ହୋଇ କବି ପୁଣି ଭଗବାନଙ୍କର କରୁଣା ଲାଭ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଅସୀମ ବିଶ୍ୱାସ, ସର୍ବମୟକର୍ତ୍ତା ଈଶ୍ୱରହିଁ ତାଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ । ସେହି ଶରଣରକ୍ଷଣ ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ କବି କାକୁତି ମିନତି ସହ ଆଶୀର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷା କରି ଅଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ କରୁଛନ୍ତି । କେଉଁଠି ବା ସରଳ,କୋମଳ ଶିଶୁଭଳି ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଅଳି କରି ବସିଛନ୍ତି, କେଉଁଠି ବା ପରମ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମାସ୍ପଦଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିମାନ କରି ନିଜର ଦୁଃଖ ଜଣାଇ ଅଛନ୍ତି । ବିଧାତା ସୃଷ୍ଟିରେ କବିର ଏ ବିଚିତ୍ରଲୀଳା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କବିଚନ୍ଦ୍ର, କାଳୀଚରଣ ଅସଂଖ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ରସରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଣାଣ ଭଜନର ସ୍ରଷ୍ଟା—ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ସଙ୍ଗୀତବିତ୍‌ମାନଙ୍କର ସ୍ପୃତ ସପଦ, ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ପରମ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ମନ୍ତ୍ରିତ ତଥା ଜ୍ଞାନୀ ରସିକମାନଙ୍କର ଗଣ୍ଠି ଧନ—

ଧନ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର ! ତୁମ ସୃଷ୍ଟି ପାଠକ ପ୍ରାଣରେ ଶାନ୍ତିବାରି ସିଞ୍ଚନ କରେ—କାବ୍ୟାମୃତରସାସ୍ୱାଦରେ ପାଠକକୁ ରସାଣିତ, ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲିତ କରେ ।

◆

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଭଜନ-ଜଣାଣ

ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି

କାଳର ଆରମ୍ଭ ଅନାଦିରୁ, ଶେଷ ଅନନ୍ତରେ। ଷଷ୍ଟିଷ୍ଟୁ ମଣିଷର ଜୀବନକାଳ, ମହାକାଳର ମହାସମୁଦ୍ର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ତରଙ୍ଗ, ଗୋଟିଏ ବୁଦ୍‌ବୁଦ। ଏଇ ଅନାଦି ଆଦି ଅନନ୍ତ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ମଣିଷର ପରମାୟୁ କେତେ ସୀମିତ ତାର କର୍ମ ପରିସର କେତେ ସଙ୍କୁଚିତ, ଶାନ୍ତ ସୀମିତ ମାନବ ଅମିତ ଅନନ୍ତ ମହାକାଳ ସାଗର ଗର୍ଭରୁ କେତେ ରତ୍ନ ଉଦ୍ଧାର କରି ପାରିବ; ପୁଣି କାଳ ମାୟାବୀ ତା' ଘୂର୍ଣ୍ଣୀରେ ଚଳେଇ ଚାଲିଛି। କାହା କର୍ମର ଓଜନ କେତେ ସେତିକି ସେ ରଖେ, ବାକିତକ ଘୂର୍ଣ୍ଣୀ କଣାରେ ତଳକୁ ଗଡ଼ାଇ ପକାଇଦିଏ।

କଳା ସ୍ରଷ୍ଟା ତ ଅନେକ। କଳାର ସାର୍ବଜନୀନତାକୁ ଦେଖି ଦେଖାଇ ପାରିବା ବାହାଦୁରି କଣ ସଭିଏଁ ନେଇ ପାରନ୍ତି? କାଳର ଅବକ୍ଷୟ ତଳେ ପେଷି ହୋଇ ଯାଉଥିବା କଳା କେତେଦିନ ପାଇଁ ଅବା କଳନା କରିହେବ? "ମନ ଫୁଲ୍ଲଣିଆ ଗୀତ ଗାଏ" ସତ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣର ନିବେଦନ ନିବେଦ୍ୟଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରେ ନାହିଁ। ଭଜନୀୟଙ୍କ ସମୀପରେ ଭକ୍ତ ଭଜନ କରେ। ଯେ ଭକ୍ତଭଜନ ତାଙ୍କରି ପ୍ରୀତି ଉଦ୍ରେକ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେ ରାଜରାଜେଶ୍ୱର। ତାଙ୍କରି ଆଗରେ ବିନମ୍ର ଚିତ୍ତରେ ଗୁହାରି କଲେ ସେ ଦୁଃଖ ଅପନୋଦନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେବେ। ସେ ଦୁଃଖ ଜୀବନର ଓ ଜୀବିକାର। ଏଇ ଦୁଃଖ ଜ୍ଞାପନ, ହେବ ଜଣାଣ।

ଭଜନୀ ଅଛନ୍ତି—ଭଜନିଆ ବି ଅଛନ୍ତି। କବି କବିତା ଲେଖିପାରେ, ମାତ୍ର ଭଜନ ତ କବିତା ନୁହେଁ—ପ୍ରାଣର ନିର୍ଯ୍ୟାସ। ପ୍ରାଣପତିଙ୍କ ପାଖରେ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ନିବେଦନ। ଏ ତ କଥାର କଥା ନୁହେଁ। ପ୍ରାଣ ଯେତେବେଳେ ବିହ୍ୱଳ ବିକଳ, ସବୁ ଆଶା, ସୁଖ, ମାୟା, ମୋହ ଦୂରରେ ରଖି, ଶୂନ୍ୟ ଘର ତେଜି କରୁଣା ଦୁଆରେ ବେଦନାଗୀତି କଣ୍ଠେ ଭରି ଭିକାରି ଧାଇଁଛି। ତାଙ୍କରି ବିହ୍ୱନେ ପରି ନୀର ଧାର ଝରି ଯାଉଛି। ଆକୁଳତାରେ ଛାତି ଫାଟୁଛି। ତା ପ୍ରତି ଯଦି ସିଏ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୁଅନ୍ତି, ଆଉ

କିଏ ନିମିଷିର ଭରସା ହେବ ? ଏ ଅସହାୟତା, କାକୁତି—କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଡାକିବାର ମାଧ୍ୟମ ଏହି ଭଜନ । ହେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ! ତୁମ ନାମ ପରି ଅନାଥ ଶରଣ ? ଅନାଥେ ଥରେ ଅନାଅଁ ଭଲ୍ଲ । ତୁମ ବିନା ଆଉ କିଏ ଜଞ୍ଜାଳିଆ ଜୀବନର ଭାର ଘୁଞ୍ଚାଇବ ? ଆଶାରେ ଆଶାରେ ଏତେଦିନ ବଞ୍ଚି ଆସିଛୁ ସତ, ହେଲେ ତୁମର ଦର୍ଶନ ଖାଲି ମନନୟନ ଭରି ତୁମକୁ ଟିକେ ଦେଖିବା—ସେତିକିରେ ତୃପ୍ତି । ଆଉ ବା ଏ ଜୀବନରେ କଣ ଆବଶ୍ୟକ ? ଖାଲି ତୁମର ଚରଣ ଧୂଳି ତଳେ କିଞ୍ଚିତ ଠାବ ଦେଲେ ଅଭାଜନ ଅକିଞ୍ଚନର ଜୀବନ ଭରି ତୃଷା ମେଣ୍ଟଣ ହୋଇଯିବ । ଏତିକି ଗୁହାରି, ଏତିକି ନିବେଦନ, ଏତିକି ଜଣାଣ ।

"ହେ ବିରାଟ ! ହେ ମହାନ୍ ! ମହିମା ତବ ନିଖିଳ ବିଶ୍ୱ ଗାଏ
ଚକିତ ଜନ ନୟନ ମନ ଧ୍ୟାନ ରୂପ ନିତି ନିରେଖି ରହେଁ ।
ଅରୂପ ଛବି ତବ ସରୂପ ଜୀବ ତଳେ ଫୁଟେ
ନୀଳ ଆକାଶ, ରବି ଶଶି ପ୍ରକାଶ ଫୁଲ ଲୁଟେ ।
ଅମଳ ତବ ଚରଣ ତଳେ ଜଗ ସତତ ଧ୍ୟାଏ
ପ୍ରଣତ ଜୀବ ଶାନ୍ତି ସୁଧା ପାଏ ।"

(କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ ୩ୟ ପୃ ୧୬୨)

ସେ ଅରୂପ, ସେ ସରୂପ, ବହୁରୂପଧାରୀ, ସେ ରାଜରାଜେଶ୍ୱର, ପୁଣି ପଥ ପ୍ରାନ୍ତର ଭିକ୍ଷୁକ ବି ସିଏ । ଅନନ୍ତ ଆକାଶ ଅଙ୍ଗରେ, ବଳବନ୍ତ ଅଶନି ପ୍ରକାଶ ଭିତରେ ଦୀପ୍ତିମାନ୍ ତପନ ଓ ଶଶୀର ଶୀତଳତା ମେଳରେ, ସୁନୀଳ ଜଳଧିର କରାଳ ତରଙ୍ଗରେ, ମରୁଭୂମିର ମରୀଚିକା ମଧ୍ୟରେ ସେଇ ଶାନ୍ତ, ସୁନ୍ଦର, ପ୍ରେମାଧାର ନୟନ ବିହାରୀଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ଘଟେ । ସଖା ଅର୍ଜ୍ଜୁନ, ମାତା ଯଶୋଦା ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ତାହାର ଏକ ଆଂଶିକ ପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର ।

ସେ ନିରାକାର, ସେ ପୁଣି ହୁଅନ୍ତି ନିରାକାର । ବ୍ରଜକିଶୋର, ଚିର ସୁନ୍ଦର, ଚିତ୍ତଚୋର-କଳାକହ୍ନେଇ । କିବା ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଜାଗେ—କି ମୋହନ ମନ୍ତ୍ରରେ ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ କରି ବ୍ରଜକିଶୋରୀ ରାଧିକା ପଦସେବିକା ହୋଇପାରିଲି, ସେହି ଯମୁନା କୂଳିଆ, ମୟୂର ଚୂଳିଆ ପ୍ରେମ ଆକୁଳିଆ କାହ୍ନୁ, ତାଙ୍କୁ କଣ ପ୍ରୀତି ଡୋରିରେ ବାନ୍ଧିବେ ନାହିଁ ? ତାଙ୍କୁଇ ତ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଆଶାରେ ଆଶାରେ କେତେ ଦିନ, କେତେ ରାତି ବିତିଛୁ । ଲୁହ ଭିଜା ପ୍ରୀତି କି ଲୁହା କରିହୁଏ ? ତାଙ୍କର ଆଗମନକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ଉନ୍ନିଦ୍ର ରଜନୀ ପୁହାଇ, କମଳ ଆସନ ଆଖି ନୀରରେ ଧୋଇ କେତେ ଫୁଲ ଶେଯ ବିଛାଇ

ନଥିଲା! କବି କଅଣ ଦେଲେ, କଅଣ ନେଲେ ମନ ମନାଇ ଆସିବ ସେ ମନୁଆ ମଉଆଳ କାଳିଆହାତି । ମନଚୋରର ମନମୋହନଙ୍କ ଆଶାରେ ଆଶା ବାଲି ବାନ୍ଧି ଆଖି ନୀରରେ ତ ଭସିଗଲାଣି । ଆଖିର ନୀରଧାର ଆକାରରେ ସବୁ ଭାବ ବୁହାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ପୁଣି ଅଭିମାନିନୀ ରାଧିକାର ସ୍ୱରୂପ ଲଳିତା ସଖୀ ମନୋଭାବ ଧରି କବି ମନରେ ଅଭିମାନ ଦେଖାଦେଇଛି ନୀଳେଶଙ୍କ ପାଇଁ । ହେ ଘନଶ୍ୟାମ ! ମୁଁ ତ ତୁମର ସାଧକ ସାଧିକା କି ବରଜ ରାଧିକା ନୁହେଁ ମୋର ନଟବର ପାଇଁ ପ୍ରେମ ତ ନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା ରାଇପରି ନିତି ନିତି ରାଇ (ଜୁଇ)ରେ ଜଳିବ କିଏ ? ତୁମ ପୀରତିରେ ମୋର ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ । ହେ ଶ୍ୟାମ ! ଖାଲି ତୁମେ ମୋତେ ଦେଖ, ମୁଁ ତୁମକୁ ଦେଖୁଛି ।

ଉତ୍କଳର ବହୁ ସନ୍ଥ, ବହୁ ଭକ୍ତ ମଧୁମୟ ଗୀତ-ସୁମନ ଦାମରେ ମାଳା ରଚନା କରି ଉତ୍କଳ ଭାରତୀଙ୍କ ଗଳା ବିଭୂଷିତ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳରାମ, ଅଚ୍ୟୁତ, ଅନନ୍ତ, ଯଶୋବନ୍ତ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଉପେନ୍ଦ୍ର, ସଦାନନ୍ଦ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ, ଗୌରଚରଣ, ସାଲବେଗ, ଭୀମଭୋଇ ଆଦିଙ୍କ ରଚନାରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଗନ୍ତାଘର ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଭଜନର ରହସ୍ୟାଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବଧାରା ଏବେ କିନ୍ତୁ ସରଳ, ତରଳ ଓ ସାବଲୀଳ ଭଙ୍ଗୀରେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ସେହି ସାହିତ୍ୟରଥୀମାନଙ୍କର ଏକ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଦାୟାଦ ଓ ଭାରତୀକୀର୍ତ୍ତି ମନ୍ଦିରର ଜଣେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବନ୍ଦାଣୀ । ସନାତନ ଭାବଧାରାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କବିଚନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ନାରାୟଣୀ, ଶିବଶିବା, ନୀଳମାଧବ, ଜଗାଢଅଁ, ବଡ଼ଠାକୁର, ଶ୍ରୀରାମ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆଦି ସକଳ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ସ୍ତୁତିଗାନକରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆପଣାର କାକୁତି ଜଣାଇବାରେ ହେଳା କରିନାହାନ୍ତି । କବିତାର ରଚନାକୁ ରୂପାୟିତ କରିବାପରେ ତାହା ଆଉ ଜଣର ହୋଇ ନରହି ଗଣର ହୋଇଯାଏ । ଆଉ 'ଗଣଦେବତା' ତାକୁ ସାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଆପଣା ଆପଣାର ମନକଥା ଜଣାଣ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିର ଭାବନା ଭିତରେ ପ୍ରତିଟି ଜନମାନସର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସର ତରଙ୍ଗ ଉଠିଥାଏ । କବିଙ୍କର ସାଙ୍ଗୀତିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ସବୁରି ପ୍ରାଣ ବିପଞ୍ଚିରେ ଝଙ୍କାର ତୋଳେ ।

ତୁମେ ଯେବେ ସଖା, କରିବ ଗୋ ସାତପର ?
ଧୂଳିର ଧରାରେ କିଏ ତେବେ ଆଉ ମୋର ? । ୦ ।
ଅଭିମାନେ ଯିବ ଭୁଲି, ଅତି ଅବୋଲର ବୋଲି
ନଦେଲ କାହିଁକି କହ ମନ, ବୋଲ ମାନିବାର ? । ୧ ।

× × ×

ତୁମେ ପରା ଭଗବାନ, ସବୁ ପରା ତୁମ ମନ
କାହିଁ ବଡ଼ ପଣ ତେବେ, ଦୋଷ ଯେବେ ଘେନା କର ।" ୪ ।

ପୁଣି,

"ବିନତି ଶୁଣ ମନମୋହନ
ସୁନ୍ଦର ନଧର ଅଧର ଘନଶ୍ୟାମ । ୦ ।
× × ×
ନାହିଁ କେ ଶରଣ, ହେ ଗତି କାରଣ
ଯାଉ ଜୀବନ ଧରି ନାମ । ୨ ।
(କବିଚନ୍ଦ୍ର, ଗୀତାବଳୀ-ପୃ୭୪-୭୫)

ଭକ୍ତର ଅଭିମାନ ଭଗବାନଙ୍କ ଉପରେ । ସେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ, ଅନ୍ତରର କଥା ବୁଝନ୍ତି । ଭକ୍ତବତ୍ସଳ ଭାବଗ୍ରାହୀ ହୋଇ ଯଦି ଭକ୍ତର ମନବ୍ୟଥା ଦୂର ନ କରନ୍ତି ତେବେ ଡାକିବାରେ ଫଳ କଣ ?

"ଆଖିଲୁହ ଝରି ବାରିଧି ଦେଲି ମୁଁ ଭରି
ଅନନ୍ତ ଶୟନେ ଏବେ ପହୁଡ଼ ନହିଲେ ହରି । ୦ ।
ଗୁରୁ ଗରଜିବ ସିନ୍ଧୁ ଲହରୀ
ପଥର କାନରେ ନ ଦେବ ସେ ଭରି
ସାଗର ବେଳାରୁ ଅନାଥର ଡାକ ପବନେ ଆସିବ ଫେରି,
ଆଶାରେ ଆସାର ବାଲିବନ୍ଧ ଦିଆ ସାରିହେବ ହେ ମୁରାରି । ୧ ।
ତେବେ ସିନା ତୁମ ବଡ଼ପଣ ପ୍ରଭୁ ! ଫୁଟିବ ଜଗତେ ନିତି
ତେବେ ସିନା ତୁମେ ଶରଣ-ପଞ୍ଜର ବୋଲାଇବ ଟେକ ଶ୍ରୁତି ?
ବଳନାହିଁ ଯାର, ମଥାରେ ତାହାର ପାହାର ତୁହାଇ ମାରି
କହେ କବିଶଶୀ ଏଥିପାଇଁ କି ହେ ବୋଲାଉଛ ଚକ୍ରଧାରୀ ।"

ଏ ଭାଷାଠାରୁ ଅଧିକ ଜୀବନ୍ତ ଭାବ ପ୍ରକାଶର ମାଧ୍ୟମ କଳ୍ପନା କରିବା ଦୁଃସାଧ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ସ୍ପର୍ଶ ଛୁଆଁଇ କବି କହନ୍ତି—

"ଶରଣ ଦିଅ ହେ ମଧୁସୂଦନ ! ଚରଣ ତଳେ ହେ ଜଗବନ୍ଦନ !
ନାବ ଏକା ଭବ-ବାରିଧି କେଶବ,
ନାମ ଭଜନ ବ୍ରଜମୋହନ ହେ ।। ୦ ।।
ପାପ ତାପ ଜରା-କ୍ଳାନ୍ତ ଜୀବନ ଭାରା
ଭରସା ଏକା ନନ୍ଦ-ନନ୍ଦନ ହେ ।।"

ଭକ୍ତର ଶେଷ ପରିଣତି ପରା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପଦ୍ମରେ ଶରଣାଗତି; ତେଣୁ ଏ ଜଣାଣ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ହୃଦୟର ଆକୁଳ ଆବେଦନ ।

ଅନନ୍ୟ କାମନା ଓ ଭକ୍ତ ହୃଦୟର ଅନାବିଳ ପ୍ରକାଶ କେବଳ ତାଙ୍କର ଚରଣତଳ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା, ହୃଦୟେଶ୍ୱର । ତେଣୁ କବିକଣ୍ଠରୁ ଝଙ୍କୃତ ହୋଇଛି—

"ତମର ଚରଣ ତଳେ,
ମାନ, ଅପମାନ ଯେତେ ଜୀବନର—
ଢାଳି ଦେଲି ଆଖି ଜଳେ ॥ ୦ ॥
ଯାହା ମୋର ମନ, ଲୋକ ବୁଝେ ଆନ,
ଦୋଷୁଥାଇ ଛଳେବଳେ ।
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନ ଘେନି, ଯେ ଥିଲେ ସେ ଥାଉ
ଦେଖୁଥାଅ ବେନି ତୋଳେ ॥ ୧ ॥
ତୁମପଦ ଗ୍ରହି, ତୁମପଥ ଚାହିଁ
ଭରସାରେ ନାଆ ଚଳେ,
ବିବେକର ତୁମେ ବିବେକ ଗୋସାଇଁ
ସରିଯିବ ଠେଲି ଦେଲେ ॥ ୨ ॥
ସେବକ ତୁମର—ଗରବଟି ମୋର
ରହିଥାଉ କାଳେ କାଳେ,
ଆନ ପଦେ କାହିଁ ନଦିଅ ନୁଆଁଇ
କବିଚନ୍ଦ୍ର ମଥା ଭଲେ ॥ ୩ ॥"

କେତେ ଆକୁଳ ଆବେଦନ ବ୍ୟର୍ଥହୁଏ, ପଷାଣ ଦେବତାର ପଥୁଡ଼ ଫିଟେନି । ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଆଖି କୋଣରୁ ପାଣି ଝରେ, ଚକ୍ଷୁର ଜ୍ୟୋତି ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୁଏ, ନୟନତାରା ଝଲକ ହରାଇ ଭକ୍ତ କାନ୍ଦିଉଠେ—

"ହରି ! ନେଲ ହରି ଏ ବେନି ନୟନ ତାରା
ଅନ୍ଧ ନୟନେ ତବ ଯୋଖିବାକୁ ସତେ ପରା !
ମନେ କି ଭାଳୁଛ ନିରମମ ଭଗବାନ !
ଏଇ ଗ୍ରହର ଦୁଃଖେ ଟଳେ ମୋର ମେରୁ-ମନ ?
ତୁମେ କଷିବାର ଦୂରେ ଥାଉ ମୁଁ ଯେ ଜାଣେ,
କଷଟିରେ ମାରି ଗିରା ॥ ୧ ॥
ମାରିପାର କେତେ, ସହି ପାରେଁ କେତେ ଦେଖ
କିଏ ବଡ଼, କିଏ ସାନର ହେଉ ପରଖ
ଆସୁ ଆନ କେହି ତଉଲି କହିବ
ତେବେ ସିନା ହେବ ବିଶ୍ୱର ସାରା ॥ ୨ ॥"

ପାଷାଣ ଦେବତାର ପାଷାଣ ପ୍ରାଚୀର ଭେଦ ସେ ବୁଭୁକ୍ଷା କ୍ରନ୍ଦନ, କାହାର ଅନ୍ତ୍ରାନ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରେନା । ଅନ୍ଧ ପଥୁକୀ, ଅଗ୍ରସର ହୁଏ ଆଗକୁ, ଆଗକୁ ଅନ୍ଧର ଆଗକୁ । କଣ୍ଠରେ ତାର ସେଇ ଉଦ୍ଦାମଭରା ମୂର୍ଚ୍ଛନା—

“ଚଲରେ ପାନ୍ଥ । ଦୁନିଆ ଦରିଆ ଲଂଘି
ଉର୍ମ୍ମି ଭୀଷଣ, ଭଙ୍ଗା ଆହୁଲ ସଙ୍ଗୀ ।୦।
ଦରିଆ ସେପାରି ନଗ କଇଲାସ ଚୂଳେ
ଏଇ ଯେ ଧୂମର ଘନ କୁଣ୍ଡଳ ଖେଳେ ।
ହର ଶିର ଜଟା ମେଳେ
କୋଟି ତାରା ଆଖି ତଳେ
ଝଞ୍ଜା ଠେଲି ତୁ ଚଲରେ ପଥୁକୀ ! ଧରମର ପାଲ ଟାଙ୍ଗି ।।
ଅନ୍ଧ ନୟନେ ଆଜିରେ ଜଳୁଛି ଶିଖା
ଦୂରେ—ବହୁଦୂରେ ଦିଶେରେ ଚପଲେଖା ।
ମରଣର ସେ ଯେ ସଖା
ଶିଶୁ ଚନ୍ଦନ ରେଖା
ଘେନବୁ ଚଲରେ ଅନ୍ଧ ପଥୁକୀ !
ଲୁହାର ଦୁଆର ଭାଙ୍ଗି ।୦।

ଇଚ୍ଛାମୟଙ୍କର ଇଚ୍ଛାହୁଏ ତ ଭିନ୍ନ, ପରୀକ୍ଷା—ନିରୀକ୍ଷା । ଜୀବନଟା ପରୀକ୍ଷା ଭରା । ସେ ପରୀକ୍ଷକ, ତାଙ୍କରି ନ୍ୟାୟ ନିକିତିରେ ସେ ତଉଲି ନେବେ କୋଉଟା ଭଲ କୋଉଟା ଭେଲ, କେତେ ଖାଣ୍ଟି କେତେ ଖାଦ ।

ଜଗତ ଠାକୁର ଯେଉଁଠି ପରୀକ୍ଷକ, ସେଠି ବ୍ୟସ୍ତ ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀର ଯେ କି ଅବସ୍ଥା, ସେ କଥା କ’ଣ କେହି ଭାବିପାରେ ।

“ଜାଣିଛ ତୁମେ ଗୋ ମନୁଆଁ ଠାକୁର
ଇଚ୍ଛା ଯେବେ ଯାହା ତାହା ତୁମେ କର ।
ଇଚ୍ଛା ବଦଳକୁ ସାଇଁ—ଦିନେ ହେଲେ କହୁନାଇଁ
କରଯୋଡ଼ି ପଦେ—ଅଳି ମୋର ପଦେ
ଝରାଇ ଆଖିରୁ ଲୁହ ।
ରଖିବ କି ସତେ ମିନତି ମୋହର ଦିଅଁ !
ଚରଣ ଧରୁଛି କହ, ସତ ମୋତେ କହ ।”

ଯେତେ ଯେତେ ଦୁଃଖର ବୋଝ ଅଛି ସବୁ ତୁମ ଗନ୍ତାଘରୁ ଆଣି ଏଇ ଛୋଟିଆ ମୁଣ୍ଡଟି ଉପରେ ଲଦି ଦେଲ । ସେଥିରେ ଯଦି ତୁମର ସନ୍ତୋଷ, ସେଇ ଆମର ଖୁସି, ଆଉ ଭାବିବାର ବା କ’ଣ ଅଛି ? ଯେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ତାଙ୍କୁ ବା ଅନ୍ତରର କେଉ

କଥା ଅଜଣା ରହିଛି ? ଏ ଜୀବନ ଯେ ଉତ୍‌ଥାନ ପତନ, ଘାତ ପ୍ରତିଘାତ ଭିତରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଛି, ତା' କଣ ସେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ? ପାପ କ'ଣ, ପୁଣ୍ୟ କଣ, ତା' ଯଦି ବାଛି ବିଚାର କରିବାର ଶକ୍ତି ଥାଆନ୍ତା, ତେବେ ବାଛି ବାଛି ପୁଣ୍ୟଯାକ କଷ୍ଟେ କରୁଥାନ୍ତି ପ୍ରଭୁ । ଯାର ବିବେକ ନାହିଁ, ଅବିବେକୀ—କିଛି ସାରିଲା ପରେ ବି ଆଉରି ଦଣ୍ଡ ଦେବାରେ ଲାଭ କଣ ? ଯଦି କ୍ଷମାମୟଙ୍କର କ୍ଷମା ଦେଲେ ଭଣ୍ଡାର ସରିଯିବ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା, ତେବେ ଆଉ, କାହିଁକି ଆଉ କଟାଳ ? ଜନମୁଖରୁ ଶୁଣିକରି ସିନା ଏତେ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା । ଭକ୍ତର କାକୁତି କଣ୍ଠ ଫଟାଇ, ମୁଖ ଫିଟାଇ ଶୁଭେ —

ଯାର ଜୀବନଟା ଜାଣେ ଅପରାଧମୟ
ତେବେକେ ପ୍ରଭୁହେ ! କହୁନାହିଁ କ୍ଷମା ଦିଅ ।୦।
ଜନ-ମୁଖ ବୋଲେ ଦୟାର ସାଗର
ସାଗର କି କାହିଁ ପାଲଟେ ପଥର ?
ସୁଧା ଭାଣ୍ଡେ କିହି ସମ୍ଭବିଲା କାହୁଁ
ବିଷକଣା ନିରଦୟ ।୧।
କ୍ଷମା ଦେଲେ ଦିଅ, ନ ଦେଲେ ନ ଦିଅ,
ମାଗିବି କାହିଁକି ମଥା ପାତି କହ ?
କାହା କୁହାବୋଲି, ନ ମାନିବାରୁ ତ
ତୁମ ନାମ ଇଚ୍ଛାମୟ ।୨।
ଇଚ୍ଛାରେ ତୁମର ସବୁ ଯେବେ ଚଳେ
ଅପରାଧ ମୋର ହେଲା ଯାହା କଲେ,
ସେ କି ତୁମ ଇଚ୍ଛା-ବାହାରେ କଲି ମୁଁ
ଏଇତକ ମୋତେ କହ ।୩।
କବିଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲେ—କରିଛ କରାଅ
ଏଥିକି କାହିଁକି ଜନେ ଦୋଷ ଦିଅ ?
କାହିଁକି ଏ ଖେଳ ନିଶିଦିନ ସତେ
ଏଥିରୁ କି ସୁଖ ପାଅ ? ।୪।

ତେବେକେ ବି ମନ୍ଦିର ଦୁଆର ଖୋଲେନା – ଭକତର ପ୍ରାଣ କଣ୍ଠାଗତ । ଆଉ ନୁହେ । ଆଉ ନୁହେଁ—ସେ ଝିଙ୍ଗାସି କହେ—

"(ଆଉ) କେତେ ପରଖିବ ନିରଖ-ଜନରେ
ଲାଜ କି ଦେଲ ପାଶୋର ?
ପରଖି ପରଖି ମନ ମାନି ନାହିଁ
ସାଧ କି ଅଛି ଆଉର ? ।୧୦।

ଢାଳିଲି ମଥାରେ ଯେତେକ ଜଞ୍ଜାଳ
ସବୁ ତ ସହିଲି ନ କରି କଟାଳ,
ଆଖି ବୁଜିଁ ମୋତେ
ଚକାଡୋଳା ! ସତେ
କହ ତୁମେ ସତ କରି
ମାରିବା ଜନଟି ବଡ଼ କି ସହିବା ଜନେ ଘେନ ବଡ଼ କରି ॥ ୧ ।

ପ୍ରଭୁ ବୋଲି ସିନା କହିବି ନାହିଁ ମୁଁ
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମୁହେଁ ବଡ଼ କଥା
ଯେବେ ଯାହା ତୁମେ ଦଣ୍ଡିଛ ତହିଁ କି
ପତାଇ ନାହିଁ କି ମଥା ?

ତୁମେ ପଦ ଥରେ ଶିର ତୋଳିଥିଲ
ମୋ ପଦ ଧୂଳିକି କଷିତ ବସିଲ
କାହାକୁ କା ତୁଲେ
ତୁଳିଲ ହେ ଭଲେ
କହିଲ ଥରେ ବସ୍ତୁର,
ମୁହଁ ଖୋଲି ଦେଲେ, ଦେବଟି ତୁମର
ମହତ ଦ'କଡ଼ା କରି ।
ବଡ଼ ଲୋକ ବୋଲି କେତେ ବା ସହିବ ?
ଅଛି ତ ସୀମା ସବୁରି ॥ ୨ ॥"

ଆଶାର ବାଲି ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଛି । ଆଉ ହେବ ନାହିଁ । ଏସବୁ ମିଥ୍ୟା ମନଗଢ଼ା । କାହାନ୍ତୁ ପ୍ରତିମା ! ବେକରେ ତୁଳସୀମାଳୀ, ଦେହରେ ନାମାବଳୀ କେତେ କଣ୍ଠ ହାର ପିନ୍ଧି ଡାକିଲେ ବି ସେ କହିଁ, କାହିଁ—କାହିଁ ସେ ହରି ?

କଣ୍ଠ ଘେରି ତୁଳସୀ ଦଳ ପରଶେ, ହରିଦରଶନ କାହିଁ ॥
ଶିର ଭରି ହରି-ଚନ୍ଦନ ବାସେ, ହରିଦରଶନ କାହିଁ ? ॥ ୦ ॥

ରାମ ନାମ ନିତ ନିଶିଦିନ ଗାଇ, ଗଙ୍ଗାଜଳ ଦଳ ପାଇ
ପାଟପୀତାମ୍ବର ତିଳକ ପରିହରଣେ, ତାଳ ମୃଦଙ୍ଗ ବଜାଇ
ହରିଦରଶନ କାହିଁ ? ॥ ୧ ॥

ବାସକରି ଗିରି କାନନ ଗହନେ ଯାଗ-ତ୍ୟାଗ ଅଜ୍ଞମାଇଁ
କ୍ଷୀର, ନୀର, ଫଳ, ମୂଳ ଭୋଜନେ ଜପତପ ଢୁଳି ଢୁଳି
ହରିଦରଶନ କାହିଁ ? ॥ ୨ ॥

ପ୍ରେମ ଭରିଭର ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ଘଟେ ଘଟେ ସେ ଯେ ଥାଇ
ପ୍ରେମ ବିନେ କବିଚନ୍ଦ୍ର, କହେ ମିଛ ମନ୍ଦିର ମେଢ ସଜାଇ
ହରି ଦରଶନ କାହିଁ ? ॥ ୩ ॥

ଏହି ସାଧନା-ଏହି ସିଦ୍ଧି । ଭଜନ-ଜଣାଣ ପରେ ଚୈତନ୍ୟୋଦୟ । ଭାବ ବିନୋଦିଆ ହରି ପରି ? ହୃଦୟସ୍ଥ ବିହାରୀଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଏତେ କୋଳାହଳର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଭଜନ ଜଣାଣ କରି ଏଣିକି ଜପ କରିବା କଥା । କୂର୍ମ ଯେପରି ବାହ୍ୟ-ଅଙ୍ଗକୁ ଅନ୍ତରକୁ ଟାଣିନଏ, ସେହିପରି ବାହାରର ସମସ୍ତ ସୂତ୍ର ଛିନ୍ନ କରି କେବଳ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ—

‘‘ଅନ୍ତରେ ମୋର ଅନ୍ତରଯାମୀ ଆଜ
ମରମ ଆସନେ ଆସ ହେ ନାଥ ! ବିରାଜ ।’’

(କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ ୪ର୍ଥ ପୃଷ୍ଠା ୧୧୮)

◆

କବିଶଶି

ବିଭୂତି ଭୂଷଣ ତ୍ରିପାଠୀ—(ଆଇ, ଏ, ଏସ)

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭଜନ-ଜଣାଣ ଉପରେ କୌଣସି ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ବହୁ ଓଡ଼ିଶୀ, ଗ୍ରନ୍ଥ, ନାଟକ, କାବ୍ୟ କବିତାର ସମୀକ୍ଷା, ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଭଜନ-ଜଣାଣ—ସେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟି । ସେଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣନାର ବାହୁଲ୍ୟ ନାହିଁ, ଶବ୍ଦଯୋଜନାର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ନିରାଡ଼ମ୍ବର, ନିରହଙ୍କାର, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ସରଳ ସେଗୁଡ଼ିକର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପ୍ରକାଶ-ଭଙ୍ଗୀ । ଅନ୍ତରର ନିଭୃତତମ ପ୍ରଦେଶରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ସହସ୍ର ଧାରରେ ଖସିଯାଉଛନ୍ତି ସାଗର ସଙ୍ଗମରେ ମିଳିତ ହେବା ପାଇଁ । କେବେ ହସ, କେବେ କାନ୍ଦ, ସଖା ପରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ କେତେ ମାନ-ଅଭିମାନ, ଅଳି-ଅରଦଳି, ପ୍ରେମିକାରୂପରେ ଚିର ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ଆଗମନ ପ୍ରତୀକ୍ଷା ଓ ସର୍ବଶେଷରେ ନିଜକୁ ନିଃଶେଷ କରି ସମସ୍ତ ହୃଦୟକୁ ଅଜାଡ଼ି ତାଙ୍କରି ଚରଣତଳେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ । ଯେପରି କି :

ସାରା ଜୀବନଟା ଜାଣେ ଅପରାଧମୟ,
ତେବେଁକେ ପ୍ରଭୁ ହେ ! କହୁନାହିଁ କ୍ଷମା ଦିଅ ।
ଜନମୁଖେ ବୋଲେ ଦୟାର ସାଗର,
ସାଗର କି କାହିଁ ପାଲଟେ ପଥର ?
ସୁଧାଖଣ୍ଡେ କହ ସମ୍ଭବିଲା କାହୁଁ
ବିଷକଣା ନିରଦୟ ! ।୧।
କ୍ଷମା ଦେଲେ ଦିଅ, ନ ଦେଲେ ନ ଦିଅ,
ମାଗିବି କାହିଁକି ମଥା ପାତି, କହ;
କାହା ବୁହାବୋଲ ନ ମାନିବାରୁ ତ
ତୁମ ନାମ ଇଚ୍ଛାମୟ ।୨।

× × ×

କାହିଁକି ଏ ଖେଳ ନିଶିଦିନ ସାଥେ,
ଏଥିରୁ କି ସୁଖ ପାଅ ? ।୩।

ଅବା—

ତୁମେ ନା ଦେଇଛ କୋଇଲିରେ କଣ୍ଠ
ଫୁଲରେ ଦେଇଛ ଗନ୍ଧ,
ଝର୍ଣ୍ଣର କୂଳେ ତୁମେ ନା ଦେଇଛ
ଲହରୀ-ନୃତ୍ୟ ଆନନ୍ଦ ? ।୦।

ଅପରାଧ ମୋର କିସ,
ମୋ ଜୀବନେ ଭରି ବିଷ,
ଆଖିତଳେ ମୋର ତାତ୍ତ ଲୁହଧାର
ଭରିଦେଇ କଲ ଅନ୍ଧ । ୧ ।

× × ×

ତା’ପରେ ସବୁ ଅଭିମାନ ଭୁଲି, ନିଜ ଭୁଲ ବୁଝିପାରି ଯେପରି କବି ଗାଇ ଉଠିଛନ୍ତି :

କ୍ଷମାକର ଭଗବାନ !
ଦିନେ ମତ୍ତଥିଲି ଆନ···
ହରି ଯା ନେଇଛ ନୟନ ଦୁଇଟି
ସେ ତୁମ ଅତୁଳ ଦାନ। ।୦।

ବାହାର ଚକ୍‌କଣ ଦେଖୁଥିଲି ଖାଲି
ନୟନର ଦୁଇ ତାରା,
ବାରି ତ ନ ଥିଲି ସତେ ଗୋ ଠାକୁର,
ତୁମ କରଣୀର ଧାରା;
ଭଲ ଭେଲ ସବୁ ଆଖିରେ ମୋହର
ଦିନରାତି ଡେରିଥିଲି ଭରା ଘର;
ତର ତ ନ ଥିଲି ଅନୁସରିବାକୁ
ତମର ଚରଣ ଚିହ୍ନ ।୧।

ଅନ୍ଧ କରି ତୁମେ ଅନ୍ତର ଲଉଡ଼ି
ଖଞ୍ଜିଛ ମଧୁସୂଦନ,

× × ×

ତା’ପରେ କବିଙ୍କର ମିନତି—

ଅନ୍ଧର ହାତରେ ଲଉଡ଼ି ଖଞ୍ଜି ଦେଇ ସେ ଯଷ୍ଟିକୁ କାଢ଼ି ଦିଅ ନାହିଁ ଠାକୁରେ, କବିଶଶୀ ପର ଖଞ୍ଜ···

ଯେବେ ଜୀବନ ମେଘରେ ଘନାଇ ଆସିବ ସଞ୍ଜ,
ଯେବେ ମଉଳ ମଉଳ ଶେଷେ ଶୁଖିଯିବ ସଜକଞ୍ଜ । ୦ ।
(ଯେବେ) କାଳବୈଶାଖୀ
ମୁଦିଦେବ ଆଖି
ବିଜୁଳି ହେବ ତା ସାକ୍ଷୀ
ତୁମରି ଚକ୍ର-ଘର୍ଘର ଘୋଷ ଶ୍ରବଣରେ ମୋର ରଞ୍ଜ । ୧ ।
(କେବେ) ମାଗିନାହିଁ କିଛି
ମଗା ମଣେ ଛି ଛି,
କହୁଛି ମନେ ଯା ଅଛି—
କାଢ଼ିନେବ ନାହିଁ ଯଷ୍ଟି କରରୁ କବଶଣୀ ପର ଖଞ୍ଜ । ୨ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଭିନବ 'ଏକ୍ସ୍‌ପିରିଏନ୍‌ସ୍‌' । ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଫୁଲ ଗୁନ୍ଥି, କବି ଆତ୍ମବିଭୋର ହୋଇ ମାଳା ରଚନା କରିଚାଲିଛନ୍ତି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଚରଣତଳେ ଭେଟି ଦେବାପାଇଁ ।

ତୁମରି ଆଗମ ପଥ ଅନାଇ ମୁଁ ଜାଳି ତ ବସିଛି ଜାଗର,

× × ×

ଅଧାଗୁନ୍ଥା ହାର ତମରି ଆଶାରେ ଅଧାରେ ରହୁଛି ପର,
ଅଧା ତ ରହୁଛି ଆଖିପତା ତଳେ କଳା କଜ୍ଜଳର ଗିର;
ମୁକୁଳା ରଖିଛି ମରମ ଦୁଆର
ଆଜି ତ ନ ସହେ ତର"

× × ×

ଅଧାପିନ୍ଧା ମୋର ନୀଳ ଅଞ୍ଚଳ ଓଲାଉଛି ତୁମ ପଥ,
ଅଧାଖର ଅଧାଗୁଇ ତଳେ ତଳେ ଏଇ ଦିଶେ ତୁମ ରଥ,
ଅଧାମୁଦା ଆଖି ତୁମରି ପାଇଁ ଗୋ
ଘୁମ ପାସୋରିଛି ତାର ॥

ପୁଣି,

ଦେଖା ହେଲେ ସଖା, ଏ ନବ ବସନ୍ତ ଦିନେ
ସାଜିବ ତୁମକୁ ଫଟା ବଉଳରେ
ବଡ଼ ସାଧ ମୋର ମନେ ।

× × ×

ଆତ୍ମସମର୍ପଣର କି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କମନୀୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ! କବି ଲେଖିଥିଲେ, "ଅନେକ ଭଜନ ଜଣାଣ ଲେଖିଲାବେଳେ ମୋର ଯେମିତି ମନେହୁଏ ମୋ ମନ ଓ ମୋ ଦେହ ଅଲଗା ଅଲଗା ।" ଏ ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ବୋଲୁ ବୋଲୁ ବା କୌଣସି କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ଏ କଥା ପାଠକର ମର୍ମ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗେ ଜାଣିଥିବେ । ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ମାନସ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାମରୁ ବାହାରିଯାଇ ପକ୍ଷ ମେଲି ମୁକ୍ତ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥିବ ।

କବିଙ୍କର ଅଫୁରନ୍ତ ଗନ୍ତାଘରରୁ ମାତ୍ର କେତୋଟି ପଂକ୍ତି ମୁଁ ଏଠି ଉଦ୍ଧାର କରିଛି । ମୋର ଏଗୁଡ଼ିକ ଅତି ପ୍ରିୟ ଭଜନ । ନିଜେ ବୋଲି ବା କୌଣସି କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଭଜନ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣିଲେ ମନପ୍ରାଣ ଏକ ଅନନୁଭୂତ ଆନନ୍ଦରେ ଭରିଉଠେ । ସେଇ ନିର୍ମଳ ଆନନ୍ଦରେ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କୁ କିଛିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଭାଗି କରିବା ମୋର ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଚେଷ୍ଟା ।

କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ଜୟନ୍ତୀର ଶୁଭଲଗ୍ନରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଭଜନ ଗାଇ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଉଛି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟ କୁସୁମରେହିଁ ତ ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୂଜା ।

ଜୀବନ ମୋହର କର ହେ ନାଥ
ଚିର ସଙ୍ଗୀତମୟ
ରଜନୀ ଦିବସ ଝଙ୍କାର ଉଠୁ
ମଧୁ ସୁର, ତାନ, ଲୟ"

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ

ଅଧ୍ୟାପିକା ଶ୍ରୀମତୀ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଲତା ନନ୍ଦ

ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ବାହକ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କବି ଓ ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେହେଁ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ, ଛାନ୍ଦ, ଭଜନ ଜଣାଣ, ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ପଲ୍ଲୀ ଗୀତର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଜୀବନ ପଣ ନେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଚିର ସାଧନାମୟ ଜୀବନରେ ସେ ମୁଖ୍ୟତଃ କବି । ଐଶୀ ପ୍ରତିଭା-ସମ୍ପନ୍ନ କବିଚନ୍ଦ୍ର କେବଳ କବିତା ବା ଗୀତ ରଚନା କରିନାହାନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ତୋଳି ତାକୁ ଗାଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

ଅତି ପିଲାଦିନରୁ ପ୍ରାୟ ଦଶବର୍ଷବେଳେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଜଣାଣ ଲେଖିଥିଲେ । ପିଲ ଦିନରୁ ସେ ଗୀତ ଲେଖା ଶିଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମାତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ଗୀତ ଲେଖାରେ ପଡ଼ିଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ । ମାଆଙ୍କ ଠାରୁ ଗୀତ-ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଛାନ୍ଦ ଶୁଣି ସେ ଗାଇବାକୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଜଣାଣ ବୋଧହୁଏ ୧୯୧୦ ସାଲରେ ଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାଇଥିବାର ସେ କହନ୍ତି ।

"ଗୀତ-ମଞ୍ଜୁଷା" ନାଆଁରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଭଜନ-ଜଣାଣ ପ୍ରାୟ ଷାଠିଏଟି ଗୀତକୁ ନେଇ କବି ଛପାଇଥିଲେ । ତାହାପରେ ଅନେକ ଗୀତ ଏଣେ ତେଣେ ହଜି ଯାଇଛି । କବିଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଗୋକୁଳଚନ୍ଦ୍ର କରଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ 'ଗୀତାବଳୀ' ଛପା ହୋଇଛି । ସେଥିରେ କବିଙ୍କ ରଚିତ ଓଡ଼ିଶୀ, ଛାନ୍ଦ, ପଲ୍ଲୀ ଓ ଆଧୁନିକ ସବୁ କିସମର ଗୀତ ସହ ୬୦ଟି ଭଜନ-ଜଣାଣ ଛପା ଯାଇଅଛି । ହେଲେ ଭଜନ-ଜଣାଣ ଲେଖିଲା ବେଳେ 'ଦେହ' ଓ 'ମନ' ଅଲଗା ଅଲଗା ବୋଲି କବି ଅନୁଭବ କରି ନିଜେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକରେ କବି ତାଙ୍କର ମନ ପ୍ରାଣକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସତ୍ତା ସହ ମିଶାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଅନ୍ତର ବୀଣାର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ତୋଳିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଅନୁଭୂତିର

ହୃଦୟତନ୍ତ୍ରୀ ଝଂକୃତ ହୋଇ ଉଠିଛି ସେହି ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ମାଧ୍ୟମରେ । ଫଳତଃ କେବଳ ଗାୟକ ନୁହେଁ ରସଶୂନ୍ୟ ନୀରସ ପାଠକର ମନରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ହୋଇ ପାରିଛି ।

ମାର୍ମିକ ଅନୁଭୂତିର ସ୍ମୃତି ତୋଳି ଅତି କରୁଣ ନିବେଦନପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବାବେଶରେ ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ଛୁଇଁ ପାରିଛି ପାଠକର ମନ ଓ ପ୍ରାଣକୁ । ଜଣାଣ ଓ ଭଜନରେ ଯେଉଁ ଆବେଗ ଓ ପ୍ରେମଭାବ ପୂରିରହିଛି ତାହା ପାଠକ ଓ ଗାୟକକୁ କ୍ଷଣକପାଇଁ ହଜାଇଦିଏ ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତିରେ ।

ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ସଙ୍ଗୀତର ଏକ ଏକ ବିଭାଗ । ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ କାଳୀଚରଣଙ୍କ ରଚିତ ଏହି ଭଜନ-ଜଣାଣ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅନେକ କବି ଭଜନ-ଜଣାଣ ଲେଖି ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ମନକୁ ଛୁଇଁଲା ଭଳି ଭାବ ଓ ରସ ସଞ୍ଚାର ଓ ଶେଷରେ ସଙ୍ଗୀତର ଲାଳିତ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଛି ।

ମନର ଆବେଗ, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ପ୍ରେମ ଓ ଭକ୍ତିର ଭାବର ପରିପ୍ରକାଶିତ ଭଜନମାଳା ଅତି ଶୁଦ୍ଧ ସରଳ ଭାଷାରେ ଲେଖାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମକୀର୍ତ୍ତନ, ଗୁଣଗାନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ ତାଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରାଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏ ଭଜନମାଳାର ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି, ଏହା କେବଳ ନାମ କୀର୍ତ୍ତନ ବା ମାଳା ଭଜନର ଗୀତ ନୁହେଁ । ଏହା ପ୍ରେମମୟ । ଯଥାର୍ଥରେ କବି ଗାଇଛନ୍ତି ସ୍ୱରଚିତ ଭଜନରେ—

କଣ୍ଠରେ ତୁଳସୀ-ଦଳ ବା ହରି-ଚନ୍ଦନ ବାସେ
ବା ରାମ ନାମ ଡାକ
ତାଳ ମୃଦଙ୍ଗ ବଜାଇ—ହରି ଦର୍ଶନ ମିଳେ ନାହିଁ ।
ପ୍ରେମ ବିନେ ତୁଚ୍ଛା—ଖାଲି ମିଛ ମନ୍ଦିର ।

ଏଥିରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଭଗବତ୍ ପ୍ରେମମୟ ହୃଦୟର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଭୟ ବା ଭକ୍ତିକୁ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ନଦେଇ ପ୍ରେମ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାକୁ ସେ ଭଜନର ମାଧ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେହି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସ୍ୱରୂପ ଭଗବାନ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଭଜନରେ ନାମିତ ହୋଇଛନ୍ତି କେବଳ ଶବ୍ଦାଡ଼ମ୍ବର ବା ଛନ୍ଦ ବା ଅଳଙ୍କାରଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ—ପ୍ରକୃତ ଶୁଦ୍ଧ ସରଳ ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତ ହୃଦୟର ଡାକ ରହିଛି ତା ମଧ୍ୟରେ । ଅତି ବିନୟ, ନମ୍ର, ରାଗ, ଅଭିମାନ ଭରା ସ୍ୱରରେ ସେ ଗାଇଛନ୍ତି ଭଜନ । ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟକୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି କବି । ଅତି କରୁଣ ବିନୀତ ଭାବରେ ସେ ଖୋଜିଛନ୍ତି ଦୁଃଖ, ଆଖିର ଲୁହ—"ହରି ! ଭରି ଦେ ନୟନେ ନୀରଧାରା"—ଦୁଃଖକୁ ସେ ଜୀବନର

ସାଥୀ କରିଛନ୍ତି । ନିରାଶବାଦୀ ନହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଭରସା ରଖି ଚାଲିଛନ୍ତି ସେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ—ମୁରଲୀଧର, କୁଞ୍ଜ ବିହାରୀ ଇତ୍ୟାଦି—ଶିବଙ୍କୁ, ଶଙ୍କର, ହର, ଭୂତ-ସଙ୍ଗୀ, ଶ୍ମଶାନ ଈଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି; ରାମନାମ-ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଭଜନ ଓ ନାମକୀର୍ତ୍ତନ—"ଶ୍ୟାମ ସଙ୍ଗେ ବନଯାଇ", ମୋର—ଗଣେଶଙ୍କର ବନ୍ଦନା, ପତିତ ପାବନ ନାମଧରି ଜୀବନ ଯାଉ-ଭଜକୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ହରେ ଭବାନୀ, ଚଣ୍ଡିକେ, ମହିଷ-ମର୍ଦ୍ଦିନୀ-ଚରଣ କମଳ ବନ୍ଦେ ଶକ୍ତିରୂପିଣୀ ଖଡ଼୍‌ଗ ଖର୍ପର ଶୂଳ ଧାରଣୀ—ଜନନୀ ! ଦେବୀ ଗୋ ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ମହେଶ ମୋଦବର୍ଦ୍ଧିନୀ, ପଦ୍ମ-ଗନ୍ଧ ପ୍ରସୂନ ମାଳିନୀ, ମା ଶ୍ମଶାନ-ବିଳାସିନୀ ! ଇତ୍ୟାଦିରୁ କବିଙ୍କର ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ସରସ୍ୱତୀ, ଦୁର୍ଗା, କାଳୀ ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ରୂପିଣୀ ମାତାଙ୍କୁ ସେ ସମାନ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତିରେ ଡାକିଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କର "ଭଜରେ ମନ, ସଜ ସରସିଜ ଚରଣ" କେବଳ ଅଲଙ୍କାର ଓ ଯମକର ଚେତନା ନୁହେଁ, ଭକ୍ତର ମନରେ ଆଣେ ତନ୍ମୟ ଭାବ । ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଭଜନର ଗାୟନରେ ନିଜକୁ ହଜାଇ ଦିଏ କ୍ଷଣକ ପାଇଁ । ଏ ମୋହ, ମାୟା ସଂସାରରୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ପାଇଁ ସେ ଆତ୍ମ ବିମୂଢ଼ ହୋଇ ଉଠେ । ଏ କ'ଣ କବିଙ୍କର ଭଜନର କୃତିତ୍ୱ ନୁହେଁ ?

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭଜନ ଶେଷରେ କବି ନିଜକୁ ଅତି ବିନମ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରଣତି ଢାଳି ଆଶୀର୍ବାଦ ମାଗିଛନ୍ତି । ସବୁ ଦୁଃଖ ତାଙ୍କର ନାମ କୀର୍ତ୍ତନରେ ଘୁଞ୍ଚିଯିବ—ଏହି ବିଶ୍ୱାସ କବିଙ୍କର ଦୃଢ଼ ହୋଇ ଉଠିଛି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକ ଜୀବନ ଅନୁଭୂତିର ମାର୍ମିକ ପ୍ରାର୍ଥନା । ଜୀବନ ଚଢ଼ଉରେ ଖସିଗଲାବେଳେ କବି ଭରସା କରି ତୋଳିଛନ୍ତି ମିଛ ବାଲିବନ୍ଧକୁ । ସେଥିରେ ରହିଛି ଆନନ୍ଦ । ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି—କବି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅତି ଆପଣାର ବୋଲି ମନେକରି ଗାଳି, ରାଗ, ଅଭିମାନ ଓ ବିନୟ ସ୍ୱରରେ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି ଏ ଭବସାଗରରୁ ପାରି ପାଇବାପାଇଁ ।

ପୁଅ ମାଆକୁ ଅତି ଆକୁଳ ହୋଇ ଦୁଃଖ ଓ ବିପଦରେ ଡାକିଲା ଭଳି କବି—"ତୋ ଚରଣେ ଚାହିଁ ପରି ନିତି ଲୁହ ଝରାଇଲି"—ନିଜ ମା ପାଖେ ପୁଅ ଅଳି କଲା ଭଳି ସେ ଶକ୍ତି ରୂପିଣୀ ମା କାଳୀଙ୍କୁ ବିକଳ ହୋଇ ଡାକିଛନ୍ତି ।

ପୁଣି କେତେବେଳେ ସେ ଅବୁଝା ହୋଇ ଅଝଟ କରି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଛନ୍ତି—"ଶିବଙ୍କୁ ଦିନେ ଦଳି ଦେଇଥିଲୁ । ତୋ'ର ମମତା ସନ୍ତାନ ପାଇଁ କାହିଁ ? ଯଦି ମୁଁ ଦୁଃଖରେ ଲୁହ ଝରାଏ ।"

ଜୀବନ-ରହସ୍ୟ ବୁଝି ନ ପାରି ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଖେ ଅଳି କରିଛନ୍ତି—ଜୀବନରେ ଦୁଃଖାନୁଭୂତିରୁ ତ୍ରାହି ପାଇବା ପାଇଁ ଭରସା କରିଛନ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ । ଅଭିମାନଭରା ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ମନର ବେଦନା ଓ ଲୁହର ଧାରରେ ମାଗୁଣି କରିଛନ୍ତି, ଯେମିତି କରୁଣା ଜଣା କରିଛନ୍ତି ଠାକୁରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ । ରୁଷିଛନ୍ତି—ବାପା ପାଖରେ ପୁଅ ଭଳି—ଟିକିଏ ଠାବ ପାଦ ତଳେ ପାଇଁ ନେହୁରା କରିଛନ୍ତି—ଜଗତର ପିତାଙ୍କ ପାଖେ ।

ମା ପାଖରେ—ଧନଜନ ମାଗୁନାହିଁ, ମରଣ ଯାଏ ତୋ ଚରଣ ତଳେ ଭକତି ଅତୁଟ ରହୁ । କ୍ଷମା ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି ।

ସନ୍ତାନର ଅଳିଝଳି ମା ପାଖରେ—କବି ମନକଥା ସବୁ ଅତି ଆପଣାର ଭଳି ତାଙ୍କ ଆଗରେ କହି ମନକୁ ହାଲୁକା କରିଛନ୍ତି ।

ଅଭିମାନରେ ଦୀନବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେଇଛନ୍ତି—ଅତି ସାଧାସିଧା ଭାଷାରେ ମାନ ଅଭିମାନ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ସବୁବେଳେ ଗୁଣଗାନ କରି ନୁହେ, ଦୋଷ ଦେଖାଇ, ଅବୁଝା ଭଳି, ନୀର ଝରାଇ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି ସବୁ ଗାଇଛନ୍ତି । ଜୀବନ—ଦର୍ଶନର ଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ଅତି ସରଳ ଭାଷାରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ଅନ୍ତରରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିବାରୁ ଗାଳିମନ୍ଦ ଦେଇ ସେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଜଣାଇଛନ୍ତି, ଖାଲି ପୂଜା ଜପରେ ନୁହେଁ । ନିହାତି ଆପଣାର ଭଗବାନ କବିଙ୍କ ନିକଟରେ ।

ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ଜଣାଣରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି, "ମନୁଆଁ, ଦଇବ ଦଉଡ଼ି ତୁ ତ ଗାଈ ।"

ଧଦରା ତୋ ନାଆ ଖଣ୍ଡି କାଠ ପୁଣି ଭଙ୍ଗା—ମେଘୁଆ ଅନ୍ଧାର ରାତିରେ ରାମନାମ ଧରି ଆଗେଇବାକୁ ସେ ଗାଇଛନ୍ତି । ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି—ଜଣା ଅଜଣାରେ ଅଗଣିତ ଦୋଷ କଲି ବୋଲି ଯେ ନିବେଶ କରିବ—କ୍ଷମା ସାଗରଙ୍କ ପାଖେ ସେଥିପାଇଁ ଶରଣ ପଶିଛନ୍ତି । ଜୀବନ ସଞ୍ଜରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଆଶ୍ରା ଖୋଜିଛନ୍ତି, ଦୁଃଖ ଜଞ୍ଜାଳ, ଭଗାରି ପୀଡ଼ନ, ମା'ର ନାମ ଡାକି ଘୁଞ୍ଚାଇଛନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଧନରତ୍ନ ମାଗିନାହାନ୍ତି, ଟିକିଏ କରୁଣା ପାଇଁ ହୃଦୟ ତାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଦୁନିଆର ଦୁଃଖ ନିରାଶାରେ ଆଶାର ମସାଲ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଜଗତନାଥ । ମନ ବାଉଳାରେ ! ତୁ ତ ଭଙ୍ଗା ଗୁଳିର କୁଣିଆ ।

'ଭବସାଗରରୁ ତରିବା ପାଇଁ ସତକୁ ସାର କର'—ସଂସାର ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି କ୍ରମେ ଥମି ଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବାପ ବୋଲି ଡାକିଛନ୍ତି । ବାପ ପୁଅର ଦୁଃଖ ସୁଖ ହେବାପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି ।

ମନକୁ ସେପାରି କଥା ଭାବିବା ପାଇଁ ଗାଇଛନ୍ତି । ଜୀବନ ଯମୁନା ପାରି ହେବା ପାଇଁ, ତୁମ ବିନା ନାହିଁ ଗତି—ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସର ପରିଚୟ ଦିଏ ।

ତାଙ୍କର ଅତି ସୁନ୍ଦର ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକ ଘରେ ଘରେ ପରିଚିତ । ଯେପରି—

“ଚକା ନୟନକୁ ଚାହିଁ ଗରିବ ଜଣେ
ଅଙ୍କା ହୋଇ ଡକା ପାରି ଗୁହାରି ଭଣେ ।

ନୀଳ-ମାଧବଙ୍କ ପାଖେ ଅଭିମାନ—“ଲାଜ ରଖ ଗିରିଧାରୀ, କରୁଣା ଦୁଆରେ ଭିକାରୀ ଆସିଛି କଣ୍ଠେ ବେଦନା ଗୀତ ।”

“ଚରଣ ତଳେ ତବ ଶରଣ ମାଗେ
ଦରିଦ୍ର-ଦୀନ-ଦୀନ-ଦୁଃଖୀ ।”

“ଜଗବନ୍ଧୁ ହେ, ‘ବନ୍ଧୁ,’ ଯଦୁ ନନ୍ଦନ ଭଜନ। ଇତ୍ୟାଦିଇ ତ୍ୟାଦି ଅତି ପରିଚିତ !

“ତୁମରି ଚରଣ ତଳେ, ମାନ ଅପମାନ ଯେତେ ଜୀବନର
ଢାଳି ଦେଲି ଆଖି ଜଳେ”

ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ବୀଣା ସାରା ଜଗତକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିପାରିଛି ।

“ସ୍ୱରେ ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଲୟ, ମୋତେ ଗୋ ଶିଖାଇଦିଅ
ଯେ ଲୟେ ମୋ ଲୟ, ଲୀନ ହେବ, ତବ ଚରଣରେ ଦିବାନିଶି ।”

ଏଠାରେ କବିଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ମାଧମରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହ ମିଶିଯିବାର ପ୍ରଗାଢ଼ ଇଚ୍ଛାର ପରିଚୟ ମିଳେ ।

“ଶାରୀ ପଞ୍ଜୁରେ ବଣର ଶୁଆକୁ—
ଭଙ୍ଗା ବସା ଦେଇ ଯିବୁ କାହାକୁ ?”

‘ଦି ଦିନ ଦୁନିଆ ଖେଳଘର—ସାଥୀ କେହି ନାହିଁ’ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି କବିଙ୍କର ଜୀବନ ରହସ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂସାର ପ୍ରତି ଆସକ୍ତିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ବିନୟ ନିବେଦନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଣାଣରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି ।

ବାସ୍ତବିକ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତରେ । ସରଳ, ସାବଲୀଳ, ଲାଳିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷା ଏହି ଭଜନ ଜଣାଣକୁ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର କରିପାରିଛି ।

ମୁଁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରକାଶିତ ସବୁ ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ିଲି । ପଢ଼ିବାବେଳେ ମୋର ମନେ ହେଲା କବିଚନ୍ଦ୍ର ଭଜନ ଜଣାଣ ଗୁଡ଼ିକ ସେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି, ମୋ ମନ କଥା ଲେଖିଛନ୍ତି । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଚରଣ ତଳେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋ ମନର

ନିବେଦନ ଜଣାଇଥିବା ଭଳି ଅନୁଭବ କଲି । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ମୋ ଭଳି ଅନେକେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭଜନ ଜଣାଣ ପଢ଼ି ଭଗବାନଙ୍କର କରୁଣା ଅନୁଭବ ସେଗୁଡ଼ିକ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।

ଅପ୍ରକାଶିତ ବହୁ ଭଜନ ଲେଖା ତାଙ୍କର ଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ଜାଣେ । ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ବାସ୍ତବରେ ଜାତିପ୍ରିତ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏ ଦାନ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ ।

◆

"ପ୍ରେମ ବୀଣାର ଝଙ୍କାର"

(ପ୍ରଫେସର ଡ଼କ୍ଟର କେଶବଚନ୍ଦ୍ର)

ଜୀବନରେ ଦୁଃଖ ଆସିବ, ଆସିବ ବିଷାଦ । ନୈରାଶ୍ୟ, ବିଫଳତା, ଅଶାନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅସ୍ଥିର କରିବ । ମାତ୍ର ଭଗବତ ଭଜନ ଏସବୁ ଦୂର କରିବ । ଜୀବନର କ୍ଷତ ଚିହ୍ନ ଲିଭିଯିବ ।

ସବୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ସାର—ଗୀତା, ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦ । ଦୁଃଖରୁ ନିବୃତ୍ତିର ଉପାୟ ଶ୍ରୁତି କହେ । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ଅଶାନ୍ତିର କାରଣ । ଅସୀମଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ହିଁ ଚିର ଦୁଃଖହାରକ । ଅସୀମ ହିଁ ବ୍ରହ୍ମ । ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଭଜନ ହିଁ ଉପାୟ । ଭଜନ-ଜଣାଣ-ଉପାସନାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବା । ବ୍ରହ୍ମଭୂତ ହେବା ମାନେ ଦୁଃଖାତୀତ ହେବା । ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ଆକର୍ଷଣ କରୁଛନ୍ତି ଆମର ମନ ଓ ପ୍ରାଣକୁ । ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କ ନାମ 'କୃଷ୍ଣ' ।

ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଭକ୍ତି, ପ୍ରେମ—ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ପ୍ରେମ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ, ଜୀବନ୍ତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଅଛି ସମର୍ପଣ ଭାବ, ବିଶ୍ୱାସ ଭାବ । ଜୀବନ ସମର୍ପିତ ହେଲେ, ସମର୍ପିତ ଜୀବନରେ 'ମୋ' ଠାରୁ ସଂସାର ଭିନ୍ନ ହୁଏନା ।

ଏକାଗ୍ର ଚିତ୍ତରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଭଜନ ଶରଣାପନ୍ନଭାବ ଆଣିଦିଏ । ଈଶ୍ୱରନ୍ୱିତ ମନୁଷ୍ୟ ସନ୍ତ, ମହତ ହୁଏ, ପ୍ରେମିକ ହୁଏ । ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ଏକ ପରିବାର, ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜକୁ ଏକ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଭାବରେ, ଏକ ପିତୃତ୍ୱ ସ୍ନେହରେ ଗ୍ରହଣ କରେ । ଫଳରେ ଏହି ପ୍ରେମ ଗଢ଼ି ତୋଳେ ନୈତିକ ଜୀବନଯାପନ, ସତ୍‌ପନ୍ଥାନୁସରଣ, ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ, ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପବିତ୍ର ଆନନ୍ଦମୟ ଜୀବନ, ସମାଜ ଗଠନ ଓ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ମାନବର କଲ୍ୟାଣ, ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି ।

"ସେ ତ ତୁମ ସରଜନା
ତୁମର କରଣୀ ସିନା !"
(କାଳୀଚରଣ)

ମନୁଷ୍ୟ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼େ । ଦୁଇ ହାତ ଟେକି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ପଣ ଭାବରେ ନାଚେ । ପରମ ପିତା ଦୁଇ ହାତ ଧରି ଟେକି ନିଅନ୍ତି କୋଳକୁ । ଏହା ଅନୁଭବର କଥା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରମାଣ ନୁହେ ।

ଭକ୍ତ ଅତୁଟ ଭକ୍ତିରେ ଶରଣାଗତି ଖୋଜେ । ମା ପାଖରେ, ଶକ୍ତି ପାଖରେ ସନ୍ତାନ ମାତୃବାତ୍ସଲ୍ୟତାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲଭ ପାଇଁ ଗାଇ ଉଠେ, କାନ୍ଦି ଉଠେ ।

"କବଣଶୀ ମାଗେ ବଦଳରେ ତା'ର ସବୁ ସୁଖ ଜଳି ଯାଉ
ମରଣ ଯାଏଁ ତୋ ଚରଣ ତଳରେ ଭକତି ଅତୁଟ ରହୁ ।"

ଭକ୍ତମନ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୁଏ, ପ୍ରେମ ଗଦଗଦ କଣ୍ଠରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ କେତେବେଳେ ପୁଅ, କେତେବେଳେ ସଖା, କେତେବେଳେ ନିଜ ପିତା କହି ବିହ୍ୱଳ କଣ୍ଠରେ ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣରେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ, ଭକ୍ତିରେ ଜଣାକରେ—

"ଧନ ତ ନେଲ୍ ଚୋରାଇ
ମାନ ତ ନେଲ୍ ଚୋରାଇ
ଅଣ୍ଟି ନିଅଣ୍ଟିକୁ ସରଳ ମନକୁ
ଚୋରାଇଛ ଦଗାଦାର
କବିଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲେ ଧରା ପଡ଼ିଗଲେ
ଶିଖିଛ ପଳାଇବାର ।"

ବ୍ୟାକୁଳତା ବେଶି ହେଲେ ଭଗବାନ ଧରା ଦିଅନ୍ତି । ମନେ ମନେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କୋଳରେ ପାଇଲା ପରି ଭକ୍ତ, ପ୍ରେମ-କଣ୍ଠ-ରୁଦ୍ଧରେ କହିଉଠେ—

"ସତ କହ ପ୍ରିୟ ମୋର,
ତିନି ଜଗତରେ ତୁମଠାରୁ ବଳି
କିଏ ଅଛି ବଡ଼ ଚୋର ।" (କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ଅରେ ଅରେ ପ୍ରେମର ଆଧିକ୍ୟରେ ଅତି ଆପଣାର କରି କହେ—

"ଏକ ରଚନା ଠାକୁର !
ଚିର ଅବୁଝା ମୋର" (କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ଜୀବନ-ଗଙ୍ଗା ବହିଯାଏ, ନିବିଡ଼ ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ବଡ଼ ନିଘୁଟିଆ । କେତେ ବାଆ ବତାସ, ତୋଫାନ ଏ ଜୀବନ-ନୌକାକୁ ଟଳମଳ କରେ । ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ କାତର କରି ପକାଏ । ମାତ୍ର ଜୀବନର ଭରସା, ଅନ୍ଧାର ଆଲୋକ ଧାରା ଅନ୍ଧର ଲଉଡ଼ି ସେହି ଭଗବାନ ।

ଉପରେ ଚଢ଼ିକି ଡାକେ, ତଳେ ବନ୍ଧେ ଡଙ୍ଗା
ଦଦରା ତୋ ନାଆ ଖଣ୍ଡେ କାତ ପୁଣି ଭଙ୍ଗା ।
ଛୋଡ଼ ମୁହିଁ ଚେକ ମାରି ଭଉଁରୀ ଖେଳେ ରେ
ମେଘୁଆ ନିଝୁମ ରାତି ବାଟ ଅନ୍ଧାରୁଆ,
ସାହା ନାହିଁ ବାଟୋଇ ରେ ! ଅତି ନିଘୁଞ୍ଚିଆ
ମୁଖେ ରାମ, ପଦେ ଧ୍ୟାନ ରହିଲ ନାମ ଧ୍ୱନିରେ ।

ଜୀବନ, ଝଞ୍ଜା ଦିଏ ଚହଲାଇ ବଳଯାଏ ବଳ ସୀମା”

ମନୁଷ୍ୟର ହୃଦୟତ ! ବିକଳ ହୋଇ ଡାକ ଦିଏ,
ଭରସା ଏକା ଏ ଅନ୍ଧକାରରେ ସେ । ଆଲୋକ ଆସେ,
ଅନ୍ଧାରେ ବିଜୁଳି ପରି ଆଶାର ମଶାଲ ଧରି । ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ ଭକ୍ତ —

“ହେ ଅନନ୍ତ, ହେ ମହାନ୍ !
ଶରଣ ଚରଣେ ମାଗେ
ନିଖିଳ ଭୁବନ ଅନ୍ତରେ ତବ
ମହିମା ନିରତ ଜାଗେ ।
ରବି, ଶଶୀ, ତାରା, ଗଗନ, ପବନ
କୋଟି କଣ୍ଠେ କରେ ତବ ଗୁଣ ଗାନ
ଶତ ଶତଦଳ ହସେ ଅବିରତ
ଅମଳ କିରଣ ରାଗେ ।   (କାଳୀଚରଣ)

ମନୁଷ୍ୟ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର । ସବୁ ସେଇ ଜଗନ୍ନାଥ । ଅନାଥର ନାଥ, ଅନ୍ଧାରର ଆଲୋକ ସେ । ଅସୀମ ସେ ।

“କରି କରାଉ ପ୍ରଭୁ   ନିମିତ୍ତ ଆଉସବୁ
ତୋ କଥା ତୁ ଜାଣୁ ମହିମା !
ଅନ୍ଧରେ ହେଉ ସାହା   ତୁ ପୁଣି ଚଉବାହା
ବିଧିରେ ଅଜଣା ତୋ ସୀମା ।”   (କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ଭକ୍ତର ପ୍ରେମାର୍ଦ୍ର ଚିତ୍ତ, ଶୁଦ୍ଧ ହୃଦୟ, ପୁଲକିତ ପ୍ରାଣ, ଆନନ୍ଦାଶ୍ରୁ, ଗଦ୍‌ଗଦ୍ ବାଣୀ ସମୁଦାୟ ଜଗତକୁ ପବିତ୍ର କରେ ।

ଭକ୍ତର ଭଗବନ୍ତ-ଭାବନା ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ୱରୂପରେ ଲୀନ ହୁଏ । ଭଜନ ନଷ୍ଟ କରେ ବାସନାକୁ । ପରମେଶ୍ୱର ତ ହୃଦୟରେ ବାସ କରନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେ କହେ—

"ହରି ! ଭରିଦେ' ନୟନେ ନୀର ଧାରି
ଝୁରି ହେଲି ନିଶି ଦିନସାରି"

ସତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣଦ୍ୱାରା ବିକଶିତ, ଶାନ୍ତ ଚିତ୍ତ, ଯେତେବେଳେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଅର୍ପିତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ସାଧକର ଧର୍ମ ଭାବ, ବୈରାଗ୍ୟ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଆପେ ଆପେ ଆସେ । ସେ ସଦାବେଳେ ସେ ବିରାଟ, ସେ ମହାନଙ୍କ କଥା, ସେ 'ଅରୂପ' ଭାବି ଭାବି ପ୍ରେମାନନ୍ଦରେ ବିଭୋର ହୋଇ ଉଠେ ।

"ହେ ବିରାଟ, ହେ ମହାନ୍, ନିଖିଳ ବିଶ୍ୱ ମହିମା ତବ ଗାଏ
ଚକିତ ଜନ ନୟନ ମନ ଧ୍ୟାନରୂପ ଖୁଜେଁ ।
ଅରୂପ ଛବି ତବ ସ୍ୱରୂପ ଜୀବ ତଳେ ଲୁଟେ,
ନୀଳ ଆକାଶ, ରବି-ଶଶୀ-ପ୍ରକାଶ ଫୁଲ ଫୁଟେ
ଅମଳ ତବ ଚରଣ ତଳେ ଜଗତ ନିତ ଧାଏ
ପ୍ରଣତ ଜୀବ ଶାନ୍ତ ସୁଧା ପାଏ ।"

(କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ଭକ୍ତର ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଗତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଣୀର କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ । ଏହାହିଁ ସବୁ ଧର୍ମର ମୂଳ ଅଟେ । ଭକ୍ତ କୃଷ୍ଣ-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଆସ୍ୱାଦନ କରେ, ଭକ୍ତର ମନ ଭକ୍ତି ରସରେ ପ୍ରେମ ରସରେ ଆନନ୍ଦରେ ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହୋଇ ଉଠେ ।

"ତୁମରି କରୁଣାଧାରା ବହେ ଗୋ ସହସ୍ର ଧାରେ
ଯେ ଗୁଣିଛି ବାରେ, ତାହା ସେ କି ଗୋ ପାସୋରି ପାରେ ?
ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହ ତାରା
ସକଳେ ପାଇ ସେ ଧାରା,
ଗଗନେ ଗଗନେ ବୁଲି ତୁମରି ପ୍ରେମ ପ୍ରଚାରେ
କୋଟି ଜୀବ ସୁଧା ପାନେ
ବିଚରେ ତିନି ଭୁବନେ
ଧନ୍ୟ ତାହାରି ଜୀବନ ବୁଡ଼େ ଯେ ପ୍ରେମ ସାଗରେ ।

(କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ଭକ୍ତର ସହିବାର ଶକ୍ତି ବଢ଼ିଯାଏ । ତାର ହୃଦୟ ହୁଏ ପଥର, ମନ ହୁଏ ଟାଣ । ସେ ପୁଣି ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ—

"ଦିଅ ଯେତେ ଦୁଃଖ ହରି
ସବୁ ତ ଦାନ ତୁମରି" (କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ବୀଣାର ତାର ପରି । ଏକନିଷ୍ଠତା ତାର ଝଙ୍କାର । ମୁକ୍ତିକୁ ମୁଖର କରେ ସେ । ସତ୍ୟ ଯୁଗରେ ତପସ୍ୟା ସାଧନ ବାର ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ତ୍ରେତାଯୁଗରେ ଏକବର୍ଷ ଯଜ୍ଞ, ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଏକମାସ ଅର୍ଚ୍ଚନା । ଏ କଳିଯୁଗରେ ଶ୍ରୀ ହରିଙ୍କ ଭଜନ ଜଣାଣ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସେହି ଫଳ ଦିଏ ।

"ମନୁଆଁ ! ପ୍ରେମ କର ତୁ ମନ ସାର
ପ୍ରେମ ବିନା ସେ ଯେ   ନ ହୁଏ ଧର୍ମ ରେ
ଶ୍ୟାମର ପ୍ରେମ ଆଧାର
ପ୍ରେମ ସାଗରେ   ଝରେ ଗିରିଧାରୀ
ପ୍ରେମ ପୁଝାରି କରେ ପାର
ମନ୍ଦ ସମୀରଣ   ଛୁଏଁ ଦିନରାତି
ପ୍ରେମ କୁସୁମ ଅନିବାର ।"   (କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ପ୍ରେମ ଭକ୍ତିରେ ଥାଏ ଭାବ—ଥାଏ ବିଚିତ୍ରତାମୟ ମାଧୁରିମା । ଭକ୍ତି, ପ୍ରେମ ହେଉଛି ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିର ବୃତ୍ତି । ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଭଣ୍ଡାର ରକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାଧା । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଯେପରି ବ୍ରହ୍ମ ହୋଇଯିବା, ସେହିପରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ହିଁ ରାଧାଙ୍କର ବିଳୟ । ରାଧାଙ୍କୁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରେମର ବିକାଶ ଦ୍ୱାରା ରାଧା ଭାବରେ ମଜ୍ଜି ଯିବା । ରାଧା ଶବ୍ଦ ବଦଳରେ 'ଧାରା' ନୟନରୁ ନିର୍ଗତ ହେଲେ ଭକ୍ତ ଭାବାବେଶ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଭକ୍ତ କହେ —

"ତମର ଚରଣ ତଳେ —
ମାନ ଅପମାନ ଯେତେ ଜୀବନର
ଢାଳି ଦେଲି ଆଖି ଜଳେ" ।   (କବିଚନ୍ଦ୍ର)

ଏହାହିଁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଜନ ଜଣାଣର ସାରକଥା ।

◆

ଭକ୍ତିମାର୍ଗର କବି କାଳୀଚରଣ

ମହାପାତ୍ର ନୀଳମଣି ସାହୁ

ବିଶ୍ୱର ମହାନ୍ ନାଟ୍ୟକାର ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ପ୍ରଶଂସା-ମୁଖର ଓ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହେଲାବେଳେ ଦୁଇଜଣ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ଋଷିପ୍ରତିମ କବି, ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ମହାତ୍ମା ଲିଓ ଟଲଷ୍ଟୟ ଏବଂ ଜର୍ଜ ବାର୍ଣ୍ଣାଡ଼ସ, ତାଙ୍କର ନାଟ୍ୟକୃତି ଉପରେ ବିରୂପମତ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କ ମତରେ ସେକ୍ସପିଅର ଜଣେ Savage ବନ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ସାହିତ୍ୟକାର । ତାଙ୍କ ନାଟକରେ କେବଳ ଈର୍ଷା, ହିଂସା, ହତ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ବିଭୀଷିକାପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରବେଗଗୁଡ଼ିକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଛି । ବାର୍ଣ୍ଣାଡ଼ସ୍ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସେହି କାରଣରୁ କହନ୍ତି – ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଟକ ଗୁଡ଼ିକ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର, ଏହି ହେତୁରୁ ଯେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଟ୍ରାଜିକ୍ ବା ଦୁଃଖାନ୍ତଭାବରେ ଶେଷ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ବାର୍ଣ୍ଣାଡସଙ୍କ ମତରେ ସାଧାରଣ ଜନତାର ଏହି ଟ୍ରାଜେଡ଼ୀ ବା ଦୁଃଖବାଦ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ହେଉଛି ଯଥାର୍ଥରେ ସେହି ଆଦିମ ପଶୁ-ମଣିଷର ଏକ ପ୍ରାଣୀକ ଅଭିଜ୍ଞତା । ଆଉ ସେକ୍ସପିଅର ଯଦି ଏହି ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ନଲେଖି କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ସନେଟ୍ (ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶପଦୀ କବିତା) ଲେଖିଥାନ୍ତେ ତେବେ ସେ ବିଶ୍ୱର ମହାନ କବିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତେ । ସତକୁ ସତ ଆମେ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କୁ ଯେତେ ନାଟ୍ୟକାର ଭାବେ ଜାଣୁ—ସେତେ କବି ହିସାବରେ ଜାଣୁ ନାହିଁ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶପଦୀ କବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାରେ ଯେ ସେ ଅତୁଳନୀୟ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି—ସେ ଖବର ତାଙ୍କର ନାଟକଲୁବ୍ଧ ପାଠକ ଓ ଦର୍ଶକଙ୍କ ପାଖରେ ପହୁଞ୍ଚିଲେ ବି ମନରେ ପହୁଞ୍ଚି ପାରିନାହିଁ ।

ସେହିପରି ଆମର କାଳୀବାବୁ—କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ । କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘‘ବିବେକୀ’’ ରମ୍ୟରଚନା ପଢ଼ି ଆମେ ତାଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ଦେଖି ଯେମିତି ବିସ୍ମିତ ହୋଇଯାଉ—ସେମିତି କାଳୀଚରଣଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଭଜନ ଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ି ଅଥବା ଶୁଣି ଆମେ ଅଭିଭୂତ ନହୋଇ ରହିପାରୁ ନାହିଁ । କାଳୀଚରଣ ନାଟକ ରଚନାରେ ଯେତିକି ପାରଦର୍ଶିତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି—ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ନବୀକରଣରେ ଯେତିକି କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଛନ୍ତି – ନାଟ୍ୟଦଳ ଗଠନରେ ଯେତିକି ସଂଗଠନ ଶକ୍ତି

ଦେଖାଇଛନ୍ତି ସବୁକୁ ଟପି ଯାଇଛି ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା । ସହସ୍ରାଧିକ ସଙ୍ଗୀତ ସେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ନାଟକରେ ଖଞ୍ଜିବା ଲାଗି—ରେଡ଼ିଓରେ ଗାଇବା ଲାଗି ଆଡ୍‌ଡା ବା ମଜ୍‌ଲିସ୍ ମାନଙ୍କରେ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ଲାଗି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ କାରଣ ବା ତାଗିଦ୍‌ରେ । ତାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସଙ୍ଗୀତ ଉପରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସମାଲୋଚନା ଲେଖି ହେବ । ସେଥିରୁ ତାଙ୍କର ରାଗରାଗିଣୀ ବ୍ୟବହାରର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏବଂ ଗୀତ ପ୍ରତିଭାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖେଇ ହେବ ।

କିନ୍ତୁ ଉପସ୍ଥିତ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ତାଙ୍କର ଭଜନ ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ । ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରା ଉପରେଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତାଙ୍କର ଭଜନ ଗୁଡ଼ିକ । ମାତ୍ର ତାରି ଭିତରୁ ବି ସ୍ପଷ୍ଟ ବାରି ହୋଇପଡେ଼ କାଳୀଚରଣଙ୍କର ସ୍ୱକୀୟ ଆଧୁନିକତା । ମୋ କାନରେ ଯୋଉଦିନ ପ୍ରଥମ କରି ପଡ଼ିଲା—"ଅମଳ କମଳ ଚରଣ ତଳକୁ ଭ୍ରମରୀ—ମନଭ୍ରମରୀ ତୁ ଉଡ଼ି ଚାଲରେ"—କିମ୍ବା "ବଡ଼ ଦେଉଳେ ବଡ଼ ଦିଅଁ କାହିଁକି ? ବଡ଼ ବୋଲାଇ ଲାଜ ନାହିଁକି ?" କିମ୍ବା "ଜଗବନ୍ଧୁ ଭଲ ନାଟୁଆ—ଭରା ଦରିଆରେ ଲଗାଏ ନାଆଁ—" ଅଥବା "ଚକା ନୟନକୁ ଚାହିଁ ଗରିବ ଜଣେ—ଥକ୍‌କା ହୋଇ ଡକା ପାରି ଗୁହାରି ଭଣେ ।" ଅବା "ଜଗବନ୍ଧୁ ହେ ! ପ୍ରଭୁ ଯଦୁନନ୍ଦନ—ଓ ଏହିଭଳି କେତେ ଭଜନ—ସେତେବେଳେ ମନେହେଲା—କାହିଁ ଏତ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ଗୌରହରି, ବନମାଳୀ ଅଥବା ବେଣୁଧରଙ୍କ ଭଜନ ଭଳି ଲାଗୁ ନାହିଁ ! ଏଥିରେ ନୂଆ କଥା କିଛି ଅଛି—ନୂଆ ଭାଷା ମଧ୍ୟ କିଛି ଅଛି—ଆଉ ଅଛି ନୂଆ କିଛି ଭାବ ବା ଅନୁଭୂତି । ଏହି ନୂତନତ୍ୱ ଆଧୁନିକ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଣିଛନ୍ତି କାଳୀଚରଣ ।

ଭଜନ ସାହିତ୍ୟକୁ ମୋଟାମୋଟି ପ୍ରାର୍ଥନା, ଜଣାଣ, ସ୍ତୁତି, କୀର୍ତ୍ତନ, ସ୍ତବ ଆଦି ଭେଦରେ ବିସ୍ତୃତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଭଜନ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳ ଭାବଟି ହେଲା ଭକ୍ତି ଏବଂ ସେ ଭକ୍ତିଟି ହେଉଛି ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରେମଭକ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ବ୍ରହ୍ମବାଦୀ—ଯେଉଁମାନେ ନିରାକାର ଅରୂପ, ନିର୍ଗୁଣ ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଉପାସନା କରନ୍ତି ସେମାନେ ଜ୍ଞାନପନ୍ଥୀ ଅଦ୍ୱୈତବାଦୀ । ଧ୍ୟାନ ଓ ସମାଧି ହେଉଛି ବ୍ରହ୍ମ ସାଧନାର ମାର୍ଗ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱୈତବାଦୀ ଭକ୍ତମାନେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସାକାର କରି ବିଭିନ୍ନ ଦେବତା ରୂପେ, ଅବତାର ବା ଗୁରୁରୂପେ, ପ୍ରତିମା ବା ପ୍ରତୀକରୂପେ ଉପାସନା କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଉପାସ୍ୟ ସହିତ ଏକ ଭାବମୂଳକ ବା ରସାତ୍ମକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥାନ୍ତି । ବିନା ଭାବମୟ ବା ରସମୟ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନରେ ଭକ୍ତି ବା ପ୍ରେମ ଅର୍ଜନ କରାଯାଇ ପାରେନାହିଁ । ଏହି ଭକ୍ତମାନେ ଭଗବାନଙ୍କର ଯେ କୌଣସି ରୂପ ସହିତ ଯେ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିଥାନ୍ତି । ଶିବ, ଦୁର୍ଗା, ବିଷ୍ଣୁ, ଗଣେଶ, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କ ସହ ଅଥବା ରାମକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଅବତାର ମାନଙ୍କ ସହ ଅଥବା ଜଗନ୍ନାଥ, ବିଶ୍ୱନାଥ ଆଦି ପ୍ରତୀକ ମାନଙ୍କ ସହ ରାଗାତ୍ମକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥାନ୍ତି । ସମ୍ପର୍କ ଯାହା ସଙ୍ଗେ ହେଉନା

ବାହ୍ୟିକ ଉପାସ୍ୟଙ୍କ ରୂପ, ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତନ, ମହିମା କୀର୍ତ୍ତନ, ନାମ ଭଜନ ଏବଂ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନାନାଦି ଅଳି ନିବେଦନ କେବେ ବା ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଭକ୍ତ ଯେଉଁସବୁ ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ଅଶ୍ରୁ ପୁଲକ ଆଦି ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁଭୂତି ଲାଭ କରେ, ତାହାକୁ ଆବେଗମୟ ଏବଂ ଆବେଗ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସମୟ ଗୀତିମୟୀ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ହିଁ ତାହା ଭଜନ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଭଜନଗାନ ଓ ଶ୍ରବଣ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତି ଗଭୀର ଭାବାନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ବୃହତ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବା ଅନନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକୀଭୂତ ହୋଇଯାଏ । ଫଳରେ ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୀମିତ ପରିସରଟି ଭାଙ୍ଗିଯାଇ ସେ ଏକ ପବିତ୍ର ଓ ମହାନ୍ ଆନନ୍ଦଲୋକକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ । ପ୍ରେମାସ୍ପଦ ନିକଟରେ ପ୍ରେମୀବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର ଯେ କୌଣସି ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭାବକୁ ବିନା ସଙ୍କୋଚରେ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଭଗବାନହିଁ ପରମ ପ୍ରେମିକ, ପରମ ରକ୍ଷକ, ଶରଣଦାତା, ଭକ୍ତ ଏକଥା ଜାଣେ କିନ୍ତୁ ତଥାପି ବେଳେ ବେଳେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭିମାନରେ ତାଙ୍କ ହୃଦୟ ଭରିଯାଏ । ଭଗବାନଙ୍କୁ କପଟ ଭର୍ତ୍ସନା କରି କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗାଇଛନ୍ତି —

"ଟେକା ଟେକି କରି ଡାକ ଯେ ମାଇଲି,
ଦିନ ରାତି ପାଦେ ମଥା କୁଟିଲି
ସେ ଭବୁ ତରିଲି,
କେତେକୋଟି ତାରିଚ ମୋ ପରି ଅଧମ
ଦିନେ ଯେ ନ ଡାକେ ମଧୁସୂଦନ ।"
କିମ୍ବା
"ଡରି ମରି ସିନା ମୁଁ ସାଆନ୍ତ ବୋଲୁଛି
ମନ କହୁନାହିଁ ସାଆନ୍ତ ମୋର
ବଡ଼ ପଣେ ବଡ଼ ପତାକା ବାନ୍ଧିଛ
ମୋ ଲାଗି କିଳିଲ ସିଂହ ଦୁଆର
ନିଦା ପଥର ମଲି ଏଥର
ବୁଡ଼ି ଯିବ ପ୍ରଭୁ ପଣ ଗୁମର
ବଡ଼ ବୋଲି କେ କରିବ ଖାତିର ?"

ବେଳେବେଳେ ଭକ୍ତର ପ୍ରାଣ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଆକୁଳ ହୋଇ ଉଠେ । ସେ ସବୁ ତ୍ୟାଗକରି, ତାଙ୍କର ଆଗମନକୁ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରି ବାସକଶଯ୍ୟା ନାୟିକାଟି ପରି ସାରା ରାତି ଉଜାଗର ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସେହି ନିଷ୍ଠୁର ଭକ୍ତ ଚିତ୍ତ ଚୋର ଆସନ୍ତି ନାହିଁ । କାଳୀଚରଣଙ୍କର ଭାଷାରେ ଭକ୍ତର ଆତ୍ମା-ବଧୂ ନିଜକୁ ଉପେକ୍ଷିତା ମନେକରି ଅଭିମାନରେ ଫାଟିପଡ଼ି ବିଳପି ଉଠେ—

"ମନ ମୋହନ ହେ ! ମନ ଚୋର
ତୁମର ଲଗି ମରେ ଜାଗରେ ଜଗି
ନାଥ ଘର ତିଆଗୀ, ଝୁରେ ମୁଁ ଯେ,ଅଭାଗୀ
ଶଶୀ ନିଶି ହୁଏ ସିନା ଭୋର···"

"ଆସିବ ଆସୁଛି କହେ କୋଇଲି ଡାକୁଆ ଗୋ
ସପନ ମୋ ଆଙ୍କେ ଛବି ନୂଆ
ବାଉଳା ପବନ ଧାଇଁ ଆଗମନ ପଥ ଗୋ
ଝାଡ଼ିଦିଏ ଆଗୁଆ ଆଗୁଆ ।"

ବେଳେ ବେଳେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମନରେ ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବର ବନ୍ୟା ଉଛୁଳି ଉଠିଛି । ଏ ସଂସାର ଅନିତ୍ୟ, ମୃତ୍ୟୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ତେଣୁ ପୂର୍ବରୁ ସଚେତନ ହୋଇ ଭଗବାନଙ୍କର ଭାବରେ ନିମଗ୍ନ ହୋଇ ରହିବା ଲଗି କବି ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବେ ଗାଇ ଉଠିଛନ୍ତି —

"ମନ ! ନାଆ ମଙ୍ଗଟି ଟାଣ କରିଥା
ଅମାନିଆଁ ପବନରେ ସରିଯିବ ପାଲି କଥା
ଏ ଭବ ଘୋର ନଈ ଅଳକୂଳତା ନାହିଁ ।
ଅତଡ଼ା ଖାଇ ଖାଇ ଖଣ୍ଡି ତ ଯାଏ ଧୋଇ
କାହିଁ ଗାଡ଼ିବୁ କଳା ଭାବଥା ॥

ବେଳେ ବେଳେ କବି ନିଜର ମନଭ୍ରମରକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବେ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି ସେହି ଅମଳ କମଳ ଚରଣ ତଳକୁ ଉଡ଼ିଯିବା ପାଇଁ, ଯେଉଁ ଅମଳ କମଳ ଆକାଶ ପାତାଳ ବା ମର୍ତ୍ତ୍ୟ, କେଉଁଠାରେ ବା ଫୁଟେ ନାହିଁ—ଯାହାକୁ ପୁଣି ପାଣି ପବନ କାଟେ ନାହିଁ—ଯାହାକୁ କର ବଢ଼ାଇଲେ ସେ ଦୂରକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଏ—ଅଥଚ ସେହି ଅମଳ ପଦ୍ମ ଝୁଏଁ ଝୁଏଁ ଭଗବାନଙ୍କର କରୁଣା ମଧୁ ପାନ କରି ଆପଣା ମନ ତଳେ ଫୁଟି ଉଠେ ।

ଦୁର୍ଗା ଏବଂ କାଳୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାଳୀଚରଣ ବହୁ ଭଜନ ବା ଶ୍ୟାମା-ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ମାତା ନିକଟରେ ପୁତ୍ର ଯେଉଁ ଭାବରେ ଅଳି କରେ ସେହି ଭାବରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଅଭିମାନରେ କହୁଛନ୍ତି—

"ପାଷାଣ ତନୟା ବୋଲି ପାଷାଣୀ ହେଲୁ କି ତାରା !
ମୋଲଗି ଶୁଖିବ କିଗୋ କରୁଣା ସରିତ ଧାରା ?"

ସେହି ଅଭିମାନରେ ସେ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖକୁ ସହ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି—

ଏ ଆଖି ଲୁହ ଝରି ଦେଖି ଯେବେ ଗୋ ତାରି,
ଆନନ୍ଦ ହେବ ଗୋ ଅନ୍ତର   ପାଉଛି ଶିର ମୋର
ଯେତେ ଇଚ୍ଛା ତୋହର   ଦିଅ ମା ଢାଳି ଦୁଃଖ ଭାର
ଗୋ କୃପାମୟୀ ! କରୁଣା ନ କଲେ ତୁ ନାହିଁ
କବିଚନ୍ଦ୍ର କହଇ   ପଦେ ଦିଅ ଏଡ଼ାଇ
ଏ ଜୀବ ଯାଉ ପଦ ଛୁଇଁ ।

କିନ୍ତୁ ଆହୁରି ଅନେକ ଭଜନରେ ଦେଖାଯାଏ—କାଳୀଚରଣ ନିଜର ଅନ୍ତର ଭିତରେ ସେହି ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ବୁଲୁଛନ୍ତି । ସେ ତାଙ୍କୁ କେଉଁଠି ହେଲେ ପାଉନାହାନ୍ତି । ଜଳେ, ସ୍ଥଳେ, ଆକାଶରେ ଏବଂ ନିଜ ଭିତରେ ସର୍ବତ୍ର ସେ ଏକ ଦୁଃସହ ଶୂନ୍ୟତା ବୋଧରେ ମୁହ୍ୟମାନ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କଳା ମେଘରେ ବିଜୁଳି ଭଳି ତାଙ୍କର ହୃଦୟାକାଶରେ ହଠାତ୍ ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଉଠିଛି ସେହି ଅନନୁଭୂତ ପୂର୍ବ ଉପଲବ୍‌ଧିଟି—ସର୍ବତ୍ର ସେ ତାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଉପଲବ୍‌ଧି କରି ଉଠିଛନ୍ତି—ଏବଂ ସେହି ଉପଲବ୍‌ଧିର ଆନନ୍ଦ ଆବେଗ ଆକୁଳ ବିହ୍ୱଳ ଭାବଟି ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ବାଣୀରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି—

(ଦିନେ) ଆକାଶ ପାତାଳ, ସାରା ଜଳଥଳ
            ଅନ୍ଧାରେ ହେଲି ମୁଁ ଖୋଜି
(ସତେ) ଫୁଟିଗଲା ଆଖି ତୁଟିଗଲା ଚେତା
            କେତେ କଣ୍ଟାବୁଦା ବାଜି
ଫାକାଶି ବୁଝିଲି ମୋର
ତୁମେ ସତେ ଏଡ଼େ ଚୋର
ଘଟ ଘର କୋଣେ ପଟ ଦେଖି କରି ଦର ହସି ମରେ ଗୁହୁଁ ।

ପୁଣି କେତେବେଳେ ସ୍ୱ କବି ପ୍ରତୀକ ଓ ପ୍ରତିମା ଭିତରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଅଦ୍‌ଭୁତ ଲୀଳା ଦେଖି ଅବାକ୍ । ହାସ୍ୟ କୁ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ଗାଇ ଉଠଛନ୍ତି —

ଚକା ଡୋଳା ! ଚକାଡୋଳା !
ଭଲି ଲଗାଇଛ ବସି ମେଳା ।
ପଥର ଦେଉଳେ, ଗଣ୍ଡିକାଠ ଦିଅଁ, ହାତଗୋଡ଼ କାନ ନାହିଁ
ପଲକ ନ ପଡ଼େ, ଚକା ଚକା ଆଖି, ମୁହଁ ଜାକ କଳା ବୋଳା ।

କିନ୍ତୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଅଦ୍‌ଭୁତ ଲୀଳା ଦର୍ଶନରେ କବି ସବୁବେଳେ ହସି ନାହାନ୍ତି—ବିସ୍ମୟ ବିମୂଢ଼ ଚିତ୍ତରେ ନିରାଜନା କରିଛନ୍ତି—ଗମ୍ଭୀର ସ୍ତୁତି ଭିତରେ ଗାଇ ଉଠିଛନ୍ତି—

"ଅରୂପ ସ୍ୱରୂପ ତୁମେ ବହୁ-ରୂପ ଧାରି
ତୁମେ ରାଜ-ରାଜେଶ୍ୱର, ପଥର ଭିଖାରି ।"

ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ତୁତି ବ୍ୟତୀତ କବି କିଛି ସ୍ଥଳରେ ଏହି ଅନିତ୍ୟ ଓ ମାୟାଚ୍ଛନ୍ନ ସଂସାର ପଥରେ ବଡ଼ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ହା ହୁତାଶ କରିଛନ୍ତି—

ଟାଣ ଖରା — ସରୁବାଲି
ଉପରେ ସୂରୁଜ ଗୋ
ଅପନ୍ତରା ନିଛୁଟ ଏ ବାଟ,
ଛୁଇଁ ଦେଲେ ହଂସା ଉଡ଼େ
ନିଆଁ ହୁଳା ସତେ ଯେ ।
ଆଖି ଆଗେ ଆଗେ କରେ ନାଟ ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ତାଙ୍କର ଭଜନ, କୀର୍ତ୍ତନରେ ବହୁ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ସ୍ତୁତି ଆରାଧନାର ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରିଛନ୍ତି । ଏବଂ ତାଙ୍କର ବହୁ ସ୍ତୁତି ଓ ସ୍ତବ ନିରାକାର ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବ ବା ଶାନ୍ତରସର ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଭଜନ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସବୁଥିରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି-ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟର ଧାରା ଅଜାଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭଜନ ଭିତରେ ମୁଖ୍ୟ ହୋଇ କାନରେ ପଡ଼ିବ ତାଙ୍କର କାଳୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାନଗୁଡ଼ିକ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାନଗୁଡ଼ିକ । ଏହି ଦୁଇ ଆରାଧ୍ୟଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନାନା ଭାବ ଓ ଅନୁଭବର ଭଜନ ରଚନାରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖର ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । କବିଚନ୍ଦ୍ର ମୂଳତଃ ମାତୃଭକ୍ତ-ଶକ୍ତି ଉପାସକ । ମାତ୍ର ମୁଖ୍ୟଭାବଟି ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି । ପ୍ରେମଭକ୍ତିଇ ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟଭାବ । ଏହି ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ଗଙ୍ଗା ଜଳରେ ସେ କେତେବେଳେ ଶ୍ୟାମା, ଅବା କେତେବେଳେ ଶ୍ୟାମଙ୍କର ପାଦ ଧୌତ କରି ଅଛନ୍ତି । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଏକାଧାରରେ ଶାକ୍ତ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ପୁଣି ମଧ୍ୟ ସାରସ୍ୱତ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଜୀବନୀ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ତାଙ୍କର କବି-ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଟି ମୂଳତ ଗାର୍ହସ୍ଥ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଏହି ସବୁ ଅନୁଭୂତିଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ସଚେତନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବେଣୁଧର, ବନମାଳୀ ଆଦି ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ସାଧକ କବିମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି-ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ସଙ୍ଗେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କର ଭଜନ କୀର୍ତ୍ତନ ଗୁଡ଼ିକ ଏକ ମାଳରେ ଗୁନ୍ଥି ହୋଇଗଲା ଭଳି ମନେହୁଏ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ମୂଳତଃ କବି— ତା'ପରେ ଯାଇ ନାଟ୍ୟକାର । ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କ ନାଟକର ପୃଷ୍ଠ ସଙ୍ଗୀତ ନୁହେଁ- ବରଂ ଆନ୍ତର୍ ସଙ୍ଗୀତ । ଆଧୁନିକ କାଳରେ ଭଜନ ରଚନାରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କେହି ଅତିକ୍ରମ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । କାଳୀଚରଣ କବି ଓ ଭକ୍ତକବି ମଧ୍ୟ ।

ଧାର୍ମିକ ଚେତନା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

ଅଧ୍ୟାପିକା ମନୋରମା ମହାପାତ୍ର

ଯେଉଁ ବସ୍ତୁର ମନନ ଦ୍ୱାରା ମନ ତ୍ରାଣ ଲାଭ କରେ ତାକୁ ମନ୍ତ୍ର କହନ୍ତି । ମନ ସର୍ବଦା ଅଶାନ୍ତ, ଅତୃପ୍ତ-ଇତସ୍ତତଃ ବିକ୍ଷିପ୍ତ, ମନ୍ତ୍ରର ମନନ ଦ୍ୱାରା ମନ ବିକ୍ଷେପ ଦୂର ହୋଇଥାଏ । ସାଧକ ହିଁ ମନ୍ତ୍ରର ମନନ ଦ୍ୱାରା ଅଜ୍ଞାନତା ଅନ୍ଧକାର ଭେଦ କରେ । ଋଷିଗଣ ମନ୍ତ୍ରର ଦ୍ରଷ୍ଟା—ମନ୍ତ୍ରର ସ୍ରଷ୍ଟା ସେହି ପରମ ପୁରୁଷ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ମହାପୁରୁଷମାନେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଗୂଢ଼ତମ ସତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଥାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର ସାଧାରଣ ମାନବ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସକଳ ନିଗୂଢ଼ ଚିରନ୍ତନ ସତ୍ୟ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସାଧାରଣ ମାନବର ଜୀବନରୁ ବିକ୍ଷେପ ଦୂର କରିପାରିବ ବିଭୁଚିନ୍ତା ରୂପୀ ଅମୃତ । ଏହି ଅମୃତ ସବୁ ଯୁଗରେ, ସବୁ ଭାଷାରେ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସଙ୍ଗୀତ ଜରିଆରେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ହୃଦୟ ପାତ୍ରରେ ପରିବେଷଣ କରାଯାଇଥାଏ । ମଣିଷ ମନକୁ ବିଭୁ ପ୍ରେମରେ ବୁଡ଼େଇ ଦେବାର ସହଜ ମାର୍ଗ- ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ । ଚଳନ୍ତି ଭାଷାରେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଗୂଢ଼ତମ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ ମନ ତାକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ । ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସଙ୍କ ଭାଷାରେ "ମନ ଧୋବା ଘରର ଲୁଗା, ଅଭ୍ୟାସ ଲେଢ଼ା । ଅଭ୍ୟାସ—ତାକୁ ଲାଲ ରଙ୍ଗ ବୁଡ଼େଇଲେ ସେ ଲାଲ ଯେଉଁ ରଙ୍ଗ ରାପିବ ସେ ରଙ୍ଗ ହେବ । ଯେଉଁ ରଙ୍ଗ ମନକୁ ସହଜରେ ଧରିବ, ମନକୁ ଛୁଇଁବ, ମନ ଚହ୍ଲି ପାରିବ । ସେ ରଙ୍ଗ ଆଦରରେ ମନ ଘେନିବ । ସାହିତ୍ୟିକ କବିର ସହଜ ରସ-ଜ୍ଞାନ ପଟୁତା ଥିଲେ ସେ ଚଳନ୍ତି ଭାଷାରେ ଭଜନ ଜଣାଣ ରଚନା କରି ସହଜରେ ଲୋକ ଚିତ୍ତକୁ ବିଭୁ ପ୍ରେମ ରଙ୍ଗରେ ରଙ୍ଗୀନ କରିପାରେ । କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ସେହିଭଳି ଜଣେ ସଫଳ କୁଶଳୀ କାରିଗର । ସେ ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ—କଥିତ ଭାଷା, ଯେଉଁଥିରେ ଆମେ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରୁଁ, ସେହି ସର୍ବଜନ ସ୍ୱୀକୃତ ଭାଷାରେ ଜଣାଣ ଭଜନ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ଚଳନ୍ତି କଥାକୁହା ଭାଷାର ଶକ୍ତି ଅସୀମ । ଏହା ସହଜରେ ଜନ ମନରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରେ । ଜୀବନର ଯୋଗହିଁ ସାହିତ୍ୟ । ବରେଣ୍ୟ କବି ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଜଣାଣ ଯେଉଁ ଭାଷାରେ ରଚିତ, ସେ ଭାଷା ସଙ୍ଗେ ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ନାଡ଼ିର ଯୋଗ ଅଛି । ଏହା ଆମର ଅତି ଚିହ୍ନା ଭାଷା । ଏହି ସଙ୍ଗୀତରେ ମନରେ ଘେନାଘେନ ଭାବ ଆସେ ।

ଉପନିଷଦ, ବେଦ, ଗୀତାର ସାର ସହଜ ସତ୍ୟ-ରୂପୀ ସର ଟିକିକ ସରଳ କଥାରେ ଲହୁଣୀ କରି ଘିଅ ମରିହୋଇ ଝରି ପଡ଼ୁଛି ତାଙ୍କର ଭଜନ ଓ ଜଣାଣରେ । ସାଧାରଣ ଜଞ୍ଜାଳି ମଣିଷର ମନ ମହକି ଉଠେ ଗୁଆ ଘିଅର ବାସନାରେ । ଦି ପଦ ଚଳନ୍ତି କଥାରେ ଯେଉଁ ଭାବ ମନରେ ଆସିବ; ଦି ହଜାର ବିଶେଷଣରେ ସେ ଭାବ ଆସିବ ନାହିଁ । ସେହି ଅପୂର୍ବ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ସରଳ ମଧୁର ଭାଷା — ଆପଣାର ବୋଲି ପାଖକୁ ଡ଼ାକି ନେଲାପରି ଭାଷା — କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ—ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ – ଭୂମିକାରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଲେଖିଛନ୍ତି ପଦଟିଏ କଥା "ହେଲେ ଭଜନ ଜଣାଣ ଲେଖିଲା ବେଳେ ମୋର ଯେମିତି ମନେ ହୁଏ ମୋ 'ମନ' ଓ ମୋ 'ଦେହ' ଅଲଗା ଅଲଗା" ! ଗ୍ରେଟିଆ କଥା ପଦକରେ କେତେ ନ କହିଲା କଥା ଛୁପିଗଲା । କେତେ ଅନୁଭୂତି ବରଷି ଗଲା ! କେତେ ମନକୁ ଓଦା କରିଦେଲା ! ବତୁରି ଗଲା ମନ 'ବିଭୁପ୍ରେମ'ର ସହଜ ରଙ୍ଗରେ । ଶୁଣିଲା ଲୋକର ମନକୁ ଓଟାରି ଆଣେ ଏଇ ଦି ପଦ କଥାର ମହକ ! ସଚେତ ! ମନ ତ କହୁଛି ଦିଅଙ୍କଆଡ଼େ ଭାସିଯିବି — ଚକାନୟନରେ ମିଶିଯାନ୍ତିକ ହେଲେ । ଏହି ଦେହ ଖଣ୍ଡିକ ସିନା ଶତ୍ରୁ, ବାଦ ସାଧୁଛି ! ମନେ ପଡ଼େ ମୋହ ମୁଦ୍‌ଗର୍ — "ଉଦର ନିମିତ୍ତଂ ବହୁକୃତ ବେଶମ୍" ପେଟ ବୃଖଣ୍ଡିକର କଣି ଜ୍ଞଣାଦାଉ ? ଶରୀର-ଧାରୀ ପକ୍ଷରେ ଅଦ୍ୱୈତ ବ୍ରହ୍ମ-ସାଧନା କଷ୍ଟକର । ଦେହ ମନ ବୁଦ୍ଧି ଏକ ହେଲେ ସିନା ସେ ମହାପ୍ରାପ୍ତି ସମ୍ଭବ ! ଏହା ଗୀତାର ବାଣୀ—ଭକ୍ତିଯୋଗ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗ୍ରାମକୁ ସଞ୍ଜତ କଲେହିଁ ମୁକ୍ତି । ମହାତଥ୍ୟକୁ ସରଳ ପ୍ରାଣ ଛୁଆଁ ଭାଷାରେ ସଙ୍ଗୀତ ମାଧ୍ୟମରେ ବାଢ଼ି ଦେବାର ପରିପାଟୀ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅପରୂପ ! ସେଇଥିପାଇଁ ବାରବୁଲା ଭିକାରୀ ବି ତାଙ୍କ ଜଣାଣ ବୋଲିଲାବେଳେ ଆଖିରୁ ତାର ଦରଦର ଲୁହ ଝରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ —

"ଚକାନୟନକୁ ଚାହିଁ ଗରିବ ଜଣେ
ଅଦ୍‌କା ହୋଇ ଡକା ପାରି ଗୁହାରି ଭଣେ ।"

ଶୁଣିଲା ଲୋକର ଆଖି ଶୁଖିଲା ରହେ ନାହିଁ । ପୁଣି କୁଳ ଭୁଆସୁଣୀର ପିନ୍ଧା ପଣନ୍ତ କାନି ଲୁହରେ ଆଲୁବାଲୁ ହୋଇଯାଏ ।

ଅହେତୁକୀ ପ୍ରେମର ସୁମଧୁର ରାଗିଣୀ ମନ ଭିତରେ, ଓ କାନ ଭିତରେ, କାଳିଆ ସୁନାର ମୋହ — କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରସ ଜଗାଇ ଦିଏ । ବିରହିଣୀ ରାଧାର କାନ୍ଦଣା ଝରିପଡ଼େ ଲୁହ ହୋଇ ଗାଉଁଲି ବୋହୂ ଆଖିରୁ । ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତର ଅନୁପମ ସରଳ ପ୍ରକାଶ —

“ବନ କୋଣେ ବାଜେ ପୁଣି
ମନ କୋଣେ ବାଜେ
ନୟନ ମୁଦିଲେ କମ ଛବିଟି ବିରାଜେ ।”

ବା

“ରାଇ ତୋ ଘେନି, ଜନମ ଜନମ ଗୋ
ନାଗରବର ବ୍ରଜବାସୀ ।”

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭକ୍ତର ଭାଷାରେ ଲେଖା ଜଣାଣ ଶୁଣିଲେ ଦରବୁଢ଼ୀ ଆଈଙ୍କୁ ଝାଲଝାଲୁଆ ଦିଶେ ଚକାଡୋଳାଙ୍କ ମୁହଁ—ତାର ମନର କଥାକୁ ସ୍ୱର ଦେଇଛନ୍ତି କବିଚନ୍ଦ୍ର, ଯଥା—

“ତାଳୁରୁ ତଳିପା ଯାଏଁ ।
ତାତିରେ ତ ପାଚିଯାଏ
ଆହା କରିବାକୁ ନାହିଁ ସାହା
ଆଖିଝରା ଲୁହ ଧାର
ପତାତଳେ କାଟେ ଗାର
ଭଗାରି ହେଲି କି ଚଉବାହା ।”

ଭକ୍ତର ଅଭିମାନର ଏଭଳି ପ୍ରେମ ଭରା ସରଳ ପ୍ରକାଶ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ! ବୁଢ଼ୀ—ଅଣ୍ଟା ଭାଜି ପଡ଼ିଛି ପାକୁଆ ପାଟିରେ ଲେଫେଡ଼ି ହସି କହେ— ଆହା—କି ସୁନ୍ଦର ଜଣାଣ ଲୋ—ସତ ଲୋ ମଣି—

“ଉଡ଼ିଯିବ ଖପୁରା ତୋ
ଭାଙ୍ଗିଯିବ ହାଡ଼,
ମାରିଲେ ଟେକାଏ ଥୁଆ
ତୋ ଲଗି ପଥର ରେ !”

ଲୋକଶିକ୍ଷାର ଏ ଭଳି ସରଳ ବାଟ ଆଉ କଣ ଥାଇପାରେ ? ଶଙ୍କରଙ୍କର ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ସାରତତ୍ତ୍ୱ "ଭଜ ଗୋବିନ୍ଦମ୍"ର ଚିନ୍ତାଧାରା କବିଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜଣାଣରେ କଥାକୁହା ଭାଷାରେ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି—

"ଏ ଘୁର ଛନୁ ଚୋର
ନୁହଁଇ ଦ କଡ଼ାର
ବୋଲୁ ଯା ମୋର ମୋର
ସେ ଦେବେ ସାତ ପର
କେହ ନ ଦେବେ ବାରେ ଗୁହିଁ !"

ଶଙ୍କରାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମୋହ ମୁଦ୍‌ଗରର ଭାବ—

"ଗତବତି ବାୟୌ ଦେହାପାୟେ
ଭାର୍ଯ୍ୟା ବିଭ୍ୟତି ତସ୍ମିନ୍ କାୟେ" –

ଏଥିରେ ପ୍ରକଟିତ । ଏଣୁ ଗୋବିନ୍ଦ ଶରଣ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ବାଟ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗାଇଲେ—

"ପାଖରେ ଦେଖୁ ଯାହା
କେହି ନୋହିବେ ସାହା
ଏ ଘୁର ଦୁଇ ବାହା କହିବେ ଆହା, ଆହା
ଚଉବାହାକୁ ଅନୁସରିଥା ।

ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ଲୀଳାଭୂମି ଉତ୍କଳରେ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣକୁ ଏ ଭାଷା ତରଳେଇ ଦେବ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବିଶ୍ୱପିତାର ସନ୍ତାନ ଆମେ ସମସ୍ତେ—ଅମୃତସ୍ୟ ପୁତ୍ରା—

କବିଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲିଲେ ସେହି ପରମ ସତ୍ୟ—ପରମ ପିତାଙ୍କ ସ୍ଥିତି—ଭକ୍ତ ମନକଥା—ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କହୁଛି ଭକ୍ତ—

"ତୁମ ବିପଦରେ କିଏ ସେ ରଖିବ
କାହା ନାମ ଧରି ତରିବ ସତେ ?
ଜଗନ୍ନାଥ ମୋର
ବାପ ବସିଛନ୍ତି
ତମ ବାପ କିଏ କହ ଜଗତେ ।"

ସକଳ ବିଶ୍ୱାସୀ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ମନରେ ମହାଭାବ ତଥା ବିଶ୍ୱାସର ଦମ୍ଭ ଆଣିଦିଏ ଏଇ ଭାଷା ।

"ଦୟା ସାଗର ବୋଲାଇ କଲ
ପାତର ଅନ୍ତର
କାହାଭାଗେ ଟଣ୍ଡ ଖିଆ
କାର ଅଇଁଠା ପତର ।"

ଥିଲା ନ ଥିଲାର ଭେଦଭାବ ଦିଅଁଙ୍କ ଆଗରେ ଥୋଇଛନ୍ତି···କବିଚନ୍ଦ୍ର । ସନାତନ ଧର୍ମର—ସାରସତ୍ତ୍ୱ ବାହ୍ୟ ମାର୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମପୁସ୍ତକ ଗୀତାର ବାଣୀ—ସାଧାରଣ ଲୋକ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭଜନମାଳାରେ ଲେଖା ହୋଇଛି ସରଳ ଭାବରେ—

"ନଶ୍ୱଏ କ୍ଷଣେକେ ବସି
ଧର ବାଗ ଡୋର
ହସିବୁ, କାନ୍ଦିବୁ ବାବୁ !
ନାହିଁ ସ୍ଥିର ତୋର ।"

ହେଲେ ଏ ସଂସାରରେ ଜଗି ରଖି ଚଳିବାକୁ ହେବ । ବଡ଼ ଅବଡ଼ା-ଖାବଡ଼ା ଏ ସଂସାର ରାସ୍ତା— କବି ଗାଇଲେ—

"ସଉଦା ତୋର ସାରିଯାରେ
ମନୁଆ, ଦୁନିଆ ହାଟ ଏ
ଥିର ଥିର ତୋ ପାଦ ପକା ରେ
ମନୁଆ, କଣ୍ଟା ବାଟ ଏ ।"

ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ କବି—ସଙ୍ଗୀତ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭୁ ଦରଶନ ପ୍ରାପ୍ତିର ମହନୀୟ ଅଭିଳାଷ ନେଇ ଆକୁଳ ହୋଇ ଗାଇଛନ୍ତି—

"କଣ୍ଠେ ସେ ସୁର ଦିଅ
ପ୍ରେମମୟ !
ଯେ ସୁରେ ଗାଇଲେ ବସି,
ଯେତେ ଦୂରେ ଅବା
ନିକଟରେ ଥାଏଁ
ପାଇବି ପଦ ପରଶି ।"

ସୁର, ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଲୟ ପାଇଁ ଆକୁଳ ନିବେଦନ କବି କଣ୍ଠରେ—ଭକ୍ତି ଯୋଗର ମହିମା ଗାନ । ପରମେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଲୀନ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା—

"ସୁରେ ମୁରଛନା ଲୟ
ମତେ ଗୋ ଶିଖାଇ ଦିଅ
ଯେ ଲୟେ ମୋ ଲୟ
ଲୀନ ହେବ ତବ
ଚରଣରେ ଦିବା ନିଶି ।"

ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱର ସାରକଥା
"ବିନା ପ୍ରେମେ ନହି
ମିଳେ ନନ୍ଦଲାଲ ।"

ଏହି ମହାନ୍ ସତ୍ୟକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଭକ୍ତି ଡୋର ଭକ୍ତ ମନରେ ବାନ୍ଧ ଦେବା ପାଇଁ—ଏ ଭଜନ ଡୋର—

"ପ୍ରେମ ଭରି ଭର
ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ
ଘଟେ ଘଟେ ସେ ଯେ ଥାଇ ।

ପ୍ରେମ ବିନେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କହେ
ମିଛ ମନ୍ଦିର ମେଢ଼ ସଜାଇ
ହରି ଦରଶନ କାହିଁ ?"

ଜଗଜ୍ଜନନୀ ଶ୍ୟାମାଙ୍କ ବନ୍ଦନା ଉମାଙ୍କ ବନ୍ଦନା ବ୍ରହ୍ମ ଦର୍ଶନ ବନ୍ଦନା ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱୈତ ଓ ଅଦ୍ୱୈତ ଚିନ୍ତାଧାରର ସୁକ୍ଷ୍ମ ବେଣୀ ରସ ଆକାରରେ ପ୍ରବାହିତ । ଭକ୍ତକବି ବାରବାର ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି । ଶଙ୍କରଙ୍କ କ୍ଷମାପନ୍ନ ସ୍ତୋତ୍ରର ଚିନ୍ତାଧାରା—

"ନ ଜାଣେ ଭକତି
ମାଗୋ, ନ ଜାଣେ ପୂଜନ ରୀତି
ନିଶି ଦିନ ଆଚରିଛି
ଜୀବନେ ଯେତେ ଅନୀତି
ଜନନୀ ଗୋ, ନ ଦେବୁକି କ୍ଷମା ?"

କୁସନ୍ତାନ ହୁଏ ଭବ
କୁମାତା ଯେ ଅସମ୍ଭବ
ଜନନୀ ଅଙ୍କରେ କିଗୋ
କୁପୁତ୍ରର ନାହିଁ ଠାବ
କବିଶଶୀ ମା, ହରି କି ମା !”

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଉପନିଷଦର ଋଷିଧାରା ଗୀତାବର୍ଣ୍ଣିତ ପରମ ପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମହିମା—ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ, ଐକ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତିକୁ ଭାଷା, ଭାବ ଓ ଛନ୍ଦର ମିଳନରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱଳ୍ପ କଥନରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଜଣାଣରେ ।
ଉଦାହରଣ—

“ଭଜରେ ମନ,
ସଜ ସରସିଜ ଚରଣ
ଗଜ ନିସ୍ତାରଣ ଭୁଜ
ମୋହନ ବରଜ ଧନ !
ଲାଜରଖା ଦ୍ରୌପଦୀର
ହେଜ ରେ ମନ ପାମର,
ସଜ ହେଲେ ସାରଥିର
ସାଜ ସିଦ୍ଧ ସିତାମ୍ବର
ଆଜନମ ପାପ-ଦହନ !”

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅନବଦ୍ୟ ଭାବବହୁଳ ସାବଲୀଳ ଛନ୍ଦ, ଲୟ, ତାନ ଓ ମଧୁର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ସମ୍ବଳିତ ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତ ଅନ୍ତଃ ସଲିଳା ଫଲ୍‌ଗୁ ପରି ଅନ୍ତରକୁ ଅପୂର୍ବ ଅନାସ୍ୱାଦିତ ଅଭିନବ ମହିମାମୟ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରେମରେ ରସାଣିତ କରିଥିଲା । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଯୁଗାନୁଯାୟୀ ସରଳ—ଛନ୍ଦ, ଲୟ ତାନ ମଧୁର ରାଗିଣୀଭରା ଜଣାଣ, ସାଂସାରିକ ଜଞ୍ଜାଳରେ ଆବଦ୍ଧ ସାଧାରଣ ନରନାରୀଙ୍କୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆନନ୍ଦ ପରିବେଷଣ କରୁଛି ଓ କରିବ କବିଙ୍କ ଜୀବନର ପଣ—ତାଙ୍କ ଭଜନର ବାଣୀ—

“ନାହିଁ କରି ନାହିଁ
ଯାହାତ ଦେଇଛ ନେଇଛି ମୁଁ ମଥା ପାତି
ତମ କ୍ଷୁଧା ମାନି ଭୁଲିଛି
ନ ମାନି ବାଦଲ ବରଷାରାତି ?”

କବି ଲେଖନୀ ଝୁଲିଛି କଣ୍ଠ ଗାଉଛି ବନ୍ଦନା । ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ସାହା—ଯଷ୍ଟି ରୂପକ ଭଗବତ୍ ବିଶ୍ୱାସ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—

"(କେବେ) ମାଗିନାହିଁ କିଛି
ମଗା ପଣେ ଛି—ଛି
କହୁଛି ମନେ ଯା ଅଛି
କାଢ଼ି ନେବେ ନାହିଁ 'ଯଷ୍ଟି' କରରୁ
କବି ଶଶୀ ପରି ଖଞ୍ଜ !"

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କବି ମାନସର ସର୍ବୋତ୍ତମ ପ୍ରକାଶ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମା ପୁରୁଷର ଧ୍ୱନି । ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଶେଷ ପ୍ରାର୍ଥନା ତାଙ୍କର—

"ବିକଳ କର ମା ସକଳ ଅଙ୍ଗ
ରସନା ମାତର ଥାଉ
ପସରି ନ କରି ଅସରି ଦୁଃଖ
ତାରି ତାରି ଖାଲି ଗାଉ ।"

କବି ଲେଖନୀ, କବିଙ୍କ ବାକ୍‌ଶକ୍ତି ଅତୁଟ ରହୁ—ସେ ଏଇଭଳି ଦରିଦ୍ର ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଜୀବନ-ନାଆକୁ ଠିକ୍ ବାଟରେ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ବାଟ ଦେଖାନ୍ତୁ । ଜଗନ୍ନାଥ ଶରଣ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ

ଡକ୍ଟର ମନମୋହନ ମହାନ୍ତି

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ସ୍ୱରଚିତ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣରେ କେବଳ ଯେ ବିଭିନ୍ନ ଦେବ ଦେବୀ ମାନଙ୍କର ରୂପ ଗୁଣର ଏକ ଆବେଗମୟ ସାଙ୍ଗୀତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତା ନୁହେଁ, ମଣିଷ ଜୀବନର ମୂଲ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଖୋଜି ବସିଛନ୍ତି । ସାଂସାରିକ ଜୀବନଯାତ୍ରା ମଧ୍ୟରେ ସେହି ପରମ ସତ୍ତା ପ୍ରତି ପ୍ରଣତି ଜଣାଇବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି । ପାର୍ଥିବ ଜଗତର ଅନିଶ୍ଚିତତା ଓ ପାରମାର୍ଥିକତାର ଚିରନ୍ତନତା ଓ ସତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଆମକୁ ସଚେତନ କରିଛନ୍ତି । ପାର୍ଥିବ ଜଗତର ଅନିଶ୍ଚିତତାକୁ ସୂଚାଇ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଚାଲ ପଥିକ ରେ ! ନ ଜାଣୁ ତୁ କି'ରେ ?
ବାଟ ବଧା ଘର ନୁହେଁ ପରା ତୋର
ଆସି ଯିବୁ ଚାଲି ଘର ଥିବ ଖାଲି
ଧନ, ମାନ ସାରା ନୁହେଁ ପରା ତୋର ।"

× × ×

ସେହିପରି ଗଭୀର ବିଶ୍ୱାସର ସହିତ ପରମାର୍ଥିକତାର ସରସତାକୁ ସେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି—

"ତୁମେ ସତ୍ୟ, ତୁମେ ନିତ୍ୟ, ତୁମେ ହେ ମଙ୍ଗଳମୟ
ଢାଳିଦିଅ ଶିରେ ମୋର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଢାଳିଦିଅ ।
ତୁମେ ବ୍ରହ୍ମ, ତୁମେ ଶକ୍ତି
ତୁମେ ଭକ୍ତି, ତୁମେ ମୁକ୍ତି
ତୁମେ ହେ ପୁରାଣ, ବେଦ, ସ୍ମୃତି, ତର୍କ, ଦରଶମୟ
ନିଶିଦିନ ପାଶେ ପାଶେ
ତୁମର ପ୍ରେମ ବିକାଶେ
ତୁମେ ମୋର, ମୁଁ ତୁମର, ତୁମେ ବିଶ୍ୱର ଆଶ୍ରୟ
ନାହିଁ ଗତି ତୁମ ବିନା
ଜୀବର କାରଣ ସିନା
ତୁମ ନାମ ଚିଦାନନ୍ଦ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଜୟ ଜୟ ।"

ତାଙ୍କର ଭଜନ-ଜଣାଣରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରେମ-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜ ଜୀବନରେ ବିଷର୍ଣ୍ଣତାର ଚିହ୍ନ ଦେଖିଛନ୍ତି । ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଭୁବନ ଭରି ଏ ମଧୁହାସ ଢାଳିଦେଇ
ସାଇତି ରଖିଛ କହ କିସ ମୋହ ପାଇଁ ?
ମୋହ ଲାଗି ଖାଲି, ସବୁ ତାତି ବାଲି,
ଛଳନାର ମରୀଚିକା,
ବେଦନା ଜଞ୍ଜାଳ, ପ୍ରବଞ୍ଚନାଜାଲ ସବୁ ମୋ ପାଇଁ କି ଏକା
ଏଇକି ବିଶ୍ୱର ସାଇଁ !
ଲୁହ ଆସିବାର ଆଉ ଗନ୍ତାଘର
ନ ମିଳିଲା ପରି କାହିଁ ?
ଏ ଆଖି ଦୁଇକି ସରଜିଥିଲି କି
ଯମୁନା ବାଢ଼ିବା ପାଇଁ
ଖେଳିବାକୁ ନାଆ ବାହି ।—"

ସବୁ ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ, ବିଷର୍ଣ୍ଣତା, ମଳିନତା ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ସେ ସେହି ଐଶ୍ୱରୀକ ଶକ୍ତିର ଔଜ୍ଜଲ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ତାହା ତାଙ୍କର ସ୍ୱରରେ ସ୍ପଷ୍ଟ—

"ତେବେକେ ତୁମକୁ କାହିଁକି କହନ୍ତି ପାଷାଣ ନ ପାରେଁ କେବେ
ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଦୀପ ଜାଳିଦିଅ, କବିଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁଭବେ ।"

ଦୁନିଆର ସବୁ ଝଡ଼ଝଞ୍ଜା, ଆଶା-ନିରାଶା, ସଫଳତା-ବିଫଳତା ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଐଶ୍ୱରିକ ଶକ୍ତି, ଭଗବତ ସତ୍ତା ପ୍ରତି ସଚେତନ ରହି ନ୍ୟାୟ ଓ ଧର୍ମ ପଥରେ ଆଗେଇ ଚାଲିବାକୁ ଦରଦୀ ହୃଦୟରେ ସେ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । ଧର୍ମ ବଳରେହିଁ ମଣିଷ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବ । ତାଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ ହେଲା—

"ଚାଲରେ ପାନ୍ଥ ! ଦୁନିଆଁ ଦରିଆ ଲଙ୍ଘି
ଊର୍ମି ଭୀଷଣ, ଭଙ୍ଗା ଆହୁଲା ସଙ୍ଗୀ
ଝଞ୍ଜା ଠେଲି ଚାଲରେ ପଥିକ ! ଧରମର ପାଲ ଟାଙ୍ଗି ।"

ଅଲିଭା ସ୍ମୃତି

ଶ୍ରୀ ପ୍ରାଣନାଥ ମହାନ୍ତି ଏମ. ଏ., ଆଇ. ଏ. ଏସ୍ (ଅବସର ପ୍ରାପ୍ତ)

ବିଗତ ପଚିଶ ବର୍ଷ କାଳସ୍ରୋତରେ କୁଆଡ଼େ ଲୀନ ହୋଇଯାଇଛି; ମାତ୍ର କାଳୀବାବୁଙ୍କ ବିଷୟରେ କେତେକ ଅଲିଭା ସ୍ମୃତି ମୋ ମନରେ ଲାଗି ରହିଛି । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ କଳାକାର, ଉପାଦେୟ-ସାହିତ୍ୟ-ସ୍ରଷ୍ଟା ଏବଂ ପ୍ରବୀଣ ସଙ୍ଗୀତ-ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ତାହା ଓଡ଼ିଶାରେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ସର୍ବଜନସମ୍ମତ । ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ଅନବଦ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ବିଚକ୍ଷଣ ପରିବେଷଣଦ୍ୱାରା ସେ ଆଜି ଉତ୍କଳ-ଜନ-ମାନସରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏବଂ ସମାଦୃତ । ଗତ ପଚିଶ ବର୍ଷ ହେଲା ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିବାର ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ପାଇଛି; ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ସୌଜନ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରାଣବନ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ-ସୃଜନ ପ୍ରତିଭାଦ୍ୱାରା ଅଭିଭୂତ ଏବଂ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି ।

ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କବି, ସଙ୍ଗୀତ ବିଶାରଦ ଏବଂ କୃତୀ କଳାକାର ଭାବରେ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ବିନମ୍ରତା ଏବଂ ନିରହଙ୍କାର ଭାବ ମୋତେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ମୁଗ୍ଧ କରିଛି । ମହାକବି କାଳିଦାସ ତାଙ୍କର ଶେଷ ଏବଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାକାବ୍ୟ 'ରଘୁବଂଶମ୍' ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କରେ ବିନମ୍ରତା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି—

କ୍ୱ ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଭବୋ ବଂଶଃ କ୍ୱ ସ୍ୱଳ୍ପବିଷୟା ମତିଃ ।
ତିତୀର୍ଷୁଃ ଦୁସ୍ତରଂ ମୋହାଦୁଡ଼ୁପେନାସ୍ମି ସାଗରମ୍ ॥
ମନ୍ଦଃ କବି-ଯଶଃ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଗମିଷ୍ୟାମ୍ୟୁପହାସ୍ୟତାମ୍ ।
ପ୍ରାଂଶୁଲଭ୍ୟେ ଫଳେ ଲୋଭାଦୁଦ୍‌ବାହୁରିବ ବାମନଃ ॥

'ମନ୍ଦମତି' ହୋଇ ରଘୁବଂଶ ମହାକାବ୍ୟ ଲେଖିବାର ପ୍ରୟାସ କରିବା ଏବଂ 'ସତ୍‌କବିଯଶଃପ୍ରାର୍ଥୀ' ହେବା ବାମନ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଗଛରୁ ଫଳ ତୋଳିବା ପରି ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକ ବିଡ଼ମ୍ବନା ମାତ୍ର—କି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ବିନମ୍ରଭାବାପନ୍ନ ସୃଷ୍ଟି !

ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ ବିଶ୍ୱବନ୍ଦ୍ୟ 'ଗୀତାଞ୍ଜଳି' ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ କି ବିନମ୍ରତା ଏବଂ ନିରହଙ୍କାର ଭାବର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦ୍ୟାଂଶରେ—

ଆମାର ମାଥା ନତକରେ ଦାଓ ହେ ତୋମାର ଚରଣ ଧୂଲାର ତଲେ ।
ସକଲ ଅହଙ୍କାର ହେ ଆମାର ଡୁବାଓ ଚୋଖେର ଜଲେ ।

କାଳିଦାସ ଏବଂ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ଦାୟାଦ ଭାବରେ କାଳୀବାବୁଙ୍କର ବିନମ୍ରତା ଓ ନିରହଙ୍କାର ଭାବ ଭାରତୀୟ-ସଂସ୍କୃତି-ପରମ୍ପରା-ସମ୍ମତ ଏବଂ ସର୍ବଥା ଅନୁକରଣୀୟ । ଗୀତାର ଭାଷାରେ—

ଯଦ୍ ଯଦ୍ ଆଚରତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ— ସ୍ତତ୍ ତତ୍ ଏବେତରୋଜନଃ ।
ସ ଯତ୍ ପ୍ରମାଣଂ କୁରୁତେ, ଲୋକସ୍ତଦନୁବର୍ତ୍ତତେ ॥

କାଳୀବାବୁଙ୍କର ଆଉ ଏକ ମହାନ୍ ଗୁଣ ହେଲା ତାଙ୍କର ଅଟଳ ଈଶ୍ୱର-ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ସମର୍ପଣ-ଭାବ-ପ୍ରଣୋଦିତ ଶରଣାଗତି । ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତ-ସୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ପରିସ୍ଫୁଟ ଏବଂ ଜୀବନ୍ତ । ତାଙ୍କର ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେତୋଟି ପଦ୍ୟାଂଶରେ ଗୀତୋକ୍ତ ଭକ୍ତିଯୋଗରସାଣିତ ସମର୍ପଣ ଭାବର ସୂଚନା ମିଳୁଛି :—

(୧) ଅନ୍ଧ ନୁହେଁ ଆଉ, ଆଖି ଲୁହର ପାଇଁ
ଆତୁର ନୁହେଁ ମୋ ମନ,
ଆଖି ବଦଳରେ ତୁମେ ପୁରେ ମୋର
ବିଜେ ତ ଜୀବର ଧନ ॥
(୨) ଶବରୀର କୋଳିଖିଆ — ଗୋପୀ ପରମାଦଢଆ
ରାଇ ଭଜେ ତବ ବିନେ ଶ୍ୟାମ
କବିଶଶୀ ଶେଷକାଳେ — ଶରଣ ଚରଣ ତଳେ
ଜୁହାରି ମାଗୁଛି ଗୁଣଧାମ ହେ ।
(୩) ନାମ ଗାଇ ଦିନ ଯାଉ ହେ ମୋହନ !
ଜନମ ମରଣ ସାଥୀ ମୋର
ଜୀବନର ସଞ୍ଜେ ହୁଅ ଗିରିଧାରୀ,
କବି-ଶଶୀ କଣ୍ଠର ହାର ।
(୪) ଅଗତି ଗତି କାରଣ, ଅନାଦି ହେ ନାରାୟଣ !
ଅନ୍ତିମେ ଚରଣେ ଦୀନ ମାଗେ ଶରଣ ।

(୫) ବାଞ୍ଛିତ ଚିର ସୋହାଗ ମିଳନ ମଧୁ ଲଗନରେ ପାଇ,
କୁଟିର ଦୁଆର ଧନ୍ୟ ହେବ ଗୋ, ଜାଗି ବସି ଅଛୁ ଯହିଁ,
ଅନ୍ଧାର ପଥେ ଜଳି ଉଠିବ ଗୋ ଦୀପ,
ଝଳିବ ଯହିଁ ମୁଁ କଞ୍ଜ ଚରଣ ଛାପ,

କରୁଣା ଝରଣା ଝରିବ ତୁମରି ବାଧା ବନ୍ଧନ ଠେଲି
ଅଥଳ ସାଗରେ ମିଳନ ମନାସି ଦେବି ପରି ନାଆ ମେଲି ।

(୬) ହନରିଥ ମୁଁ ଯେ, ଝରି ନୀର ଧାରି ହଏଁ
ମନ ମାରି, ତୁମ ମନରେ ମନ ମିଶାଏ ।
ଜୀବନଟା ସାରି ଦେଇ ତ ଆସିଛୁ ନେବାର ତ ନାହିଁ ଜାଣି;
ଆଉ ଅବା ସତେ କେତେକାଳ ବାକି ପତାଇବି ମିଛେ କାହିଁ ?

ଗୀତୋକ୍ତ ଉପଦେଶ—

ମନ୍ମନା ଭବ ମଦ୍‌ଭକ୍ତଃ ମଦ୍‌ଯାଜୀ ମାଂ ନମସ୍କୁରୁ —

ସତେ ଯେପରି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାବ୍ୟ-କଳା-ଜୀବନରେ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇଉଠିଛି ।

ଅଶରଣର ଶରଣ, ଶରଣାଗତବତ୍ସଳ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତିପୂତ ବିନମ୍ର ନିବେଦନ ଜଣାଉଛୁ ଯେ କାଳୀବାବୁ ଦୀର୍ଘଜୀବନ ଯାପନ କରି ସାହିତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତ-କଳା-ସୌରଭ ଦେଶ ଦେଶାନ୍ତରରେ ପୂର୍ବବତ୍ ବିଚ୍ଛୁରିତ କରନ୍ତୁ ଏବଂ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବୈଦିକ ପ୍ରାର୍ଥନା ତାଙ୍କଠାରେ ଅକ୍ଷରଶଃ ଫଳବତୀ ହେଉ—

ଜୀବେମ ଶରଦଃ ଶତଂ, ପଶ୍ୟେମ ଶରଦଃ ଶତମ୍ ।
ଶୃଣୁୟାମ ଶରଦଃ ଶତଂ, ବୁଧ୍ୟେମ ଶରଦଃ ଶତମ୍ ।
ଭୂୟଶ୍ଚ ଶରଦଃ ଶତାତ୍ ॥

●

ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ପୂଜାରୀ କାଳୀଚରଣ

ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଅଧିକାରୀ

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ଧ ଦିଗନ୍ତକୁ ନବୋନବ ଉନ୍ମେଷଶାଳିନୀ ପ୍ରଜ୍ଞାର ପ୍ରଭାବରେ ଯେଉଁମାନେ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ବରଣୀୟ ସ୍ରଷ୍ଟାଭାବରେ ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧ-ସାଧକ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ହେଉଛନ୍ତି ଅନ୍ୟତମ । ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଇତିହାସ ହିଁ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦିର ଇତିହାସ । କବିଚନ୍ଦ୍ର କେବଳ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଯୁଗସ୍ରଷ୍ଟା ନୁହନ୍ତି, ବିଶିଷ୍ଟ ନୃତ୍ୟଗୁରୁ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ, ଅନୁବାଦକ ଭାବରେ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ । ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଗୀତିକାର ଭାବରେ ସେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭକ୍ତି-ସାହିତ୍ୟକୁ ତାଙ୍କର ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ । ଭୁବନ ବନ୍ଦିତା ଉତ୍କଳ ଜନନୀ ତାଙ୍କଭଳି ଜଣେ ପ୍ରତିଭାବନ୍ତ, କୀର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ସୁପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଗର୍ଭରେ ଧାରଣ କରି ଧନ୍ୟା । ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ବର୍ଣ୍ଣାଢ଼୍ୟ ପ୍ରତିଭା ବହୁଭାବରେ ବିଭାବିତ ହୋଇଛି । ଅଜସ୍ର ଭଜନ ଜଣାଣ ସ୍ରଷ୍ଟା ଭାବରେ ସେ ସର୍ବମାନ୍ୟ । ଉତ୍କଳ ପ୍ରାଣ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟର ମୌଳିକ ଭିତ୍ତିଭୂମୀ ଉପରେ ଭକ୍ତିକ ଅଭ୍ରପ୍ରସାର ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ମୀନାର ନିର୍ମିତା, ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ନୈଷ୍ଠିକ ସାଧନା ତାଙ୍କୁ ଆଜି ସର୍ବାଗ୍ର ଗଣ୍ୟ ସାଧକ ରୂପେ ଜୟମାଲ୍ୟ ପିନ୍ଧାଇଛି । ତାଙ୍କ କୃତି ସମୂହରେ ଲୀଳାୟିତ ଶାଣିତ-ଚନ୍ତ୍ରାର-ଝଙ୍କାର ଚୈତନ୍ୟକୁ ଅପୂର୍ବ ଶିହରଣରେ ପ୍ଳାବିତ କରିଥାଏ । ଦିବ୍ୟଜୀବନର ଦିବ୍ୟାନୁଭୂତିର ପୁଣ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ ତାଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସତ୍ତା ସମ୍ପର୍କରେ ଚେତନ କରାଇଛି । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-ଗୁରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କୁ ଅଭିମାନରେ ଗାଳି ଦେଇଛନ୍ତି—

"ବାଧିଲା ଜାଣି କ୍ଷମା କର ନୋହିଲେ ରମା-ରମଣ
ଦଣ୍ଡେ ଦିଅ ଟାଳି,
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଜ ମୋ' ମନୋରଥ ଭରତି କରି
ଦେବ ! ଗାଳି ଦେଇ, ମହାପ୍ରଭୁ
କହନ୍ତି ବୁଧେ ଡରି ମରି
କାଳସର୍ପ ଆପଣ କବଳକର ପ୍ରାଣ-ପବନମାନଙ୍କୁ
ସବୁରି ହେ "

ପଞ୍ଚଶିଷ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଆଉ ଦି'ପାଦ ଆଗେଇ ଯାଇ ଅଭିମାନର ଦର୍ପ-ଖଣ୍ଡ-ଭଞ୍ଜନ କରିଛନ୍ତି—

"ବଡ଼ ଦେଉଳେ ବଡ଼ ଦିଅଁ କାହିଁକି
ବଡ଼ ବୋଲାଇ ଲାଜ ନାହିଁକି ?
ବଡ଼ଦିଅଁ ବଡ଼ଦିଅ ପତିତୁ ହରି (ହରି ହେ)
ବଡ଼ତି କରିଛ କହ କାହିଁ କାହାରି ?
ଧରମ ପାପ ଯାହା କଲି ଭୋଗିଲି ତାହା
ଆହା ପଦକୁ ସାହା ନାହିଁ କେ ତଡ଼ିବାହା !
ମୋ' କରମ ବଦଳି ନାହିଁତ ତୁମ ବଳି
କି ହେବ ହେ ପ୍ରଭୁପଣ ଥାଇକି ?"

ଭକ୍ତ କବି ଜୟଦେବ, ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ବିଦ୍ୟାପତି, ତୁଳସୀ ଦାସ, ସାଲବେଗ, ଭୀମ ଭୋଇ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ବନମାଳୀ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ସିନ୍ଧୁରେ ଅବଗାହନ କଲାଭଳି କାଳୀଚରଣ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତି-ସାହିତ୍ୟ-ସିନ୍ଧୁରେ ନିମଜ୍ଜମାନ ହୋଇ ଶରଣାଗତିରେ ମାନସ ବଳାଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଗାଇଛନ୍ତି—

"ନାଉରିଆ ! କରିଦେ ପାରି
କାଳିଆ ବଉଦ ଆସେ ବିଜୁଳି ମାରି ।୦।
ପାଣିତ କଳା ଭଅଁର,
ଗୁହଁଲେ ମାଡ଼ୁଛି ଡର,
ବୁକୁ ଉଠେ ଥରି ଥରି ।୧।
କାନ୍ତ ପାଉ ନାହିଁ ଆଉ
ତହିଁରେ ବନ୍ତାସୀ ଦାଉ
ଭଣ୍ଡି ନ ଦିଅ ତୁ ଆଉ
ଏତେବେଳେ ପର କରି ।୨।

ପାରି ମୂଲ ଦେବା ପାଇଁ
କାଣୀ କଉଡ଼ିଏ ନାହିଁ
କବିଚନ୍ଦ୍ର କହେ ଯାଇ
ଶୁଝିବି ତୋ ସେବା କରି ॥ ୩ ॥"

ସେ ନିତ୍ୟ ନୂତନ ଆନନ୍ଦଧାମରେ ଶାନ୍ତିରେ ପାର୍ଥିବ ଜଞ୍ଜାଳର ଶ୍ରାନ୍ତି ଅପନୋଦନ କରି ବିଶ୍ରାମ ନେଉଛନ୍ତି । ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ । ପୁଣ୍ଡରୀକାକ୍ଷଙ୍କୁ ଭକ୍ତ କାଳୀଚରଣ ସତତ "ତ୍ରାହିମାଂ ତ୍ରାହିମାଂ" ଡାକ ଶୁଣାଉଛନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟିର ରୂପ-ରସ-ଗନ୍ଧରେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ସେ ନୀଡ଼ର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଗଣ୍ଡିରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିବାକୁ ଚାହିଁ ନାହାନ୍ତି ।

ଜନ୍ମସିଦ୍ଧ ଓ ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ କବିଭାବରେ ତାଙ୍କ ସରଳ ହୃଦୟରେ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଉତଳ ଭାବରେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ସୁଧାରସର ଉଦ୍ରେକ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଣସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିର ଅନ୍ତରାଳରେ ଚିନ୍ମୟ ପ୍ରେମ-ପ୍ରବଣତା ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଭାବ ବିହ୍ୱଳ କରାଇଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଅମର ଲେଖନୀ ଜଗଜ୍ଜନନୀ, ବିଶ୍ୱ କଲ୍ୟାଣୀ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତିଙ୍କ ଚରଣାମ୍ବୁଜରେ ଭକ୍ତି-ନୈବେଦ୍ୟ ସମର୍ପି ମୁଖର ହୋଇ ଉଠିଥିଲା—

"ଦେବୀ ଗୋ ! ପରମାନନ୍ଦ ଦାୟିନୀ
ପଦ୍ମ ଗନ୍ଧ ପ୍ରସୂନ ମାଳିନୀ
ମା ଶ୍ମଶାନ ବିଳାସିନୀ
କର ଦୟା ଘେନେ ସିଂହ-ବାହିନୀ"
"ହର ହୃଦୟ-ପରୟୁରଣୀ"

ତୁଳସୀ ଦୁଇ ପତ୍ରରୁ ବାସିଲା ଭଳି ତାଙ୍କ ନିବେଦିତ ଭକ୍ତି ଅର୍ଘ୍ୟର ଯୋଜନ-ଗନ୍ଧା-ସୁବାସରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥିଲା ଯେ ସେ ଜଣେ ଭକ୍ତ କବି ଭାବରେ ଦିନେ କୋଟି ଜନ-ଗଣ ମନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ବସିବେ । ସେ ଦିନର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନ ହିଁ ଆଜି ବାସ୍ତବତାରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

ସ୍ୱକୀୟତାରେ ସତତ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ତାଙ୍କର ଭକ୍ତି-ସଙ୍ଗୀତ ସମୂହରୁ କେବଳ ନନ୍ଦନ ବନର ଚନ୍ଦନ ସୁବାସ ନିର୍ଗତ ହୁଏ ନାହିଁ ମିଳେ କସ୍ତୁରୀର ସୁଗନ୍ଧି ମଧ୍ୟ । ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ମନୋଜ୍ଞ-ବିନ୍ଧାଣି ବୋଧର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିର ରନ୍ଧ୍ରେ ରନ୍ଧ୍ରେ ବିକଶିତ । ଚିରନ୍ତନର କଷଟି ପଥରରେ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଯେ ପରୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ମହାକାଳ ବକ୍ଷରେ ମହାର୍ଘ ସାମଗ୍ରୀ ରୂପେ ପୂଜା ପାଇବ ଏଥିରେ ତିଳେ ମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ତାଙ୍କର ଭଜନ-ଜଣାଣରେ କେବଳ ବୌଦ୍ଧିକତାର ମନୋଜ୍ଞ ଆୟୋଜନ ହୋଇ ନାହିଁ, ଭକ୍ତିବିଳାସର ମହାପ୍ରସାଦ କଣିକା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ବିଶ୍ୱ-ବିଧାତାଙ୍କର ସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ବଜ୍ର-ନିର୍ଘୋଷରେ ଘୋଷଣା କରୁଛି । ବିବୁଧତାର ଗ୍ରାହକ ରୂପେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ସହଜରେ ଅବଧାରଣା କରିହେବ ଯେ ତାଙ୍କର କୃଷ୍ଣସମ୍ବନ୍ଧ ସୀମିତ ଏକକାଶ୍ରୟୀ ନ ହୋଇ ହୋଇଛି ବିଶ୍ୱଜନୀନ, ସର୍ବକାଳୀନ ।

ବୁଧ-ହଂସ-କେଳୀ-ସରର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ପରମାନନ୍ଦରେ ସେ ଚିଦାନନ୍ଦ ଶଙ୍କର ଆରାଧନା ସବୁବେଳେ କରିଛନ୍ତି –

"ଚକା ନୟନକୁ ଚାହିଁ ଗରିବ ଜଣେ
ଥକ୍କା ହୋଇ ଡକାପାରି ଗୁହାରି ଭଣେ"
ଆଉ
"ମାଧବ ! ମନ ମୋହନ
ଛଇଳ ନାଗର କହ୍ନା
ଚନ୍ଦ୍ର ବଦନ,
ଅଂଟେ ଗଢ କାରଣ ଅନାଦି ହେ ନାରାୟଣ
ଅନ୍ତିମେ ଚରଣେ ଦୀନ ମାଗେ ଶରଣ ।"

●

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଭଜନ-ଜଣାଣ

ଅଧ୍ୟାପକ ଅସିତ କବି

କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏବେ ଏକ ନିଃଶେଷ ପ୍ରତିଭା । ନିଜ ଭିତରେ ଯାହା ମଣି ମାଣିକ୍ୟ ଥିଲା ତାହା ସେ ବହୁଦିନରୁ ଏ ଜାତିକୁ ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ଏକଦା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ସେ ଥିଲେ ଏକ ନବୀନ ଆଲୋଡ଼ନ । ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟପର୍ବର ଗତିପଥକୁ ବଦଳାଇ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକକୁ ଉଭୟ ଆଙ୍ଗିକ ଓ ଭାବରେ ସେ ଦେଇଥିଲେ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ, ଦିକ୍ ଦର୍ଶନ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତିପତ୍ତି କାଳରୁ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର ଗତିପଥ ପୁଣି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଏବେ ନବ ନାଟ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ । ଓଡ଼ିଆ ନାଟକକୁ ସେ ଆଧୁନିକତାର ସ୍ପର୍ଶ ଦେଇଥିଲେହେଁ, ସେ ଆଧୁନିକତା ଏବେ ପୁରାତନ ହେଲାଣି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ, ବିଶେଷତଃ କେତେକ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଏବେ ବି ସଜଫୁଟା ଫୁଲ । ଏହି ଅମ୍ଳାନ ପୁଷ୍ପଗୁଡ଼ିକର ସୁରଭି ଏବେ ବି ଆମକୁ ଭୁଲାଇ ଦିଏ ସବୁ କିଛି, ପାଗଳ କରେ । ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିଚନ୍ଦ୍ର ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ରସିକ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିତ୍ତଚୋର । ସେ ପ୍ରେମ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ରୂପକାର, ବ୍ୟଥା ଓ ଆତୁରତାର ଗୀତିକାର । ବିଦଗ୍ଧ ପ୍ରେମିକ ସେ । ଏହି ପ୍ରେମ ତୃଷ୍ଣା କେତେବେଳେ 'ଜରିବୁଟା ବୁଣା, ଆଖି ଅପହୃଏ ନେଳିଆ ଗୃହ୍ନମୀ ତଳେ' ନିଜନରେ ଏକାକୀ ଆସୀନ କବିର ଚିତ୍ତ ଅତୀତର ସ୍ମୃତି-ସ୍ପର୍ଶରେ ଆବେଗଭରା କରିଛି, କେତେବେଳେ ପୁଣି ପ୍ରେମତୃଷ୍ଣା ରୂପରୁ ରୂପାତୀତ, ଦେହରୁ ଦେହାତୀତ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟରୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାତୀତ । ବାହାରର ଘୋଡ଼ଣି ଖୋଲି ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ କବି ସତେ ଯେପରି ନିଜକୁ ନିଷ୍କପଟ ଭାବରେ ଖୋଲି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଇଠି ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣବୀଣାର ସକଳ ତାର ବାଜି ଉଠିଛି ।

ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଲୋକପ୍ରିୟ । ସବୁ ଦେଶରେ, ସବୁ ସାହିତ୍ୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ଲୋକପ୍ରିୟତା ରହିଛି ଓ ରହିବ । 'ଜଣାଣ'ରେ ଅନୁରାଗ ଓ ଭଜନରେ ତନ୍ମୟତା—ଉଭୟ ବିଭୁପ୍ରେମ ଆଧାରିତ । ବ୍ୟକ୍ତିକ ଜଣାଣ ଭିତରେ

ନିର୍ବ୍ୟକ୍ତିକ ଶାନ୍ତିର ସ୍ନିଗ୍ଧ ସ୍ପର୍ଶ 'ଭଜନ' ଦେଇଥାଏ । ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଜନଗଣ-ମନରେ ସ୍ଥାୟୀ ରେଖାପାତ ପାଇଁ କିମ୍ବା ଅବସାଦଗ୍ରସ୍ତ ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ସତେଜ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଜଣାଣ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ସମ୍ପଦ । ଚଷା ମୁହଁରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ କଣ୍ଠରେ ବି ପ୍ରାଚୀନ ଜଣାଣର ଦିପଦ ବାହାରି ପଡ଼େ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ଚିନ୍ତା ଓଡ଼ିଆର ଚିରନ୍ତନ ଚେତନାରେ, ବିଭୂପ୍ରୀତି ଓଡ଼ିଆର ରକ୍ତରେ । ତେଣୁ ବୋଧହୁଏ କଳିଯୁଗରେ ଉତ୍କଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ବିରାଜମାନ···ଭକ୍ତର ଦୁର୍ବାର ଆକର୍ଷଣରେ ଦାରୁ ଭିତରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛନ୍ତି ନିରାକାର, ଅସୀମ ଅରୂପ ନିଖିଳ ପ୍ରାଣର ମୂଳାଧାର ।

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗୀତାବଳୀର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ 'ଭଜନ-ଜଣାଣ' ବିଷୟକ । ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଲିଖିତ ଏହି ଗୀତାବଳୀ ଭିତରୁ ଅନେକ ଗୀତ ସହିତ ବହୁଦିନରୁ ମୋର ପରିଚୟ; କିନ୍ତୁ ଏ ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ମୋର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ସମୟରେ ମୋର କଅଁଳ ମନ ଏଗୁଡ଼ିକର ସାଙ୍ଗୀତିକତାରେ ଆତ୍ମହରା ହୋଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲା, କ୍ରମେ ତାଙ୍କର କେତେକ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନର ଭାବ-ସମ୍ପଦ ମୋ ମନରେ ମାୟାଜାଲ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ଏବେ ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ କିଛି ଲେଖିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ମୁଁ ତାରି ଭିତରେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନ୍ତରାତ୍ମାର ସ୍ପନ୍ଦନ ଶୁଣି ପାରୁଛି । ନିପଟ ମଫସଲରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ' ଯା' ମାଆର କଣ୍ଠମାଳା ଥିଲା ସେହି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମୁଁ ଆଜି ତାରି ଭଜନ ଜଣାଣ ଭିତରେ ଦେଖୁଛି ।

କାଳୀଚରଣ ତାଙ୍କ ଗୀତାବଳୀର ୩ୟ ଖଣ୍ଡର ଉତ୍ସର୍ଗ ପତ୍ରରେ ସ୍ୱର୍ଗତା ଜନନୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି···"ତୁ ମୋତେ ଦେଇଛୁ ଭଜନ-ଜଣାଣ ଲେଖିବାର ପ୍ରେରଣା । ଏବେ ନୁହେଁ, ପିଲାଟି ଦିନରୁ କେତେ ଗୀତ ଲେଖିଛି । × × × × ମୋର ପ୍ରଥମ ଜଣାଣ ଲେଖାବେଳକୁ ମୋତେ ପ୍ରାୟ ଦଶବର୍ଷ, ଅପର ପ୍ରାଇମେରି ପଢ଼ିବାବେଳେ—ବୋଧହୁଏ ୧୯୧୦ ସାଲ ହେବ । × × × ଗୀତଟି ଲେଖି ତୋତେ ଦେଖାଇଥିଲି, ଗାଇଥିଲି । ତୋର ସେତେବେଳର ଆଶୀର୍ବାଦଭରା ସପ୍ରଶଂସ ଦୃଷ୍ଟି ଆଜି ମଧ୍ୟ ଲୁହ-ଗାଧୁଆ ହୋଇ ଦିଶୁଛି ମୋତେ । ସେଦିନ ସଞ୍ଜବେଳେ ଅଗଣାରୁ ଗୋଲାପ ଫୁଲଟିଏ ମୋ ହାତରେ ଦେଇ କହିଥିଲୁ—"ଯା, ମାଆକୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି, ତୋ ଗୀତଟିକୁ ତାଙ୍କ ପାଖେ ଗାଇ ଦେଇ ଆସିବୁ ।' ଇଷ୍ଟଦେବୀ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କୁ ଗୀତଟି ଶୁଣାଇ ଆସିଲି ।"

ପିଲାଟି ବେଳରୁ ଜଣାଣ ଲେଖିବାର ଏ ଯେଉଁ ପ୍ରେରଣା କବି ପାଇଥିଲେ ଏ ପ୍ରେରଣା ଚିରନ୍ତନ ହୋଇଛି କବିଙ୍କ ଜୀବନରେ । 'ଆଉ ଦୁଇପଦ' ଶିରୋନାମାରେ କବି ପୁଣି ଲେଖିଛନ୍ତି···"ଗୀତ ତ ଲେଖେଁ—ଓଡ଼ିଶୀ, ଭଜନ, ଜଣାଣ, ଛାନ୍ଦ, ପଲ୍ଲୀ

ଆଉ ଆଧୁନିକ—ସବୁ ବିସ୍ମୟର । ହେଲେ, ଅନେକ ଭଜନ ଜଣାଣ ଲେଖିଲବେଳେ ମୋର ଯେମିତି ମନେହୁଏ, ମୋ 'ମନ' ଓ ମୋ 'ଦେହ'ଟା ଅଲଗା ଅଲଗା ।' ଏହି ହିଁ କବିର ନିଜ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜର ଚମତ୍କାର ସମୀକ୍ଷା । ବାସ୍ତବିକ କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ତାଙ୍କ ଦେହରେ ନାହିଁ, ଅଛି ଏଇ ଭଜନ ଜଣାଣରେ । ଏ ସବୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣବୀଣାର ଝଙ୍କାରର ଛନ୍ଦବନ୍ଧ ପରିପ୍ରକାଶ—ମର୍ମ ଗୀତିର ବାକ୍ମୟ ରୂପ ।

ସେହି ବିରାଟ, ସେହି ମହାନ୍ ଯାହାର ମହିମା ନିଖିଳ ଭବ ଗାନ କରେ, ଚକିତ ଛନ 'କୋଟି ନୟନେ ଧ୍ୟାନ ରୂପ ଗୃହେଁ' ସେହି ମହାନ୍ ସ୍ରଷ୍ଟାର ଲୀଳା ସନ୍ଦର୍ଶନରେ କବି ମୁଗ୍ଧ, ଚକିତ । ଦିବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି ସେହି ଅରୂପ, ସେହି ନିରାକାର, ସେହି ଅସୀମ, ସେହି ଅନନ୍ତ, ସେହି ନିର୍ଗୁଣ କିପରି ସଗୁଣ, ସରୂପ ହୋଇ ଲୀଳା ଖେଳା କରୁଛନ୍ତି···

"ଅରୂପ ଛବି ତବ ସରୂପ-ଜୀବ ତଳେ ଫୁଟେ
ନୀଳ ଆକାଶ, ରବି ଶଶୀ ପ୍ରକାଶ ଫୁଲ୍ଲ ଫୁଟେ ।"

'ତାଙ୍କର ଅମଳ ଚରଣ ତଳେହିଁ ପ୍ରଣତ ଜୀବ ଶାନ୍ତି ପାଏ, ଏହାହିଁ କବିଙ୍କର ପ୍ରତୀତି । ସେହି ପଦାରବିନ୍ଦ ଆଖିର ଲୁହରେ ଧୋଇବା ପାଇଁ କବିର ପ୍ରାଣ ଅଧୀର ହୋଇ ଉଠିଛି । ସେହି ପଦର ବନ୍ଦନାରେ ତାର ପ୍ରାଣବୀଣାର ସକଳ ତାର ଝଙ୍କୃତ ହୋଇଛି···ସେ ସ୍ୱରର ମୂର୍ଚ୍ଛନା କବିଙ୍କୁ କରିଛି ଆତ୍ମହରା···

"ମନା ନ ମାନିଲେ ମୋର,
ଏଥର ଦେବତା ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ ତ
ଚରଣ ଦୁଇଟି ତୋର ।

ଯେ ଚରଣ ବେନି ଗୁଳି ଗଲ ଗୁଳି
ମଥୁରାକୁ ପରା ଦିନେ,
ବରଜ ଗୁଆଲୀ କିଶୋର ସରଳ
ଝୁରିମଲା ଅନୁଦିନେ;

ପୁଣି···

"ଚପଳ ଏ ଦୁଇ ପାଦ—ମନେ ଅଛି ବଡ଼ ସାଧ,
ବାନ୍ଧି ରଖିବି ମୁଁ ପଥର ଠାକୁର
ସଜାଡ଼ି କୁସୁମ ଡୋର ।୧।

ଜାଣି ମୁଁ ନ ଥିଲି ଆଖି ମାରେ ସତେ
ଏଡ଼ିକି ଶରଧା ବୋଲି,
ଯମୁନା ବଦଳେ, ଯମୁନା ଗଢ଼ିବି
ଏଥର ମୁଁ କଥା ଦେଲି ।"

କବିଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଏହି ଗୀତାବଳୀ ଭିତରେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ସେ ଜାଣିଛନ୍ତି କଣ୍ଠରେ 'ତୁଳସୀର ଦଳ', 'ଶିରରେ ହରି-ଚନ୍ଦନ ବାସ । 'କଣ୍ଠରେ ନିତି ରାମ ନାମ ଗାନ'ରେ ହରିଦର୍ଶନ ନାହିଁ; କିମ୍ବା ଗିରି କାନନରେ ବାସକରି, ଯାଗ କରି, 'ଜପତପ ଝୁଲି ଝୁଲିର' ହରିଦର୍ଶନ ନାହିଁ । କାରଣ ହରିଙ୍କର ସ୍ଥିତି କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ···"ପ୍ରେମ ଭରାଭର ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ଘଟେ ଘଟେ ସେ ଯେ ଆଇ ।" ବିଭୁପ୍ରେମହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଭୁପ୍ରାପ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ, କବି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସେହି ଈଶ୍ୱର ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଉନ୍ମୁଖ···

"ଚିର ସୁନ୍ଦର ହେ, ପ୍ରିୟ ମୋର
ଦରହସି ଆସ ଥରେ ମନ-ଚୋର

କି ବୋଲି ଡାକେ ସେ ବରଜ ରାଧିକା
କି କରି ହେଲା ସେ ଚରଣ ସେବିକା
ଶିଖାଇ ଦିଅ ହେ ମୋହନ ମନ୍ତ୍ର
ଜାଗିବି ମୁଁ ରାତି ଭୋର ।"

'ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ'ରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ଦାର୍ଶନିକତା ଯେପରି ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଛି, ଭଗବାନଙ୍କ ସହିତ ଭକ୍ତର ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ସେହିପରି ପ୍ରତିଟି ଶବ୍ଦ ତରଙ୍ଗରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଛି । ଏଇଠି ମନେ ପଡ଼େ ଜଣେ ବଙ୍ଗଳା କବିଙ୍କ ଗୀତର କେଇଟି ପଦ···"ଦେବତାରେ ମୋରେ ଆତ୍ମୀୟ ଜେନେ ଆକାଶେ ପ୍ରଦୀପ ଜାଳି" କବି ସେହିପରି ଦେବତାଙ୍କୁ ନିଜର ଆତ୍ମୀୟ ପରି ଗ୍ରହଣ କରି କେଉଁଠି ଗୁହାରି କରିଛନ୍ତି, କେଉଁଠି ଅଭିମାନ କରିଛନ୍ତି, କେଉଁଠି ରାଗିଛନ୍ତି, ଗାଳି ବି ଦେବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି—

(କ) ତୁମେ ବୋଲାଅ ପ୍ରଭୁ ! ପତିତ ପାବନ
ଯେ କୁହେ ହେ ହରି, ତରି ମରି ଅକାରଣ ।୧।

(ଖ) କେତେ ଉଜାଗର ଜଣି ପୁହାଇଲେ ହେବ ତୁମ ମନବୋଧ ?
(୧୧୩)

(ଗ) ମୁହିଁ ଖୋଲି ଦେଲେ, ଦେବଟି ତୁମର
ମହତ ଢକଡ଼ା କରି,
ବଡ଼ ଲୋକ ବୋଲି, କେତେ ବା ସହିବ ?
ଅଛି ତ ସୀମା ସବୁରି ।

ଭକ୍ତର ଗାଳି ଭିତରେ ଥାଏ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଭିମାନ ଏବଂ ଅଭିମାନ ଭିତରେ ପବିତ୍ର ପ୍ରେମାଶ୍ରୁ ଧାର । ଏଠାରେ ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ହୋଇଛି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଲିଖିତ ସଙ୍ଗୀତର ଏକ ସଞ୍ଚୟନ । ଏଥିରେ ଏପରି କେତେକ ଗୀତ ରହିଛି ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ିକ କେବଳ 'ଗୀତ ପାଇଁ' (song's sake); ପୁଣି ଏପରି କେତେକ ଗୀତ ରହିଛି ଯାହାକି କେବଳ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରୁହିଁ ସମ୍ଭବ । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟୋକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକରେ କଳାତ୍ମକ ପରିପାଟୀ ଯେପରି ଚମତ୍କାର, ଭାବ ସେହିପରି ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଯଥାର୍ଥରେ··· "Spontaneous overflow of powerful thinking recollected in tranquility."

●

ଭକ୍ତ କବିଚନ୍ଦ୍ର

ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାମାଧବ ମିଶ୍ର

ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଓ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜର ଦୁଃଖ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଅସ୍ତ୍ର । ସାମ୍ପ୍ରତିକ କବିତାର ଦୁର୍ବୋଧତା ଏହା ଭିତରକୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରି ପାରି ନାହିଁ । ଭକ୍ତ ସୁବୋଧ ଭାଷାରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜର ଗୁହାରି ଜଣାଏ । ସେ ନ ଶୁଣିଲେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପିଲା ପରି ରୁଷେ, ଅଭିମାନ କରେ । କିନ୍ତୁ ତାହାରି ଭିତରେ ଭରି ରହିଥାଏ ଭକ୍ତିର ଫଲ୍‌ଗୁ ଧାରା । ତାହାରି ଜରିଆରେ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଅହରହ ପ୍ରୟାସ କରେ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ବରପୁତ୍ର କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏହି ମାଧ୍ୟମର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ କରି ତୋଳିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଲିଖିତ ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଧାନ କଲେ ମନେ ହୁଏ, ସତେ ଯେପରି ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଯୋଗ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଭଗବତ୍ କୃପା ନ ହେଲେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ କୃପା, ସେ ଲଭ କରିଛନ୍ତି ଓ ସେଥିପାଇଁ ଗାଇଛନ୍ତି :—

ଯେତେ ନଷ୍ଟକୃଷ୍ଟ ସବୁରି ତୁମ ତ ଅଛି ଅଲାଜୁକ ପଣ
ଆପେ ସବୁ କରି ପରଶିରେ ଅଠା ବୋଳିବାର ତୁମେ ଜାଣ
ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଚୋର
ମନ ଚୋର ତୁମେ ମୋର
ତେବେକେ ତୁମକୁ କାହିଁକି କହିତ ପାଶୋରି
ନ ପାରେ କେବେ
ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଦୀପ ଜାଳିଦିଅ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁଭବେ ।

କବି ଭଗବାନଙ୍କୁ ମୃଦୁ ଭର୍ତ୍ସନା କରିଛନ୍ତି ସତ, କିନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କୁ ପାଶୋରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭିତରର ଅନ୍ଧାରରେ ଭଗବାନ୍ ପ୍ରକୃତରେ ଦୀପ ଜାଳି ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ କରି ତୋଳିଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ସେ କରୁଣା ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ସହିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ସେ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି—ହସି ହସି କେହି ଭଗବାନଙ୍କୁ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ପାଇବାକୁ ହେଲେ ହୃଦୟର କୋହ, ଆଖିର ଲୁହ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ :—

"ହସି କେ ପାଇଛି କାହିଁ ତୁମ ପଦତଳ ଭୁଇଁ
ଧରା ଦେଇ ଦେଇ ତୁମେ ଧରା ପରା ଦିଅ ନାହିଁ
ସୁଖରେ ତୁମେ ପରଶ କାହାକୁ ଦେଇଛ କାହିଁ ?
ନ କାନ୍ଦି କେ ଭେଟିଛି ହେ, ତନୁ ଛୁଇଁ ସତ କହ ।"

ଗଭୀର ଈଶ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧି ନ ଥିଲେ, ଏ ନିରାଟ ସତ କଥା ଲେଖନୀ ମୁନରୁ ଝରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେ ।

ଏ ସବୁ ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା କବି ମଝେ ମଝେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମନେ ହୋଇଛି, ସବୁ କରି ମଧ୍ୟ ଭଗବାନ ତାଙ୍କୁ ଧରା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଯେତିକି ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି, ସେତିକି ସତେ ଯେପରି ସେ ଦୂରେଇ ଯାଉଛନ୍ତି । କାହାକୁ ସେ ନିନ୍ଦା କରିବେ ? ନିଜ ଭାଗ୍ୟକୁ ନା ଭଗବାନଙ୍କୁ ?

ସେ ଗାଉଛନ୍ତି :—

"ଯେବେ କରମର ଗାର ସାର
ତେବେ କି ଫଳ ମା ଡାକିବାର ?

× × ×

ମୁଁ ଗୋ କୁ-ସନ୍ତାନ ହେଲି ବୋଲି
ତୁ କି କୁ-ମାତା ହେଲୁ କଠୋର ?"

କିମ୍ବା ଅତି ବିଚଳିତ ହୋଇ କହୁଛନ୍ତି :—

"ନାହିଁ କରି ଦେଲେ କଥା ତ ସରନ୍ତା
କାହିଁକି ପିଟନ୍ତି ମଥା ।
କେତେ ଆଉ କହି ଦଦରା କଣ୍ଠରେ
ଲଥା ପରେ ଦେବି ଲଥା ?"

ଅଭିମାନ କରି ସେ ପୁଣି ଗାଉଛନ୍ତି :—

“ମୁଁ ଯେବେ ତୁମକୁ ବାପ ନ ବୋଲିବି
ତୁମେ ବାପ ହେବ କାହୁଁ ?
“ଜଗତର ପିତା” ଜନେ ବୋଲିବାର
ଟେକ ରହିବ କି ଆଉ ?”

ସେତିକି ସ୍ନେହ, ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲେ ଅଳିଅଳି ପୁଅ ବାପା ଓ ମାଆଙ୍କୁ ଏପରି କହିପାରେ । ସେ ଜଗତର ପିତା କିମ୍ବା ଜଗତର ମାତାଙ୍କ ନିକଟରେ ମିଛରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇ ପଛରେ ଅମଙ୍ଗଳ ପାଞ୍ଚି ନାହାନ୍ତି, ଯାହା ସଚରାଚର ଦେଖାଯାଏ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଦୁଃଖ ହେଲା । ସେ କହି ଦେଲେ । ଭଗବାନ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କର ମନ କଥା ବୁଝିବା ଉଚିତ । ଯଦି ନ ବୁଝିଲେ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ନିଜର ଦୁଃଖ କହିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୁସନ୍ତାନର ଧର୍ମ । ତାହା କବିଚନ୍ଦ୍ର କରିଛନ୍ତି ଓ ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକର ମାଧ୍ୟମରେ, ସେ ଭଗବାନଙ୍କର ଆହୁରି ଆପଣାର ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

ସେ କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଜାଣିଛନ୍ତି, ଭଗବାନ କେବେ ତାଙ୍କର ଅମଙ୍ଗଳ ପାଞ୍ଚି ନାହାନ୍ତି । ଯାହା ତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ବୋଲି ଲଗିଛି, ତାହା ଦୁଃଖ ନୁହେଁ । ସେ ଦେବତାଙ୍କର ଆଶୀଷ । ତେଣୁ ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେହି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି :—

“ଶିବର ଘରଣୀ ତୁହି
ଅ-ଶିବ ତୋ ଘରେ କାହିଁ ?
ମାଆ କି ପାରିବ ସନ୍ତାନ ଶିରେ ଅଜାଡ଼ି ଦୁଃଖ-ଦାଉ
ଦୁଃଖ ଯାହାରେ ବୋଲୁଛି ସେ ତୋର ଆଶୀଷ
ବିନେ କି ଆଉ ?”

ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପିତାଙ୍କୁ ହରାଇ ମାଆଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ କବିଚନ୍ଦ୍ର । ମାଆଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ତାଙ୍କ ହାତରେ କଲମ ଧରାଇଥିଲା । ଦଶବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ଯେଉଁ ଗୀତିକବିତା ଲେଖି ମାଆଙ୍କୁ ଓ ପରେ ମାଆଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ, ସେଥିରେ ଭରି ରହିଥିଲା ଅପୂର୍ବ ସମ୍ଭାବନା । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ସେ କବିତାଟି ଆଉ ମିଳୁ ନାହିଁ । ଯେତିକି ପଙ୍କ୍ତି କବିଙ୍କର ସ୍ମୃତିରେ

ଅଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ କମ୍ ଶକ୍ତିଶାଳିତାର ପରିଚୟ ଦିଏ ନାହିଁ । ସେହି ପିଲାଦିନେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ :—

> "ଦେବୀ ଗୋ, ପରମାନନ୍ଦ-ଦାୟିନୀ
> ପଦ୍ମ-ଗନ୍ଧ-ପ୍ରସୂନ ମାଳିନୀ ମା ଶ୍ମଶାନ-ବିଳାସିନୀ
> କର ଦୟା ଦୀନେ, ସିଂହ ବାହିନୀ,
> ହର-ହୃଦୟ-ପର ଘୂରଣୀ ।"

ସେହି ସୂକ୍ଷ୍ମ କୋମଳ ହସ୍ତର ଲେଖନୀ ଭାଗ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରସାଦରେ ଓ ନିଜର ଅଲୌକିକ ସାଧନା ବଳରେ ଆଜି ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଯୁଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ଥାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟକୁ ପୁନର୍ଜୀବନ ଦେବାପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ଅପ୍ରତିହତ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଏ ଜାତି ଭୁଲି ପାରିବ ନାହିଁ । ଶହ ଶହ ଗୀତିକବିତା ଲେଖି ସେ ଏହି ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଜଣେ ଭକ୍ତ । ଭଗବାନଙ୍କର ଅପାର କରୁଣାଧାରାରେ ସେ ସତତ ସ୍ନାତ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟକୃତି ତାହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ।

ଭକ୍ତ କବିତା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର

ଶ୍ରୀ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ କର

ଜଣେ କବି, ନାଟ୍ୟକାର, ଅଭିନେତା, ମଞ୍ଚପ୍ରଯୋଜକ ଭାବରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ସୁପରିଚିତ । ସେ କେବଳ ସୁଲଳିତ ସଙ୍ଗୀତର କବି ନୁହନ୍ତି, ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଭକ୍ତକବି, ରସିକ କବି ।

ସନ୍ଥ ତୁଳସୀ ଦାସ, ମୀରାବାଈଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଓଡ଼ିଶାର ସାରଳାଦାସ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ, ଅନନ୍ତ, ଅରକ୍ଷିତ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଭକ୍ତଚରଣ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ସାଲବେଗ, ବୃନ୍ଦାବତୀ, ମାଧବୀ, ମଧୁସୂଦନରାଓ, ଭୀମ ଭୋଇ, ଗୌରଚରଣ, ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣଙ୍କ ଯାଏ ବହୁ ଭକ୍ତକବି ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଅମରତ୍ୱ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର ରଚନା ବହୁବର୍ଷ ତଳର, ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀତଳର ହେଲେ ବି, ଅଦ୍ୟାବଧି ଏହା ଭାସ୍ୱର ଓ ଅମଳିନ । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଭକ୍ତି କବିତା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିବେଚିତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନେ ଜଣା ଅଧିକେ ଭକ୍ତି ଭାବର ଉପାସକ ଏବଂ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଜିର ଯୁଗ, ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ, ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କ ବା ସ୍ପେଶିଆଲିଷ୍ଟ ଯୁଗ ହୋଇ ଥିବାରୁ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଛି । କେହି କେବଳ ପ୍ରେମ-ସାହିତ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ହେଲ ବେଳେ, ଆଉ କେହି ଜୀବନଧର୍ମୀ ବା ଯୁଗଧର୍ମୀ ସାହିତ୍ୟ, ଜାତୀୟତାବାଦୀ କିମ୍ବା ବିପ୍ଳବବାଦୀ ସାହିତ୍ୟ କିମ୍ବା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ସ୍ପେଶିଆଲିଷ୍ଟ ହେଉଥିବାର ଦେଖା ଯାଉଛି । କେହି କେହି ମଧ୍ୟ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଓ ଅସଂଲଗ୍ନ ଚିନ୍ତା-ପ୍ରସୂତ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଆନନ୍ଦ ପାଉଛନ୍ତି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ କିନ୍ତୁ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ସେ ପ୍ରଧାନତଃ ନାଟ୍ୟକାର ଓ କବି । କବିତାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାବରେ ସେ ହାତ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜଣେ ପ୍ରେମିକ କବି ଭାବରେ କେହି ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କଲାବେଳେ,

ଜଣେ ଜାତୀୟବାଦୀ ଓ ଜୀବନଧର୍ମୀ କବି ଭାବରେ କେହି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଭକ୍ତକବି ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସୁପରିଚିତ । ବହୁ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଭଜନ-ଜଣାଣ-କୀର୍ତ୍ତନ ରଚନାରେ ସେ ଧୂରୀଣ । ସେଥିରେ ଭକ୍ତିକତା ଯେପରି ବିକଶିତ, ସାହିତ୍ୟିକତା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପ୍ରତିଭାତ ।

ଭଗବାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଥବା ଭଗବାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କେହି ଅତି ବିନୟ ବା ନମ୍ର ଭାବରେ ଅନୁରାଗର ସହିତ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଥାନ୍ତି କିମ୍ବା ଭଗବାନଙ୍କ ଉପରେ ରାଗ କରି ତାଙ୍କୁ ଗାଳିଦେଇ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାହା ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ । ଭକ୍ତ ତା'ର ଭଗବାନଙ୍କୁ କିପରି ଭାବରେ ଡାକିବ – ଅତି ଆତୁରତାର ସହିତ କିମ୍ବା ଅଭିମାନଭରା ହୃଦୟରେ—ତାହା ଭକ୍ତର ଇଚ୍ଛା—ନିର୍ଭର । ସେଥିପାଇଁ କେହି ଅତି ନିଜନ ନିଉଚ୍ଛୁଳ ହୋଇ—

"ଜଗନ୍ନାଥ ହେ !
କିଛି ମାଗୁ ନାହିଁ ମୁଁ ତୋତେ
ଧନ ମାଗୁ ନାହିଁ ଜନ ମାଗୁ ନାହିଁ
ମାଗୁଛି ଶରଧା ବାଲିରୁ ହାତେ ।"

ବୋଲି ଗୁହାରି କଲବେଳେ, ଆଉ କେହି ଅଭିମାନରେ କହିଛନ୍ତି –

"ବାଧିଲି ଜାଣି କ୍ଷମା କର ନୋହିଲେ ରମା
ରମଣ ଦଣ୍ଡେ ଦିଅ ଟାଳି
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ! ଆଜି ମୋ ମନୋରଥ
ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବି ଦେଇ ଗାଳି ।"

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭକ୍ତି-କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଭାବ ରହିଛି । ସେ ନମ୍ର ହୋଇ କହୁଛନ୍ତି –

"ମିନତି ମୋର ଯେନ ଗିରିଧାରୀ,
ନଟବର କୁଞ୍ଜ-ବିହାରୀ
ସୁନ୍ଦର ହେ, ଧରି ଗିରିବର ମନ୍ଦର
ଯମୁନା-ତଟ ବନଚାରୀ
ରାଧାମନ ମନ୍ଦିର-ଅଧିନାୟକ
ମାନ ରଖ ମୁରଲୀଧାରୀ ।"

ଭକ୍ତ ଯେତେବେଳେ ଭୁଲ କରିପକାଏ, ସେ ତାର ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ; ଚରଣତଳେ ଲୋଟିଯାଏ । ଭକ୍ତକବି କାଳୀଚରଣ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭଗବାନଙ୍କ ଚରଣକୁ ଆଶ୍ରା କରି କହୁଛନ୍ତି—

"ଲାଜ ରଖ ଗିରିଧାରି ହେ !
ଘନ ବରନ ବନଗୁଞ୍ଜ
କଞ୍ଜଜିତ ଯୁଗଚରଣ ତଳେ ତବ
ଶରଣ ଦିଅ ହେ ମୁରାରି ।"

ପୁଅ ତା'ର ବାପ ପାଖରେ ଅଳି ଅଝଟ କରେ ଏବଂ ଚାହୁଁଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ ନ ପାଇଲେ ରୁଷେ, ଘୋଷା ହୁଏ । ଭକ୍ତ ସେମିତି ତା'ର ପିତା ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ ଅଳିକରେ, ଗାଳି ଦିଏ । କବି କାଳୀଚରଣ ସେଇଭଳି ଅଳି କରିଛନ୍ତି ଓ ରୁଷିଛନ୍ତି—

"ରୁଷିବାର ମୋର ଅଛି ଅଧିକାର
ବାହାପିଟି ଏହା କହେ ବାରବାର
ଜଞ୍ଜାଳିଆ କରି ଜନମ ଦେଲିତ—
କିଏ ସହିବ ମୋ ଦାଉ ?
ପାଦେ ଠେଲି ଦିଅ, ଲୋକହସା ହୁଅ
ତୁମ ପିତାପଣ ଯାଉ ।
ମୁଁ ଯେବେ ତୁମକୁ ବାପ ନ ବୋଲିବି
ତୁମେ ବାପ ହେବ କାହୁଁ ?
'ଜଗତର-ପିତା' ଜନେ ବୋଲିବାର
ଠେକ ରହିବ କି ଆଉ ?"

କବି ତାଙ୍କ ଭଗବାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅଭିମାନରେ 'ଲାଞ୍ଚୁଆ' ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି—

"ନ ନେଇ, ନ ପାଇ କିଛି ହେ କହ୍ନାଇ !
କାହାଠାରୁ ଭଲ କହ
ଅଜାଡ଼ି ଦେଇଛ ବଳେ ବଳେ ସତେ
କାହା ଶିରେ ଅନୁଗ୍ରହ ?"

ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜର ଅତି ଆପଣାର ବନ୍ଧୁ, ସୁହୃଦ, ସଖା ବୋଲି ଭାବି (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅର୍ଜୁନ ଭାବିଲାପରି) ତାଙ୍କ ନିକଟରେ କବି ନିଜର ଜଞ୍ଜାଳମୟ ଦୁଃଖଭରା କାହାଣୀ ଓଗାଳି ପକାଇଛନ୍ତି, ପୁଣି କେତେବେଳେ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ ଗୁହାରିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆଉ କେତେବେଳେ ନିଜ ଜୀବନକୁ ମଧୁମୟ, ରସମୟ, ସଙ୍ଗୀତମୟ କରିବାପାଇଁ, ଦୁଃଖ-ବିଷାଦ-ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ

ଫୁଟାଇ ଦେବାପାଇଁ, କଣ୍ଠରେ ସୁଲଳିତ ସ୍ୱର ଓ ଭାଷା ଫୁଟାଇବା ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ ଆକୁଳ ହୃଦୟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି ।

ଭକ୍ତ ଭାବରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରେମିକ ଭଗବାନଙ୍କର ସାନ୍ନିଧ ଲାଭ ପାଇଁ ନିଜକୁ ଦାସୀ, ପୂଜାରିଣୀ ଓ ପ୍ରେମିକା-ଅଭିସାରିକା ରୂପେ ସଜାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ପଥ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଦିନରାତି ବୃଥା ବିତୁଛି—

"ତୁମରି ଆଶାରେ, ଅଦେଖା ଠାକୁର,
ପଞ୍ଚପ୍ରଦୀପ ଜାଳେ
ନ ପସ୍ତୁର ପଛେ ତେବେକେ ବସେ ମୁଁ
ତୁମରି ଚରଣ ତଳେ ।

× × ×

ବାଧେ ନାହିଁ ମୋତେ ପାଇନାହିଁ ବୋଲି
ତୁମକୁ ମରମ ଘରେ
ନ ବୁଝିଲ ଯାହା, ତୁମ ପଥ ଚାହିଁ
ଦୀପଟିଏ ଜାଳି ମରେ ।"

ଏତେ ହାରି-ଗୁହାରି, କନ୍ଦନ-କଉସ୍ତୁଳି, ଆକୁଳ-ବିକଳ ପ୍ରାର୍ଥନା ସତ୍ତ୍ୱେ ଭଗବାନ ଯଦି ଭକ୍ତର ଡାକ ନ ଶୁଣି ନିଦାପଥର ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଭକ୍ତ ଅସହିଷ୍ଣୁ ହୋଇପଡ଼ି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଧିକ୍କାର କରେ । କବି କାଳୀଚରଣ ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ କ୍ଷୋଭ ଓ ଅଭିମାନରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ହକାରି ଧିକ୍କାରିଛନ୍ତି—

"ବଡ଼ ଦେଉଳେ ବଡ଼ ଦିଅଁ କାହିଁକି ?
ବଡ଼ ବୋଲାଇ ଲାଜ ନାହିଁକି ?

× × ×

ମୋ କରମ ବଦଳି ନାହିଁତ ତୁମ ବଳି
କି ହେବ ହେ ପ୍ରଭୁପଣ ଥାଇକି ?
କିମ୍ବା
ଜଗନ୍ନାଥ ! ବୋଲାଉଛ ଦୀନବନ୍ଧୁ
ମୋହର ବେଳକୁ ଶୁଖିଗଲ କହେ !
ଅଥଳ କରୁଣା ସିନ୍ଧୁ !"

ଏହା ହେଉଛି ଭକ୍ତିଭାବ, ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ତନ୍ମୟତା । ଭକ୍ତି ଭାବରେ ଭକ୍ତ ତଦ୍‌ଗତ ହୋଇ ଉଠେ । ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଏପରି ହେବା ଦରକାର, ଯିଏ ପଢ଼ିବ ବା ବୋଲିବ, ସେ ନିଜେ ତନ୍ମୟ ହୋଇଯିବ । ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ତାକୁ ଭଗବାନମୟ ଦେଖାଯିବ । ତାହାହିଁ ବାସ୍ତବରେ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ, ଯାହା ପ୍ରାଣକୁ ଛୁଏଁ, ମନକୁ ମାନେ, ହୃଦୟକୁ ଘେନେ । ସେ ସାହିତ୍ୟ ଓଠରେ ହସ ଫୁଟାଏ, ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରାଏ, ଦେହରେ ଶିହରଣ ଖେଳାଏ, ପୁଲକ ଆଣେ, ମଣିଷକୁ ଭାବ ବିହ୍ୱଳ କରାଏ ।

ଏଇଭଳି ଭକ୍ତିସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ଏବଂ ସେଥିରେ ସେ ସଫଳ ଓ ସାର୍ଥକ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଭଜନ-ଜଣାଣ ଇତ୍ୟାଦି ଭକ୍ତି କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନୈବେଦ୍ୟ, ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଦ ତଳେ ।

●

ଜାଣୁଛୁ ମୁଁ ପୁଣି ଜାଣୁ ନାହିଁ

ଆଖି ଦେଲ ମୋତେ ସବୁ ମୁ ଦେଖୁଛୁ
ତମକୁ ତ ଦେଖି ପାରୁନାହିଁ
କାନଦେଲ ମୋତେ ସବୁ ମୁଁ ଶୁଣୁଛୁ
ତମ କଥା ପଦେ ଶୁଭୁନାହିଁ ।। ୦ ।।

ମନଦେଲ ତୁମେ କେତେକେତେ କଥା
ଦିନରାତି ବସି ଭାବୁଥାଏଁ
ତମକୁ ଟିକଏ ଭାବିଲା ବେଳକୁ
କେତେ କଥା ଆସେ ଭୁଏ ଭୁଏଁ ।
କହିଲ ସତେ ଏ ମନଟାକୁ ମୋର
ଚଞ୍ଚଳ କରାଅ କାହିଁ ପାଇଁ ।। ୧ ।।

ଠକ ବୋଲି ଯେବେ କହିବ ତମକୁ
ଚିଡ଼ି ଯିବ କହେ ମୋ ଠାକୁର !
କହିଲ କୋଉଠି ରହୁଛ, ଖାଉଛ
ଶୋଉଛ କୋଉଠି ତୁମ ଘର ?
ମନ ଘରେ ମୋର ନହିଲରେ ରହ
ଗୋଡ଼ ଘଷିଦେବି ପଡ଼ି ଶୋଇ ।। ୨ ।।

ବାରବୁଲା ପରି ବୁଲୁଛ କାହିଁକି
ସଭିଙ୍କ ଆଖିରେ ଧୂଳି ଦେଇ
ସବୁକର ତୁମେ ତୁଣ୍ଡରେ ମୋହର
ମତେ କୁହାଉଛ କାଲି ମୁହିଁ
କରୁଅଛ ତୁମେ କରାଉଛ ତୁମେ
ଜାଣୁଛୁ ମୁଁ ପୁଣି ଜାଣୁ ନାହିଁ ।। ୩ ।।

ପ୍ରଣତ

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣଙ୍କ ରଚିତ ୧୯୭୫ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ

ନାଟକ

୧ । ଧ୍ରୁବ
୨ । ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର
୩ । ମୃଗୟା
୪ । ଶକୁନ୍ତଳା
୫ । ବନବିହାର
୬ । ବିଦ୍ୟାବଳୀ
୭ । ବାଂଶତୀ ବିଳାସ
୮ । କୌତୁକ ଚିନ୍ତାମଣି
୯ । କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ
୧୦ । ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ
୧୧ । ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର
୧୨ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ
୧୩ । ଆଖିର ଦେଖା
୧୪ । ମାନିନୀ
୧୫ । ପ୍ରତିଶୋଧ
୧୬ । ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ
୧୭ । ଆହୁତି
୧୮ । ଚୁମ୍ବନ
୧୯ । ଭିତ
୨୦ । ପରିବର୍ତ୍ତନ
୨୧ । ଜୟଦେବ
୨୨ । ହିରଣଗୁଳ
୨୩ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ
୨୪ । ଅଭିଯାନ
୨୫ । ଚଣ୍ଡୀ
୨୬ । ବେକାର
୨୭ । ଦଶଭୁଜା
୨୮ । ରକ୍ତମାଟି
୨୯ । ବନମାଳା
୩୦ । ଫଟାଭୂଇଁ
୩୧ । ଶାରଳା ଦାସ
୩୨ । ରକ୍ତମନ୍ଦାର
୩୩ । କମଳା
୩୪ । ହିରାଖଣ୍ଡ
୩୫ । ସନ୍ଧାନ
୩୬ । ମାଳତୀ
୩୭ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳ
୩୮ । ଭୁଖା (ହିନ୍ଦୀ)

କାବ୍ୟନାଟିକା

୩୯ । ଅନଙ୍ଗ

ନୃତ୍ୟନାଟିକା

୪୦ । ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ
୪୧ । ମାନିନୀ
୪୨ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ
୪୩ । ପଞ୍ଚପୁଷ୍ପ
୪୪ । ମାଣିକା
୪୫ । ଦେହି ପଦପଲ୍ଲବ ମୁଦାରମ୍
୪୬ । ଚନ୍ଦ୍ରିକା

ଏକାଙ୍କିକା

୪୭ । ପଞ୍ଚରଙ୍ଗ
(ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର ସମାବେଶ)
୪୮ । ଷଡ଼ରସ
(ଛଅଗୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର ସମାବେଶ)
୪୯ । ସପ୍ତପର୍ଣ୍ଣୀ
(ସାତଗୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର ସମାବେଶ)
୫୦ । ଜୀବନ-ଦର୍ପଣ
୫୧ । ଯୁଗ-ପୁରୁଷ
୫୨ । ଯୁଗ ଯୋଗୀ (ହିନ୍ଦୀ)
୫୩ । କକାନାଇଁ (ପ୍ରୌଢ଼ ଶିକ୍ଷା)
୫୪ । ଦୋଷ କେଉଁଠି (ପ୍ରୌଢ଼ ଶିକ୍ଷା)

ଗଳ୍ପ ସଞ୍ଚୟନ

୫୫ । ବନଫୁଲ

ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା

୫୬ । ହାଲଫେସନ
୫୭ । ଚରଣ ଚୂଟିଆ ଛନ୍ଦ

କବିତା-ସଞ୍ଚୟନ

୫୮ । ଚନ୍ଦ୍ରିକା
୫୯ । ଫୁଲ ରେଣୁ

ଦାସ କାଠି

୬୦ । ଯୁଗ-ପୁରୁଷ

ସଙ୍ଗୀତ

୬୧ । ସଙ୍ଗୀତ ସାର
୬୨ । ଗୀତ ମଞ୍ଜରୀ
୬୩ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ (ଓଡ଼ିଶୀଖଣ୍ଡ)
୬୪ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ (ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ)
୬୫ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ
(ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ)
୬୬ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ
(ପଲ୍ଲୀ ସ୍ୱରଗୀତ)
୬୭ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ (କୀର୍ତ୍ତନ)
୬୮ । ସଙ୍ଗୀତ ଓ ହାର୍ମୋନିୟମ ଶିକ୍ଷା
୬୯ । ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା
୭୦ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପରେଖ
୭୧ । ରକ୍ତ ଝଙ୍କାର
(ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଚ୍ଛ)
୭୨ । ବରଣ ଡାଲା
୭୩ । ମେଳରାଗ ଲକ୍ଷଣ ଗୀତ
୭୪ । ସପ୍ତସ୍ୱରୀ
୭୫ । ସୁରଲେଖା (ଗୀତ ଓ ସ୍ୱରଲିପି)
୭୬ । ସିନେମା ସଙ୍ଗୀତ
୭୭ । Orissi Music
୭୮ । Orissi Dance

ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ

୭୯ । କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ
୮୦ । ବଉଳବେଣୀ
୮୧ । ବାଘୁଆ ଧନଟି
୮୨ । ପ୍ରଥମ ପାଠ
୮୩ । ଆମ ପାଠ
୮୪ । କଥା ଶୁଣ
୮୫ । ସରସ ସାହିତ୍ୟ (୧ମ)
୮୬ । ସରସ ସାହିତ୍ୟ (୨ୟ)
୮୭ । ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ
୮୮ । ଶିଶୁ ଖେଳା ଗୀତ
୮୯ । ପିଲାଙ୍କ କର୍ମ ସଙ୍ଗୀତ
୯୦ । ଠକ୍କର ବାପା
୯୧ । ନେପୋଲିୟନ
୯୨ । କେତୋଟି କଥା
୯୩ । ଆମ ସାହିତ୍ୟ
୯୪ । ବାଳବୋଧକ

ଆଲୋଚନା ଓ ଅନୁବାଦ

୯୫ । ଚମ୍ପୂ-ପ୍ରବେଶ
୯୬ । ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ
(ସମସ୍ୱରୀ ଓ ସମଛନ୍ଦୀ
ଉତ୍କଳାନୁବାଦ ସହ ଆଲୋଚନା)
୯୭ । ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣ ପ୍ରକାଶ
(ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ)
୯୮ । ରାଗଚତା
(ପୋଥି ଚିତ୍ର, ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକସହ
ଓଡ଼ିଆ, ହିନ୍ଦୀ ଓ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ)

କ୍ଷୁଦ୍ର ଉପନ୍ୟାସ

୯୯ । କନକ କମଳା

ସମ୍ପାଦନା

୧୦୦ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗୀତାବଳୀ
୧୦୧ । ବାବାଜୀ ନାଟକ
୧୦୨ । ଚଳନ୍ତିକା
(ଓଡ଼ିଆ ପକେଟ ଅଭିଧାନ)

ନାଟ୍ୟ ବିସ୍ତର

୧୦୩ । ମଞ୍ଚଧାରା
୧୦୪-୧୦୭ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ
(୧ମ, ୨ୟ, ୩ୟ ଓ ୪ର୍ଥ)
୧୦୮ । କୁମ୍ଭାରଚକ
୧୦୯ । ଓଡ଼ିଆ ଭଜନ, ଜଣାଣ ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର
୧୧୦ । ଅମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା
୧୧୧ । ପଥର ଘର, (ନାଟକ)